

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**

ΣΧΟΛΗ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

**ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ**

Σ.Ε.Μ.Φ.Ε.

ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ – ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΤΟΥ JEAN CAVAILLÈS

Σκύλαρης Παντελεήμων

A.M. 021/16

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Δημητρακόπουλος (Καθηγητής, ΙΦΕ)

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής: Αριστείδης Μπαλτάς (Ομότιμος Καθηγητής, ΕΜΠ)

Θοδωρής Δημητράκος (Μεταδιδακτορικός Υπότροφος, ΙΦΕ)

ΑΘΗΝΑ 2020

Στους γονείς μου, Γεώργιο και Αικατερίνη

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά:

Τον επιβλέποντα της τριμελούς επιτροπής κ. Κωνσταντίνο Δημητρακόπουλο, καθηγητή του τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης της Σχολής Θετικών Επιστημών του Ε.Κ.Π.Α.,

Το μέλος της τριμελούς επιτροπής κ. Αριστείδη Μπαλτά, ομότιμο καθηγητή της Σχολής Εφαρμοσμένων Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών του Ε.Μ.Π.,

Το μέλος της τριμελούς επιτροπής κ. Θοδωρή Δημητράκο, μεταδιδακτορικό υπότροφο του τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης της Σχολής Θετικών Επιστημών του Ε.Κ.Π.Α.,

καταρχάς για τη συμμετοχή τους στη συμβουλευτική επιτροπή, και ακολούθως για το ενδιαφέρον τους, τις παρατηρήσεις τους, τις διορθώσεις τους και γενικά για την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχαν κατά την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	9
---------------	---

Μέρος 1^ο: Βιογραφικά Στοιχεία

1.1. Ανατροφή.....	11
1.2. Εκπαίδευση.....	12
1.3. Ακαδημαϊκή Σταδιοδρομία.....	13
1.4. Πόλεμος.....	20
1.5. Αντίσταση: Πρώτη Περίοδος.....	22
1.6. Αντίσταση: Δεύτερη Περίοδος.....	27
1.7. Αντίσταση: Τρίτη Περίοδος.....	32

Μέρος 2^ο: Το Φιλοσοφικό Πλαίσιο

2.1. Εισαγωγή.....	37
2.2. Βασικά Χαρακτηριστικά της Φιλοσοφίας του Σπινόζα.....	38
2.3. Βασικά Χαρακτηριστικά της Φαινομενολογίας.....	49
2.4. Σπινοζισμός και Φαινομενολογία: Παραλληλισμοί και Συγκρίσεις.....	58
2.5. Η Αντιπαράθεση Εντός της Γαλλικής Φιλοσοφικής Παράδοσης.....	66

Μέρος 3^ο: Η Φιλοσοφία του Ζαν Καβαγιές

3.1. Γενικές Θέσεις.....	69
3.2. Ο Καβαγιές για τη Θεωρία της Επιστήμης.....	86

Μέρος 4^ο: Η Κληρονομιά του Καβαγιές

4.1. Η Φιλοσοφία της Έννοιας.....	93
4.2. Ο Σπινοζικός Ρασιοναλισμός και η Σημασία του Καβαγιές.....	98
Επίλογος.....	102
Παράρτημα 1: Τα Θεωρήματα Μη-Πληρότητας του Γκέντελ.....	103
Παράρτημα 2: Στοιχεία της Φιλοσοφίας του Ιντουισιονισμού.....	107
Βιβλιογραφία.....	110

Πρόλογος

Αφορμή για τη διπλωματική αυτή εργασία στάθηκε το μάθημα «Γαλλικός Δομισμός και Μεταδομισμός» που γίνεται στα πλαίσια του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ιστορία και Φιλοσοφία των Επιστημών και της Τεχνολογίας» (το συγκεκριμένο ΔΠΜΣ έχει αντικατασταθεί πλέον από ένα παρεμφερές μη διατμηματικό ΠΜΣ). Το μάθημα παρουσιάζει τις θέσεις των κυριότερων εκπροσώπων του γαλλικού δομισμού και μεταδομισμού, μετά από έναν εκτεταμένο πρόλογο όπου γίνεται αναφορά σε σημαντικούς φιλοσόφους που προηγήθηκαν, ώστε ο διδασκόμενος να κατανοήσει την πορεία των φιλοσοφικών ρευμάτων που διαμόρφωσαν το πλαίσιο του γαλλικού δομισμού. Τα ονόματα όλων των στοχαστών που παρουσιάζονται στο μάθημα είναι λιγότερο ή περισσότερο γνωστά: Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Ντεκάρτ, Καντ, Χέγκελ, Νίτσε, Χούσερλ, Χάιντεγκερ, Μπασελάρ, Κανγκιλέμ, Κουρέ, Ντυέμ, Σωσσύρ, Μαρξ, Ένγκελς, Φρόντ, Λακάν, Σαρτρ, Λεβί-Στρως, Αλτουσέρ, Φουκώ, Ντερριντά. Όλων πλην ενός: του φιλόσοφου των μαθηματικών Ζαν Καβαγιές. Ένας μελετητής της φιλοσοφίας των μαθηματικών, που η γενική του εικόνα για το αντικείμενο έχει σχηματιστεί μέσα από την τριβή του με την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία, η οποία είναι άλλωστε τεράστια και πανταχού παρούσα, βρίσκεται προ εκπλήξεως όταν διαπιστώνει πως ο Καβαγιές είναι μία ψηφίδα που λείπει από τη γενική του εικόνα. Σχετικά με τη φιλοσοφία των μαθηματικών στη Γαλλία, ο νους των περισσότερων πηγαίνει αμέσως στον Ανρί Πουανκαρέ ο οποίος είναι χωρίς αμφιβολία πολύ γνωστός και πολύ σημαντικός. Ο Πουανκαρέ όμως απεβίωσε το 1912. Το ερώτημα είναι αν υπάρχουν σημαντικοί εκπρόσωποι της φιλοσοφίας των μαθηματικών μετά τον Πουανκαρέ στη Γαλλία του 20^{ου} αιώνα. Υπάρχουν, αλλά είναι ελάχιστα γνωστοί εκτός Γαλλίας. Ο Ζαν Καβαγιές είναι ένας από αυτούς.

Η μελέτη της φιλοσοφίας γενικότερα και της φιλοσοφίας των μαθηματικών ειδικότερα δεν ωφελείται από περιχαρακώσεις και αποκλεισμούς. Εννοείται πως ο μελετητής πρέπει να είναι αρκούντως εκπαιδευμένος φιλοσοφικά ώστε να καταλαβαίνει τι διαβάζει. Κάθε φιλοσοφική θέση γεννιέται, ζει και εξελίσσεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, το οποίο πρέπει να είναι γνωστό στον μελετητή για να μπορεί αυτός να εντάξει την εν λόγω θέση με παραγωγικό τρόπο στο φιλοσοφικό γνωστικό του οικοδόμημα. Είναι αναμενόμενο ότι δεν ταιριάζουν όλες οι φιλοσοφικές παραδόσεις σε όλους. Ακόμη περισσότερο είναι κατανοητό πως ένας επαγγελματίας του χώρου δεν είναι δυνατό να δραστηριοποιείται σε

πολλές κατευθύνσεις, καθώς η υπερεξειδέικευση είναι πλέον γεγονός και στον χώρο της φιλοσοφίας. Θα επιλέξει λοιπόν σύμφωνα με αυτό που του ταιριάζει και τον εκφράζει περισσότερο. Όμως, εάν μία φιλοσοφική άποψη είναι πρωτότυπη και ενδιαφέρουσα, πρέπει να βρίσκει θέση στη φιλοσοφική μας συλλογή χωρίς να εξετάζουμε αν συμφωνούμε ή όχι με αυτήν, και χωρίς να εξετάζουμε από ποιο ρεύμα ή παράδοση ή ήπειρο προέρχεται. Όσες περισσότερες ψηφίδες της γενικής εικόνας του φιλοσοφικού κλάδου που μας ενδιαφέρει μπαίνουν στη θέση τους, τόσο η εικόνα αυτή θα γίνεται για εμάς πληρέστερη.

Η εργασία αυτή αναλαμβάνει να κάνει μία συνολική αν και συνοπτική παρουσίαση του Καβαγιές και των καινοτόμων και πρωτότυπων φιλοσοφικών του θέσεων, οι οποίες αποδεικνύονται τελικά πολύ σημαντικές για τον γαλλικό φιλοσοφικό στοχασμό του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα. Η εργασία αποτελείται από τέσσερα μέρη. Στο πρώτο παρέχονται βιογραφικά στοιχεία. Το δεύτερο αφορά στο φιλοσοφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν και διατυπώθηκαν οι θέσεις του Καβαγιές. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η φιλοσοφία του Καβαγιές και τέλος στο τέταρτο εξετάζεται τι συνέβη μετά τον πρόωρο θάνατό του και πώς η σκέψη του επηρέασε μεταγενέστερους Γάλλους στοχαστές.

Μέρος 1^ο: Βιογραφικά Στοιχεία¹

1.1. Ανατροφή

Ο Ζαν Καβαγιές (Jean Cavailès) γεννήθηκε στις 15 Μαΐου του 1903 στο Σαιν-Μεζάν (Saint-Maixent) της Δυτικής Γαλλίας, στην πόλη που ο υπολοχαγός τότε Ερνέστ Καβαγιές (Ernest Cavailès), ο πατέρας του, δίδασκε γεωγραφία στην Στρατιωτική Σχολή Πεζικού. Απόγονος παλαιάς οικογένειας Ουγενότων του Λανγκντόκ από την πλευρά του πατέρα του, γιός αξιωματικού αλλά και εγγονός αξιωματικού, καθώς αξιωματικός ήταν και ο πατέρας της μητέρας του Ζαν Λαπόρτ (Jean Laporte), από τον οποίον πήρε το μικρό του όνομα, ο Ζαν Καβαγιές ανατράφηκε μαζί με την κατά δύο χρόνια μεγαλύτερη αδελφή του Γκαμπριέλ (Gabrielle),² με τις αξίες μίας σχετικής προτεσταντικής – καλβινιστικής για την ακρίβεια – αυστηρότητας. Τις αξίες αυτές τις είχε ασπαστεί η οικογένεια από έναν θείο ιεραπόστολο, τον Γιουτζίν Κασαλίσ (Eugène Casalis, 1812-1891). Ο Καβαγιές μεγάλωσε μέσα στην Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία,³ στον απόηχο κοσμοϊστορικών γεγονότων που άλλαξαν την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη. Ο Γαλλοπρωσικός Πόλεμος του 1870-71 ήταν καταστροφικός για τη Γαλλία. Η ήττα εκείνη επηρέασε βαθύτατα τη γαλλική κοινωνία και αποτέλεσε την απαρχή ενός οξύτατου ανταγωνισμού μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας. Ο ανταγωνισμός αυτός ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες που οδήγησαν στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τον οποίο ο Καβαγιές βίωσε ως έφηβος. Οι ανοιχτές πληγές που άφησε η ήττα του 1870-71, εξέθρεψαν έναν δικαιολογημένο ρεβανσισμό και δημιούργησαν στο σύνολο της γαλλικής κοινωνίας – και βεβαίως και στην οικογένεια Καβαγιές – ένα ισχυρό πατριωτικό συναίσθημα που διατηρήθηκε και μετά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου.

Η Γαλλία δεν παραιτήθηκε ποτέ από τις αξιώσεις της επί των χαμένων εδαφών του πολέμου τού 1870-71, της Αλσατίας και της Λωρραίνης. Ο γαλλικός λαός είχε περιβάλλει τον στρατό με μία ιδιαίτερη ιερότητα και περίμενε – στην πραγματικότητα ήλιζε – ότι θα

¹ Το υλικό για τη σύντομη αυτή βιογραφία του Καβαγιές έχει αντληθεί κατά κύριο λόγο από το αντίστοιχο λήμμα της γαλλικής Wikipedia. Πρόκειται για την πληρέστερη βιογραφία του Καβαγιές (σε οποιαδήποτε γλώσσα) στην οποία υπάρχει άμεση πρόσβαση, ενώ η βιβλιογραφία που παραθέτει το λήμμα είναι εντυπωσιακή. Όταν παρατίθενται πληροφορίες από άλλες πηγές, αυτό αναφέρεται στις σχετικές παραπομπές.

² Η Γκαμπριέλ Καβαγιές (1901-2001), αργότερα Γκαμπριέλ Φεριέρ μετά τον γάμο της με τον μηχανικό Μαρσέλ Φεριέρ (Marcel Ferrière, 1897-1977), ήταν αδελφή του Ζαν Καβαγιές και αντιστασιακή, μέλος αρχικά της οργάνωσης Λιμπερασιόν-Νορ (Liberation-Nord) και αργότερα της οργάνωσης Κοόρ (Cohors), αρχηγός της οποίας ήταν ο αδελφός της.

³ Η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία ήταν το σύστημα διακυβέρνησης της Γαλλίας από το 1870, από την κατάρρευση της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του Γαλλοπρωσικού πολέμου, μέχρι το 1940 και την ήττα της Γαλλίας από τη Γερμανία στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

ξεσπάσει ένας νέος πόλεμος και τα χαμένα εδάφη, αλλά και το κύρος της χώρας, θα ανακτηθούν. Απότοκο γεγονός της προηγούμενης κατάστασης ήταν και η περίφημη Υπόθεση Ντρέιφους, ένα τεράστιο στρατιωτικό και δικαστικό σκάνδαλο που είχε να κάνει με γερμανική κατασκοπεία. Η υπόθεση αυτή συντάραξε τα θεμέλια της Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας, δίχασε και πόλωσε υπέρμετρα τη γαλλική κοινωνία για πολλά χρόνια.⁴ Η οικογένεια Καβαγιές ανήκε στους υποστηρικτές του Ντρέιφους. Διαφαίνεται λοιπόν το περίγραμμα της ανατροφής του Καβαγιές μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο. Καλβινιστική παράδοση, πατριωτισμός, ντρεϊφουσισμός: αυτοί υπήρξαν οι τρεις βασικοί πυλώνες. Το 1911 πέθανε ο μικρός αδελφός του, ο Πωλ, από τυφοειδή πυρετό, γεγονός που έφερε πολύ κοντά τα εναπομείναντα αδέλφια Ζαν και Γκαμπριέλ. Δημιούργησαν έναν πολύ στενό δεσμό, που παρέμεινε ακέραιος μέχρι τον θάνατο του Καβαγιές το 1944.

1.2. Εκπαίδευση

Ο Καβαγιές φοίτησε σε διάφορα δημοτικά σχολεία καθώς η οικογένεια ακολουθούσε τις μεταθέσεις του πατέρα, ενώ τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή του, διαρκούντος του Μεγάλου Πολέμου, την συνέχισε στο Μπορντό το 1918 και την ολοκλήρωσε στη Μπαγιόν (Bayonne) τα έτη 1918-1920. Ο Μεγάλος Πόλεμος έφτανε στο τέλος του, με τη Γαλλία αυτή τη φορά να βρίσκεται στην πλευρά των νικητών. Λαμπρός μαθητής ο Καβαγιές, μετά την απόκτηση των δύο μπακαλορεά του (baccalauréat) ήταν αναμενόμενο να συνεχίσει σε προπαρασκευαστικό για τις Μεγάλες Σχολές (Grandes Écoles) λύκειο.⁵ Πράγματι, όσο και αν φαίνεται ασυνήθιστο, ο Καβαγιές απέκτησε δύο μπακαλορεά,⁶ ένα στα μαθηματικά και ένα στη φιλοσοφία. Έτσι, το 1920 έγινε δεκτός στο προπαρασκευαστικό Λύκειο Λουί-λε-Γκραν

⁴ Ο Αλφρεντ Ντρέιφους (Alfred Dreyfus, 1859-1935) ήταν Γαλλοεβραίος και την εποχή που κατηγορήθηκε για προδοσία ήταν λοχαγός του πυροβολικού. Όπως αποδείχτηκε περίτρανα πολλά χρόνια αργότερα, ήταν αθώος πέραν πάσης αμφιβολίας και η στημένη δίκη του ήταν μία από τις χειρότερες περιπτώσεις δικαστικής πλάνης. Επιπλέον, η Υπόθεση Ντρέιφους (1894-1906) ήταν η πρώτη σοβαρή ένδειξη του επερχόμενου αντισημιτισμού στην Ευρώπη του 20ου αιώνα.

⁵ Στο εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας, το μπακαλορεά είναι το επιστέγασμα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το αντίστοιχο στην Ελλάδα θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι το απολυτήριο λυκείου, αλλά το μπακαλορεά έχει πολύ μεγαλύτερη ισχύ. Όσοι τελειοφοίτοι μαθητές το αποκτήσουν έχουν τη δυνατότητα να συνεχίσουν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι δύο κύριες επιλογές (υπάρχουν και άλλες) που έχει κάποιος «bachelier», είναι να φοιτήσει σε κάποιο Πανεπιστήμιο ή να σπουδάσει σε κάποια από τις Μεγάλες Σχολές, όπως είναι η περίφημη École Normale Supérieure (ENS). Τα πανεπιστήμια δίνουν πρώτο πτυχίο (licence) στα τρία χρόνια και μάστερ, αν κάποιος επιθυμεί να συνεχίσει, στα πέντε χρόνια. Οι σπουδές στις Μεγάλες Σχολές διαρκούν πέντε χρόνια και το δίπλωμά τους ισοδυναμεί με μάστερ. Το να εισαχθεί κάποιος σε μία Μεγάλη Σχολή απευθείας μετά το μπακαλορεά δεν είναι σύνηθες. Ο κανόνας είναι δύο χρόνια «προπαρασκευαστικού λυκείου» και διαγωνισμός. Όσοι πετύχουν στον διαγωνισμό, συνεχίζουν άλλα τρία χρόνια στη Μεγάλη Σχολή, μέχρι τις τελικές εξετάσεις για να αποκτήσουν το δίπλωμα (agrégation). Μετά το πανεπιστημιακό μάστερ ή το δίπλωμα κάποιας Μεγάλης Σχολής, μπορεί κάποιος να συνεχίσει για διδακτορικό.

⁶ Αυτό μπορεί να το καταφέρει και σήμερα κάποιος στη Γαλλία, αλλά πρέπει να μελετήσει πάρα πολύ.

(Lycée Louis-le-Grand), στο Παρίσι. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1921, έκανε τις διακοπές του στην κατεχόμενη Ρηνανία,⁷ φιλοξενούμενος μιας οικογένειας Γερμανοεβραίων. Εκεί είδε μια Γερμανία ταπεινωμένη, ρεβανσιστική, μιλιταριστική και ρατσιστική, ως αποτέλεσμα της ήττας στον Μεγάλο Πόλεμο. Ο ρατσισμός κατευθυνόταν ιδιαίτερος ενάντια στους μαύρους στρατιώτες των αποικιακών στρατευμάτων του γαλλικού στρατού κατοχής. Το 1922, με το τέλος των προπαρασκευαστικών του σπουδών, πήρε το πρώτο του δίπλωμα στη φιλοσοφία, κάτι αντίστοιχο με το πτυχίο του πρώτου κύκλου σπουδών των πανεπιστημίων, το licence, αλλά η εκπαιδευτική διαδικασία στο Λύκειο τον είχε απογοητεύσει. Δεν ενδιέφερε τους καθηγητές του αν γίνονταν κατανοητοί, τους ενδιέφερε μόνο να παραδίδουν το μάθημα. Δεν είναι περίεργο λοιπόν που η πρώτη του προσπάθεια εισαγωγής στην ENS (École Normale Supérieure), κατέληξε σε αποτυχία. Έτσι, μετά την αποφοίτησή του από το Λύκειο Λουί-λε-Γκραν, προετοιμάστηκε μόνος του για τον επόμενο διαγωνισμό εισαγωγής. Τη φορά αυτή, ως ανεξάρτητος υποψήφιος, τα κατάφερε περίφημα, περνώντας πρώτος στο τμήμα που τον ενδιέφερε στην ENS το 1923. Στη γαλλική πρωτεύουσα βρισκόταν εκείνον τον καιρό και ο πατέρας του, ταγματάρχης πλέον και ιππότης της Λεγεώνας της Τιμής. Το υπουργείο πολέμου τού είχε αναθέσει να εκπονήσει μία μελέτη σχετικά με την επιστράτευση. Ο πατέρας του Καβαγιές, εκτός από το ότι ήταν αξιωματικός καριέρας – αργότερα προήχθη σε αντισυνταγματάρχη – είχε ασχοληθεί και με τη θεωρία του πολέμου και επίσης γνώριζε αγγλικά.

1.3. Ακαδημαϊκή Σταδιοδρομία

Ο Καβαγιές αποφοίτησε το 1927 από την ENS (agrégation) με τίτλους στα μαθηματικά και τη φιλοσοφία. Μαζί με την επιστημονική του εξέλιξη συνέβαινε και η κοινωνική του συνειδητοποίηση. Εξέτασε για μια σύντομη περίοδο το ενδεχόμενο να προσχωρήσει στον κομμουνισμό, όπως είχε πράξει ο φίλος και συν-σπουδαστής του Ζωρζ Φριντμάν (Georges Friedmann, 1902-1977), αλλά κατέληξε γρήγορα στο συμπέρασμα ότι ο Διαλεκτικός Υλισμός δεν τον κάλυπτε φιλοσοφικά. Δεν μπορούσε να τον ενστερνιστεί, διότι κατά την άποψή του χρησιμοποιούσε, σε αρκετές περιπτώσεις, ad hoc εξηγήσεις. Τον Οκτώβριο του 1927 ο Καβαγιές επισκέφτηκε το Βερολίνο και πέρασε τον μήνα ανακαλύπτοντας την πόλη και συχνάζοντας στην Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου (Staatsbibliothek zu Berlin), όπου ήρθε σε επαφή με το έργο του Γερμανού μαθηματικού

⁷ Η Ρηνανία παρέμεινε υπό συμμαχική κατοχή από τον Δεκέμβριο του 1918 έως τον Ιούνιο του 1930.

Φέλιξ Κλάιν (Felix Klein, 1849-1925). Την επόμενη χρονιά εκπλήρωσε τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις υπηρετώντας ως έφεδρος ανθυπολοχαγός, αρχικά στην Ειδική Στρατιωτική Σχολή του Σαιν-Σιρ (Saint-Cyr) και στη συνέχεια στην Ταρμπ (Tarbes). Αργότερα μετατέθηκε στην περιοχή του Μον-ντε-Μαρσάν (Mont-de-Marsan), στο 14^ο σύνταγμα Σενεγαλέζων τυφεκιοφόρων. Αν προκαλεί απορία αυτό, δεν θα έπρεπε: ο παππούς του Καβαγιές από την πλευρά της μητέρας του, ο λοχαγός Ζαν Λαπόρτ, είχε υπηρετήσει στην αρχή της σταδιοδρομίας του σε αυτό το σώμα.

Απολύθηκε από τον στρατό το 1928 και επέστρεψε στις ακαδημαϊκές του δραστηριότητες. Άρχισε να διδάσκει ως λέκτορας στην ENS, μερικής όμως απασχόλησης. Για να χρηματοδοτήσει λοιπόν τα εκπαιδευτικά του ταξίδια, προσελήφθη στη θέση του αρχειοφύλακα στο Κέντρο Κοινωνικών Αρχείων, ενασχόληση που τον έφερε σε επαφή με την επιστήμη της κοινωνιολογίας. Συμμετείχε στο δεύτερο διεθνές πανεπιστημιακό συνέδριο του Νταβός το 1929, όπου ήρθε σε επαφή με τη γαλλική και τη γερμανική διανόηση της εποχής. Γερμανομαθής και ο ίδιος, συνδέθηκε με ειρηνιστές Γάλλους και Γερμανούς διανοούμενους, οπαδούς της γαλλογερμανικής φιλίας, ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Γάλλος φιλόσοφος και πανεπιστημιακός Λεόν Μπρουνσβίκ (León Brunschvicg, 1869-1944), πρόσωπο που μελλοντικά θα ασκούσε μεγάλη επίδραση στον Καβαγιές. Οι δυο τους γνωρίζονταν από πριν και ο Καβαγιές συνόδευσε τον Μπρουνσβίκ στο συνέδριο του Νταβός, όπου ο τελευταίος ήταν ομιλητής. Στο συνέδριο ο Καβαγιές παρακολούθησε, εκτός των άλλων, ομιλίες του Ερνστ Κασίρερ (Ernst Cassirer, 1874-1945, νεοκαντιανισμός) και του Μάρτιν Χάιντεγκερ (Martin Heidegger, 1889-1976, φαινομενολογία), καθώς και την περίφημη φιλοσοφική τους αντιπαράθεση κατά την έναρξη του συνεδρίου, για την οποία μάλιστα ο Καβαγιές έδωσε αργότερα λεπτομερή περιγραφή.⁸ Το συνέδριο αυτό υπήρξε σημείο καμπής για τη φιλοσοφική σκέψη του Καβαγιές.

Το 1929-1930 κέρδισε υποτροφία από το Ίδρυμα Ροκφέλερ, για να εκπονήσει μία κοινωνιολογική μελέτη σχετικά με την εξέλιξη του Λουθηρανισμού, βασικού κλάδου του Προτεσταντισμού, στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης σε σχέση με τις σύγχρονες – εκείνη την εποχή – τάσεις της γερμανικής νεολαίας. Για τον Καβαγιές, που ήταν άνθρωπος όχι μόνο με φιλοσοφικές αλλά και με θρησκευτικές – λόγω της ανατροφής του – ανησυχίες, ξεκίνησε

⁸ Αρκετά έχουν γραφτεί για τη φιλοσοφική αυτή αντιπαράθεση και τη σημασία της. Πολύ γνωστό είναι το βραβευμένο βιβλίο *Continental Divide*, Harvard University Press, 2010, του ιστορικού και καθηγητή του Χάρβαρντ Peter E. Gordon. Στα ελληνικά, για το θέμα αυτό κυκλοφορεί το βιβλίο *Η Διαμάχη Στο Νταβός*, Έρμα, 2019, με κείμενα των Κασίρερ και Χάιντεγκερ σε μετάφραση του Χρήστου Μαρσέλλου, ο οποίος έχει γράψει τον πρόλογο και το επίμετρο του βιβλίου.

τότε μία περίοδος έντονης πνευματικής και θρησκευτικής αναζήτησης. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας μελέτησε διάφορες θέσεις νέων καθολικών και προτεσταντών θεολόγων και συνομίλησε μαζί τους. Αυτοί πρότειναν μία κριτική ανάγνωση των Ευαγγελίων και μία διαλεκτική προσέγγιση της Εκκλησίας με τη νεωτερικότητα. Εκείνη την εποχή συμμετείχε ενεργά και σε μία προτεσταντική χριστιανική οργάνωση, τη Φεντέ (Fédé).⁹ Οι θρησκευτικές του αναζητήσεις τον έφεραν σε επαφή με το έργο του Δανού φιλόσοφου και θεολόγου Σαίρεν Κίρκεγκωρ (Søren Kierkegaard, 1813-1855). Σημειώνεται ότι ο Καβαγιές ήταν αντίθετος στον διαχωρισμό Εκκλησίας και Κράτους (laïcité), έτσι όπως είχε ιστορικά εξελιχθεί και θεσμοθετηθεί στη Γαλλία της εποχής του. Θεωρούσε ότι η πρακτική αυτή οδηγούσε σε ποικίλες στρεβλώσεις.

Χάρη στην υποτροφία, το επόμενο διάστημα πολλαπλασίασε τις επισκέψεις του σε πανεπιστήμια της Γερμανίας. Πέρασε από το Βερολίνο, το Αμβούργο, το Γκέτινγκεν, το Μόναχο. Ήταν εκεί, στις 25 Μαρτίου του 1931, που παρακολούθησε μία ομιλία του Χίτλερ σε μια μπυραρία. Πέρασε το Πάσχα εκείνης της χρονιάς σε ένα μοναστήρι Βενεδικτίνων, στο Αββαείο του Έταλ (Ettal) στη Βαυαρία. Οι μοναχοί τον υποδέχτηκαν πολύ θερμά και εκείνος συμμετείχε στις δραστηριότητές τους, στις προσευχές και στο φαγητό. Εκεί συνάντησε τον Ιησούιτη μοναχό, θεολόγο και φιλόσοφο Έριχ Ψυβάρα (Erich Przywara, 1889-1972), πρόσωπο με σημαντική επιρροή. Ο Ψυβάρα ήταν πνευματικός καθοδηγητής της Έντιτ Στάιν (Edith Stein, 1891-1942), Γερμανοεβραίας που είχε ασπαστεί τον καθολικισμό και τον μοναχισμό,¹⁰ καθώς και της Γκέρτρουντ φον Λε Φορτ (Gertrud von Le Fort, 1876-1971), Γερμανίδα αριστοκράτισσας και συγγραφέως, που από προτεστάντισσα είχε γίνει καθολική. Με προτροπή του μοναχού Ψυβάρα, ο Καβαγιές επισκέφτηκε το Φράμπουργκ για να γνωρίσει τον νεοκαντιανισμό στη Σχολή της Βάδης. Επίσης παρακολούθησε εκεί μαθήματα του Μάρτιν Χάιντεγκερ, τα οποία μάλλον σύγχυση του προκάλεσαν παρά τον βοήθησαν στην επαφή του με τη φαινομενολογία. Την Πεντηκοστή την πέρασε πάλι σε μοναστήρι Βενεδικτίνων, αυτή τη φορά στο Αββαείο Μπόιρον (Beuron) στη Βάδη, όπου έγινε δεκτός κατόπιν συστάσεων του μοναχού Ψυβάρα.

Εκστασιασμένος ο Καβαγιές από τις θρησκευτικές λειτουργίες των Βενεδικτίνων και ευρισκόμενος στο κατάλληλο κλίμα όλων τον προηγούμενο καιρό, έφτασε ένα βήμα από το να ασπαστεί τον καθολικισμό. Το εκμυστηρεύτηκε σε ένα γράμμα που έστειλε στην αδελφή

⁹ Fédération française des associations chrétiennes d'étudiants, με έτος ίδρυσης το 1898

¹⁰ Δολοφονήθηκε από τους Ναζί σε θάλαμο αερίων στο Άουσβιτς τον Αύγουστο του 1942. Έχει ανακηρυχθεί αγία και μάρτυρας από την Καθολική Εκκλησία.

του. Δεν το έκανε τελικά, αλλά η φιλοκαθολική στάση που είχε πλέον υιοθετήσει θα τον συνόδευε για αρκετά χρόνια ακόμη. Έγραψε μάλιστα και ένα άρθρο στο περιοδικό *Esprit* (1933) με τίτλο «Η Κρίση του Γερμανικού Προτεσταντισμού».¹¹ Τον Ιούνιο του 1931 ο Καβαγιές επισκέφθηκε τον Έντμουντ Χούσερλ (Edmund Husserl, 1859-1938). Τον Αύγουστο συμμετείχε σε μία σειρά χριστιανικών πνευματιστικών ασκήσεων στον πύργο Ρότενφελς (Rothenfels) στη Βαυαρία. Αργότερα μέσα στον μήνα βρέθηκε στο Αββαείο του Νόνμπεργκ (Nonnberg) στο Σάλτσμπουργκ όπου συνάντησε ξανά τον μοναχό Ψυβάρα. Εκεί συμμετείχε μαζί με άλλους σε μία άσκηση διαλογισμού και αυτοσυγκέντρωσης που είχε οργανώσει ο ιταλικής καταγωγής Γερμανός καθολικός ιερέας, θεολόγος και φιλόσοφος της θρησκείας Ρομάνο Γκουαρντίνι (Romano Guardini, 1885-1968). Το κήρυγμα του Γκουαρντίνι, ανάμεσα σε δύο ασκήσεις διαλογισμού, έκανε μεγάλη εντύπωση στον Καβαγιές.

Από το 1932 οι θρησκευτικές του ανησυχίες αμβλύθηκαν και οι ενασχολήσεις του έγιναν περισσότερο κοσμικές. Συνέχισε να διδάσκει ως λέκτορας στην ENS, αφιερώνοντας περισσότερο χρόνο σε αυτή τη δραστηριότητα και έχοντας ανανεώσει τη σύμβασή του για τρία χρόνια. Ανάμεσα στα διδακτικά του καθήκοντα και τα ταξίδια του στη Γερμανία, ο Καβαγιές εργαζόταν πάνω στη Θεωρία Συνόλων, προετοιμάζοντας το διδακτορικό του στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών. Σε αυτό το πλαίσιο συνάντησε αρκετούς Γερμανούς μαθηματικούς, ανάμεσα στους οποίους ήταν και η Έμι Νέτερ (Emmy Noether, 1882-1935). Έκαναν μαζί μια δημοσίευση το 1933, πριν η Νέτερ μεταναστεύσει μόνιμα στις ΗΠΑ λόγω της εβραϊκής της καταγωγής. Υπενθυμίζεται ότι ο Καβαγιές δημοσίευσε την ίδια χρονιά και το θεολογικό του άρθρο στο περιοδικό *Esprit*, γεγονός που καταδεικνύει τη δυνατότητά του να δραστηριοποιείται ταυτοχρόνως σε άσχετες μεταξύ τους επιστημονικές – και όχι μόνο, όπως θα φανεί αργότερα – περιοχές. Πάντοτε μέσα στις ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις, ως γνήσιος διανοούμενος, συνέχισε τις επισκέψεις του στη Γερμανία μελετώντας δύσκολα μαθηματικά κείμενα και παρακολουθώντας από κοντά την άνοδο του εθνικοσοσιαλισμού. Άνθρωπος που δεν φοβόταν να έρθει σε επαφή με κάθε είδους απόψεις, ακόμη και δηλητηριώδεις, διάβασε το 1934, ενώ βρισκόταν στη Γερμανία, το «Ο Αγών Μου» του Χίτλερ. Αμέσως το χαρακτήρισε ως απάτη, ως ένα αξιοθρήνητο δείγμα ψευδοφιλοσοφίας.¹² Αργότερα την ίδια χρονιά, συμμετείχε στο όγδοο Διεθνές Συνέδριο Φιλοσοφίας στην Πράγα,

¹¹ Jean Cavaillès, « Crise du protestantisme allemand », *Esprit*, Vol. II, 1933, σελ. 306-316

¹² Knox Peden, *Spinoza Contra Phenomenology*, Stanford University Press, 2014, σελ. 21

όπου συναντήθηκε για πρώτη φορά με τον Γκαστόν Μπασελάρ (Gaston Bachelard, 1884-1962), που ήταν τότε καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Ντιζόν.

Η Γκαμπριέλ, η αδελφή του Καβαγιές, διηγείται κάτι ενδιαφέρον από εκείνη την περίοδο, που αφορά στα συναισθηματικά του αδελφού της και όχι στις επιστημονικές του δραστηριότητες. Οι φίλοι από το πανεπιστήμιο του πρότειναν να γίνει δάσκαλος μιας νεαρής αγγλίδας αριστοκράτισσας, η οποία είχε έρθει στο Παρίσι για να τελειοποιηθεί στη φιλοσοφία. Ο Καβαγιές δέχτηκε, αλλά κατά τη διάρκεια των μαθημάτων την ερωτεύτηκε και θέλησε να την παντρευτεί. Την παρουσίασε μάλιστα στην οικογένειά του. Φαινόταν πως η έλξη ήταν αμοιβαία και αρχικά έμειναν σύμφωνοι. Αλλά όταν εκείνη επέστρεψε στο Λονδίνο του έστειλε ένα γράμμα απόρριψης, στο οποίο του ανέφερε, μεταξύ άλλων, για οράματα και ένα «μυστικό κάλεσμα» που της απαγόρευε τον γάμο. Ο Καβαγιές εξοργίστηκε όπως ήταν αναμενόμενο, αλλά ήταν τυχερός από αυτήν την άποψη: Η κοπέλα εμφάνισε ψύχωση και κλείστηκε σε ψυχιατρείο, λίγο καιρό αργότερα.

Ήταν εκείνη την εποχή, υπό την καθοδήγηση του Λεόν Μπρουνσβίκ, που ο Καβαγιές ήρθε σε επαφή με το έργο του Σπινόζα (Baruch Spinoza, 1632-1677). Η επαφή αυτή τον οδήγησε σε έναν εποικοδομητικό συνδυασμό μαθηματικών και φιλοσοφίας: δηλαδή σε μία φιλοσοφία μαθηματικών διατυπωμένη με αυστηρότητα και σε μαθηματικά διατυπωμένα με φιλοσοφικό βάθος. Περισσότερο από μία ρήξη, αυτό υπήρξε για τον Καβαγιές μία υπέρβαση των μεταφυσικών θεμελίων της φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας των μαθηματικών, αλλά και υπέρβαση των ίδιων των μαθηματικών και επίσης της θεολογίας. Υπέρβαση των μεταφυσικών εκείνων θεμελίων που βασιζόνταν σε μία Ηθική θεωρημένη ως πλατωνική αξία, ως μία Ιδέα μέσα στον αναλλοίωτο κόσμο των Ιδεών. Από το 1935 και ύστερα, ο Καβαγιές είναι ξεκάθαρα σπινοζιστής. Δηλαδή η φιλοσοφία του, μετά την «προσχώρησή» του στον Σπινόζα, απαλλάχτηκε από κάθε λογής *a priori* που ο ίδιος ο Καβαγιές θεωρούσε πλέον ως «φιλοσοφικά βαρίδια». Άλλωστε η Ηθική του Σπινόζα, την οποία ο Καβαγιές είχε διεξοδικά μελετήσει, είναι ένα έργο γραμμένο κατά το πρότυπο της Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Ξεκινάει από «αξιώματα» και με παραγωγικό τρόπο καταλήγει σε συμπεράσματα. Ο Σπινόζα ήταν ενάντιος στην ύπαρξη ενός υπερβατικού Θεού. Θεωρούσε ότι ο Θεός ήταν μέσα στον κόσμο. Η Ηθική του Σπινόζα επηρέασε σημαντικά τον Καβαγιές. Παράλληλα, την εποχή εκείνη (1934-1935), ο Καβαγιές αυξάνει τις επαφές του με Γερμανούς αντιπάλους του ναζιστικού καθεστώτος.

Στη συνέχεια, το 1936, έγινε καθηγητής λυκείου για δύο χρόνια, διδάσκοντας φιλοσοφία και λογοτεχνία στο λύκειο αρρένων της Αμιένης ενόσω ετοιμάζε το διδακτορικό του. Υπήρξε εξαιρετικός παιδαγωγός και υποδειγματικός δάσκαλος. Ήταν ο μόνος καθηγητής του σχολείου που δεν δίδασκε «από καρέδρας», επικαλούμενος δηλαδή την αυθεντία που υποτίθεται ότι προέκυπτε από τη θέση του. Στο μεταξύ, η συγγραφή του διδακτορικού παρουσίαζε σημαντικές δυσκολίες, καθώς το θέμα ήταν πολύ δύσκολο και πρωτότυπο και ο συγγραφέας τελειομανής. Ο Καβαγιές έπλεε με παρρησία σε αχαρτογράφητα νερά. Το κείμενο δεν ικανοποιούσε τα αυστηρά του κριτήρια. Δεν το θεωρούσε γνήσιο τέκνο του, «φιλοσοφική του παρακαταθήκη». Θεωρούσε πως χρειαζόταν επιπλέον χρόνο για να το τελειώσει, αλλά δεν τον είχε. Ήταν όμως άδικος με τον εαυτό του και το έργο του. Άλλωστε ήταν νωρίς για φιλοσοφικές παρακαταθήκες. Θα ερχόταν ο καιρός αργότερα. Μετασχημάτισε το κείμενο αρκετές φορές, αλλά όσο τελείωνε η προθεσμία, τόσο παρέμενε ανικανοποίητος και θεώρησε το όλο εγχείρημα αποτυχία. Αν το τελείωσε, το έκανε όχι για κανέναν άλλο λόγο, αλλά μόνο εξαιτίας της απέχθειας που έτρεφε για τις ανολοκλήρωτες προσπάθειες! Τελικά το 1937 ο Καβαγιές υπέβαλλε στη Σορβόνη τις δύο θέσεις του διδακτορικού του υπό την επίβλεψη του Λεόν Μπρουνσβίκ. Η κύρια θέση είχε τίτλο «Αξιωματική Μέθοδος και Τυπικά Συστήματα»¹³ και η δευτερεύουσα είχε τίτλο «Σχόλια στη Συγκρότηση της Αφηρημένης Θεωρίας Συνόλων».¹⁴ Η παρουσίαση και υποστήριξη των θέσεων έγινε τον Ιανουάριο του 1938 και ήταν βεβαίως επεισοδιακή, δεδομένης της – αδικώς – αρνητικής διάθεσης του Καβαγιές απέναντι στην εργασία του, της μεγάλης προσπάθειας που είχε καταβάλλει και της ανεπάρκειας της εξεταστικής επιτροπής μπροστά στα εντελώς καινούρια αυτά επιστημονικά προβλήματα. Ο Καβαγιές ήταν ιδιαίτερος επιθετικός με τις όποιες κριτικές επιστημάνσεις της επιτροπής, τα μέλη της οποίας κατέληξαν μπερδεμένα να διαφωνούν μεταξύ τους, γεγονός που διασκέδασε τον επιβλέποντα Μπρουνσβίκ. Το πόνημα όμως δεν ήταν καθόλου ανάξιο λόγου, εντελώς το αντίθετο.

Οι συγκεκριμένες κριτικές συνθέσεις οδήγησαν τον Καβαγιές σε μονοπάτια που είχαν χαράξει Γάλλοι λογικιστές πριν από αυτόν¹⁵ και ήταν ένας δρόμος ήδη απελευθερωμένος από κάθε είδους *a priori* μεταφυσική, καντιανή, πλατωνική, ιδεαλιστική ή εμπειριστική. Αυτό δεν

¹³ Jean Cavaillès, *Méthode axiomatique et formalisme, essai sur le problème du fondement des mathématiques, thèse principale pour le doctorat ès lettres (philosophie)*, Faculté des lettres de l'Université de Paris, Paris, 1937, 196 σελίδες

¹⁴ Jean Cavaillès, *Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles : étude historique et critique, thèse complémentaire pour le doctorat ès lettres (philosophie)*, Faculté des lettres de l'Université de Paris, Paris, 1937, 156 σελίδες

¹⁵ Συγκεκριμένα, ο Λουί Κουτουρά (Louis Couturat, 1868-1914) και ο πρόωρα χαμένος Ζακ Ερμπράν (Jacques Herbrand, 1908-1931).

σημαίνει ότι η δουλειά του Καβαγιές δεν ήταν πρωτοποριακή από κάθε άποψη. Κάθε άλλο. Οι διδακτορικές αυτές εργασίες ενέταξαν τη Γαλλία στον παγκόσμιο χάρτη της φιλοσοφίας των μαθηματικών, καθώς ανέλυναν με λεπτομέρειες και σε βάθος τη γένεση της Θεωρίας Συνόλων και την κρίση των θεμελίων των μαθηματικών εξαιτίας των παραδόξων, που προκλήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά και την εξέλιξη των τριών σχολών που δημιουργήθηκαν στην προσπάθεια να λυθούν αυτά τα προβλήματα: του Λογικισμού, του Φορμαλισμού και του Ιντουισιονισμού. Άνοιξαν λοιπόν τον δρόμο στους Γάλλους επιστημολόγους¹⁶ ώστε αυτοί να έρθουν σε επαφή με τα μαθηματικά της Γερμανικής Σχολής και κυρίως με τον Φορμαλισμό του Ντάβιντ Χίλμπερτ (David Hilbert, 1862-1943) και τη Θεωρία Αποδείξεων. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στην ανάπτυξη των γαλλικών μαθηματικών μεταπολεμικά. Επιπλέον, οι εργασίες αυτές υπήρξαν, μεταπολεμικά πάντοτε, οι βάσεις πάνω στις οποίες εργάστηκε η ομάδα Μπουρμπακί¹⁷ για την ανασυγκρότηση – σύμφωνα με το πρόγραμμα και τις απόψεις των μελών της – των μαθηματικών.

Τον Ιούνιο του 1938, μετά την πανηγυρική απόκτηση του διδακτορικού του, ο Καβαγιές έγινε καθηγητής Λογικής και Φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, πρωτεύουσας και μεγαλύτερης πόλης της Αλσατίας. Ιστορική ειρωνεία ίσως; Από την εποχή του Τριακονταετούς Πολέμου, η κυριαρχία της Αλσατίας και της Λωρραίνης ήταν ζήτημα σκληρής διαμάχης¹⁸ μεταξύ της Γαλλίας και του Γερμανικού Κόσμου. Ο Καβαγιές λοιπόν μετακόμισε στο Στρασβούργο. Γνώριζε ήδη τους Σαρλ Ερεσμάν (Charles Ehresmann, 1905-1979), Αντρέ Βέλ (André Weil, 1906-1998) και Ανρί Καρτάν (Henri Cartan, 1904-2008) που

¹⁶ Ο όρος «Επιστημολογία» εύκολα οδηγεί σε παρανοήσεις. Και αυτό διότι χρησιμοποιείται με δύο τρόπους, έχει δηλαδή δύο σημασίες. Για τους Αγγλοσάζονες σημαίνει τον κλάδο της φιλοσοφίας που στα ελληνικά ονομάζεται Γνωσιολογία και μόνον αυτό. Για την Ηπειρωτική Ευρώπη και ιδιαιτέρως για τη Γαλλία σημαίνει την επιστήμη που ως αντικείμενό της έχει γενικά τις Επιστήμες και ό,τι σχετίζεται με αυτές: μεθοδολογία, φιλοσοφία, ιστορία των επιστημών, αλλά και θεωρίες γνώσης. Είναι δηλαδή ένας όρος πολύ πιο ευρύς. Στο κείμενο ο όρος χρησιμοποιείται με τη γαλλική σημασία.

¹⁷ Νικολά Μπουρμπακί (Nicolas Bourbaki): συλλογικό ψευδώνυμο μιας ομάδας Γάλλων μαθηματικών, παλαιών σπουδαστών της École Normale Supérieure. Ο Καβαγιές δεν αναφέρεται ως μέλος της ομάδας αλλά είχε επαφή με αυτήν. Σκοπός των Μπουρμπακί ήταν να δώσουν μία ενιαία συστηματοποίηση των σύγχρονων μαθηματικών, τείνοντας ισχυρά προς μία αξιωματική και αφηρημένη διατύπωση. Ουσιαστικά θέλησαν να ανασκευάσουν τα μαθηματικά σε μία ιδιαιτέρως (ενίοτε ακραία) αφηρημένη και φορμαλιστική βάση. Το προσπάθησαν αυτό εκδίδοντας μια σειρά βιβλίων ξεκινώντας από το 1935. Με στόχο να βασίσει τα μαθηματικά στη Θεωρία Συνόλων, η ομάδα πάλεψε για γενικότητα αλλά και ακρίβεια, σαφήνεια και αυστηρότητα. Θεωρούνται πρόδρομοι του μαθηματικού στρουκτουραλισμού. Το έργο τους άσκησε σημαντική επιρροή. Η έμφαση στην αυστηρότητα είναι αυτό που είχε τη μεγαλύτερη επίδραση και εφαρμόζεται πλήρως στις σημερινές μαθηματικές πρακτικές. Η αυστηρή μαθηματική απόδειξη όπως τη γνωρίζουμε σήμερα είναι δικό τους επίτευγμα. Επηρέασαν και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όχι με θετικό τρόπο. Η ακραία αφαιρετική προσέγγιση και η εμμονή στη Θεωρία Συνόλων είναι ακατάλληλες γι' αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα και αποδείχτηκαν καταστροφικές. Το πρόγραμμα «New Math» απέτυχε παταγωδώς.

¹⁸ Είδαμε ότι η Αλσατία και η Λωρραίνη χάθηκαν για τη Γαλλία στον πόλεμο του 1870-71. Ανακτήθηκαν μετά το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου καθώς η Γαλλία ήταν με τους νικητές. Τις κατέλαβε ξανά η Γερμανία το 1940 και τις ενσωμάτωσε στο Γ' Ράιχ, καθεστώς που διατηρήθηκε μέχρι το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Από το 1945 μέχρι σήμερα ανήκουν και πάλι στη Γαλλία.

τον μύησε στην Καθολική Άλγεβρα, ιδρυτικά μέλη της ομάδας Μπουρμπακί που βρίσκονταν επίσης στο πανεπιστήμιο εκείνο, οπότε άρχισε να συχνάζει στο Μαθηματικό Ινστιτούτο (Institut de recherche mathématique avancée, IRMA), απολαμβάνοντας την παρέα τους. Το Ινστιτούτο εκείνη την εποχή ήταν σαφώς ένα «μπουρμπακικό» περιβάλλον. Τον Σεπτέμβριο του 1938, σε ένα συνέδριο μαθηματικών και φιλοσοφίας στην Ολλανδία, ο Καβαγιές συνάντησε τον Άλφρεντ Τάρσκι (Alfred Tarski, 1901-1983). Οι μακροσκελείς συζητήσεις τους για την Επιστημολογία, το Συνεχές, το Αξίωμα της Επιλογής στη Θεωρία Συνόλων, τη Μη-Πληρότητα, αλλά και για την απειλή του πολέμου που πλησίαζε, διακόπηκαν απότομα με το ξέσπασμα της κρίσης στη Σουδητία,¹⁹ καθώς κηρύχτηκε μερική επιστράτευση στη Γαλλία και ο Καβαγιές, έφεδρος αξιωματικός, έλαβε διαταγή να επιστρέψει στο Στρασβούργο.

Ο πόλεμος όμως δεν άρχισε το φθινόπωρο του 1938, αφού στα πλαίσια της πολιτικής του κατευνασμού η Γερμανία πήρε αυτό που ήθελε, δηλαδή ενσωμάτωσε στο Γ' Ράιχ τις περιοχές της Τσεχοσλοβακίας που κατοικούσαν οι σουδητικές γερμανικές μειονότητες.²⁰ Όμως η πολιτική του κατευνασμού είχε, όπως γνωρίζουμε, ολέθριες συνέπειες. Ο Χίτλερ δεν σταμάτησε στη Σουδητία, αλλά τον Μάρτιο του 1939 ενσωμάτωσε στο Γ' Ράιχ ολόκληρη την Τσεχία. Ο Καβαγιές ήταν βεβαίως ενάντιος στην πολιτική του κατευνασμού προς τη Ναζιστική Γερμανία και ήλπιζε πως η Γαλλία θα τηρούσε παλαιότερες συμφωνίες που είχε με την Τσεχοσλοβακία, και θα την συνέδραμε στρατιωτικά. Αυτό όμως δεν συνέβη. Σειρά τώρα είχε η Πολωνία και ο διάδρομος του Ντάντσιχ. Εκεί οι σύμμαχοι τράβηξαν την κόκκινη γραμμή τους αλλά ήταν πια πολύ αργά. Ήταν 1^η Σεπτεμβρίου 1939 και η ώρα του πολέμου είχε φτάσει.

1.4. Πόλεμος

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1939 ο τριανταεξάχρονος ανθυπολοχαγός του πεζικού Ζαν Καβαγιές, επιστρατεύτηκε και παρουσιάστηκε στο 43^ο Αποικιακό Σύνταγμα Πεζικού, μια μονάδα όχι της πρώτης γραμμής αλλά της εφεδρείας. Όπως θα περίμενε κανείς, ο ίδιος εθελοντικά προσφέρθηκε για μετάθεση σε μία άλλη μονάδα στη Γραμμή Μαζινό, εκεί που οι Γάλλοι περίμεναν πως θα γινόταν η κυρίως σύγκρουση με τους Γερμανούς. Τον Μάιο είχε

¹⁹ Ονομασία των δυτικών περιοχών της Τσεχοσλοβακίας κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα – οι περισσότεροι κάτοικοι των οποίων ήταν Γερμανικής εθνικότητας – που είχαν προκύψει από την διάσπαση της Αυστροουγγαρίας μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η Σουδητία αποτέλεσε αφορμή για την υπογραφή της Συμφωνίας του Μονάχου και πρόλογο του Χίτλερ για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

²⁰ Συμφωνία του Μονάχου, 30 Σεπτεμβρίου 1938.

πεθάνει η μητέρα του και ακολούθησε ο πατέρας του έντεκα μόλις μήνες αργότερα, τον Απρίλιο του 1940. Πίσω στο φθινόπωρο του 1939, ο Καβαγιές προήχθη σύντομα σε υπολοχαγό. Κατά τη διάρκεια του «Γελοίου Πολέμου»²¹ δεν έμεινε άπρακτος και μεταξύ άλλων έκανε επιθετικές περιπολίες, δηλαδή περιπολίες διείσδυσης στις θέσεις του εχθρού στην πρώτη γραμμή. Η δράση του και η εξαιρετική του ψυχραιμία απέδωσαν μία πρώτη εύφημο μνεία²² τον Ιανουάριο του 1940. Αυτό, σε συνδυασμό με τη γερμανομάθειά του, έφερε τη μετάθεσή του στο Γενικό Επιτελείο του στρατηγού διοικητή της 4^{ης} Αποικιακής Μεραρχίας στην Αλσατία, στο γραφείο σημάτων. Εκεί ο Καβαγιές έμαθε τεχνικές κρυπτογράφησης και αποκρυπτογράφησης. Η μεραρχία αυτή είχε κυρίως μαύρους στρατιώτες και υπαξιωματικούς, τους οποίους οι Γερμανοί μισούσαν θανάσιμα για ρατσιστικούς αλλά και ιστορικούς λόγους, καθώς όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποικιακά στρατεύματα είχαν χρησιμοποιηθεί από τους Γάλλους στην κατάληψη και κατοχή του Ρουρ (1923-1925) και της Ρηνανίας (1918-1930), και οι Γερμανοί είχαν μάθει να τους μισούν από τότε. Δεν τους αναγνώριζαν καθεστώς αιχμαλώτων πολέμου, συνεπώς όταν τους αιχμαλώτιζαν τους σκότωναν με την πρώτη ευκαιρία. Τέτοια ήταν η κατάσταση.

Μετά την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης, από τα μέσα Μαΐου μέχρι τις 10 Ιουνίου 1940, η μεραρχία του Καβαγιές ενεπλάκη σε διάφορες σημαντικές μάχες και μετρούσε πλέον περισσότερους νεκρούς παρά ζωντανούς. Την επόμενη, 11 Ιουνίου, ο Καβαγιές αιχμαλωτίστηκε. Ο γαλλικός στρατός τον καταχώρησε στους πεσόντες εν ώρα καθήκοντος, καθώς επιζώντες από τη μονάδα του κατέθεσαν ότι τον είδαν να διενεργεί επίθεση λίγο πριν κυκλωθεί. Του απονεμήθηκε λοιπόν μεταθανάτια δεύτερη μνεία ανδρείας. Εκείνος φυσικά δε γνώριζε τίποτε από αυτά και βρισκόταν αιχμάλωτος στην ακρόπολη του Καμπραί (Cambrai) στη Βόρεια Γαλλία. Η πόλη αυτή βρισκόταν τότε στην κατεχόμενη από τους Γερμανούς ζώνη. Όταν κατέστη δυνατό, έναν μήνα μετά την αιχμαλωσία του, δηλαδή στις αρχές Ιουλίου, ο Καβαγιές έστειλε γράμμα στην αδελφή του από το στρατόπεδο αιχμαλώτων όπου κρατείτο και έτσι έγινε γνωστό ότι τελικά είχε επιζήσει. Στο μεταξύ, η Γαλλία είχε συνθηκολογήσει στις 22 Ιουνίου.

Λίγο αργότερα, στις 25 Ιουλίου 1940, ο Καβαγιές κατάφερε να αποδράσει και να φτάσει στη Λιλ, που είναι βορειότερα του Καμπραί, πάντα μέσα στην κατεχόμενη ζώνη που

²¹ Drôle de Guerre: η εννεάμηνη επιχειρησιακή απραξία στο δυτικό μέτωπο, στο χρονικό διάστημα από την ολοκλήρωση της γερμανικής εκστρατείας στην Πολωνία έως την έναρξη της γερμανικής εισβολής στο Βέλγιο, τις Κάτω Χώρες, το Λουξεμβούργο και τη Γαλλία (τέλη Σεπτεμβρίου 1939 – αρχές Μαΐου 1940). Την ίδια εποχή ο πόλεμος μαινόταν στη θάλασσα και στην περιφέρεια, στον Ατλαντικό και στη Σκανδιναβία.

²² Cité à l'ordre de l'armée: πιστοποιητικό ανδρείας του Γαλλικού Στρατού

ήταν γεμάτη γερμανικές στρατιωτικές μονάδες.²³ Εκεί βρήκε καταφύγιο σε συναδέλφους του καθηγητές από το πανεπιστήμιο της πόλης. Η περιπέτειά του αυτή του στοίχησε μία καταγγελία στις γαλλικές αρχές για λιποταξία από κάποιο υψηλόβαθμο στέλεχος του πανεπιστημίου της Λιλ. Ο άνθρωπος αυτός, μην έχοντας καμία συναίσθηση των καταστάσεων, θεώρησε ότι ο Καβαγιές θα έπρεπε να βρίσκεται στη μονάδα του μέχρι να αποστρατευθεί επισήμως, ακόμη και αν η μονάδα βρισκόταν φυλακισμένη σε στρατόπεδο αιχμαλώτων! Τελικά ο Καβαγιές αποστρατεύθηκε και τυπικά τον Νοέμβριο του 1940, χωρίς η παράλογη αυτή καταγγελία να του δημιουργήσει περαιτέρω προβλήματα με τις γαλλικές αρχές. Είχε στο μεταξύ – με τη βοήθεια φίλων, συγγενών, συναδέλφων και μαθητών του –δρομολογήσει την επιστροφή του στη Νότια Γαλλία, στο Κλερμόν-Φεράν (Clermont-Ferrand) που βρισκόταν τότε στην Ελεύθερη Ζώνη και που εκεί είχε μεταφερθεί το πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, καθώς πλέον η Αλσατία είχε ενσωματωθεί στο Γ' Ράιχ. Φτάνοντας στον Νότο, ήρθε σε επαφή μετά από πολύ καιρό με την αδελφή του και ανέλαβε ξανά τα καθήκοντα του καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Στρασβούργου που πλέον έδρευε στο Κλερμόν-Φεράν. Εκεί ξαναβρήκε παλιούς του φίλους που είχαν αναγκαστεί να φύγουν από το Στρασβούργο, όπως τη συνάδελφό του από το πανεπιστήμιο Λουσί Ωμπράκ (Lucie Aubrac, 1912-2007), καθώς και τους συναδέλφους του από την ομάδα Μπουρμπακί. Παρά το χάος που είχε προκαλέσει η ήττα και οι πρώτες μέρες κατοχής, ο Καβαγιές κατάφερε να οργανώσει συνεδριάσεις για τα Θεμέλια των Μαθηματικών με τους Ανρί Καρτάν, Ζαν Ντιεντονέ (Jean Dieudonné, 1906-1992), Ζαν Ντελσάρτ (Jean Delsarte, 1903-1968), Σαρλ Ερεσμάν και Ρενέ ντε Ποσέλ (René de Possel, 1905-1974), φέρνοντάς τους όλους μαζί ξανά σε επαφή. Οι εργασίες αυτές κατέληξαν στη δημοσίευση μιας πραγματείας τον Σεπτέμβριο του 1941.

1.5. Αντίσταση: Πρώτη Περίοδος

Ο Καβαγιές δεν έχασε χρόνο. Από το φθινόπωρο του 1940 ήρθε σε επαφή με τους ιδρυτές της μικρής αντιστασιακής ομάδας «La Dernière Colonne» και έγινε μέλος της. Η

²³ Η μητροπολιτική Γαλλία χωρίστηκε σε δύο ζώνες μετά τη συνθηκολόγηση. Ορίστηκε μία γραμμή οριοθέτησης, με την Ελεύθερη Ζώνη (Zone Libre) να βρίσκεται νοτιώς της γραμμής και την Κατεχόμενη Ζώνη (Zone Occupée) βορείως και δυτικά. Ο διαχωρισμός τέθηκε σε ισχύ από τις 25 Ιουνίου 1940. Την Ελεύθερη Ζώνη τη διοικούσε η αυταρχική και δωσιλογική κυβέρνηση του Βισύ με σχετική αυτονομία, ενώ η Κατεχόμενη Ζώνη βρισκόταν υπό γερμανική στρατιωτική διοίκηση και οι αρμοδιότητες της κυβέρνησης του Βισύ ήταν εκεί ιδιαίτερος περιορισμένες. Η γραμμή οριοθέτησης ήταν de facto σύνορα. Για να την διασχίσει φανερά κάποιος, χρειαζόταν ειδική άδεια του γερμανικού στρατού. Οι δύο ζώνες έπαψαν να υπάρχουν τον Νοέμβριο του 1942 όταν, για λόγους που αναφέρονται στην παράγραφο 1.6, οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελεύθερη Ζώνη και την έθεσαν και αυτή υπό στρατιωτική διοίκηση.

ομάδα τύπωνε και μοίραζε κρυφά, φυλλάδια αντικυβερνητικού περιεχομένου.²⁴ Ο Καβαγιές ανήκε σε αυτούς που θεώρησαν την ανακωχή που υπέγραψε με τους Γερμανούς ο στρατάρχης Φιλίπ Πεταίν (Philippe Pétain, 1856-1951), καθαρή προδοσία και πίστευε ότι οι Γάλλοι έπρεπε να συνεχίσουν να μάχονται και να αντιστέκονται όπου μπορούν, όπως μπορούν. Σημείο αναφοράς του ήταν βεβαίως ο στρατηγός Σαρλ ντε Γκωλ (Charles de Gaulle, 1890-1970), ο οποίος συνέχιζε τη μάχη από το Λονδίνο. Όμως τα αντικυβερνητικά φυλλάδια δεν αποτελούσαν αντίβαρο ούτε στην προπαγάνδα του φιλοκυβερνητικού τύπου, ούτε στην αναστολή άρθρων του συντάγματος από την κυβέρνηση του Βισύ, ούτε στις διώξεις αντιφρονούντων. Έτσι, μαζί με άλλους και κυρίως με τον Εμανουέλ ντ' Αστιέ ντε Λα Βιζερί (Emmanuel d'Astier de La Vigerie, 1900-1969), δημιούργησαν ένα αντιστασιακό κίνημα στην Ελεύθερη Ζώνη, την οργάνωση Λιμπερασιόν-Συντ (Liberation-Sud)²⁵ και ένα έντυπο με το ίδιο όνομα, την εφημερίδα Λιμπερασιόν, με το πρώτο φύλλο να κυκλοφορεί, μετά από πάρα πολλές δυσκολίες και φυσικά κρυφά, τον Ιούλιο του 1941. Ο Καβαγιές ήταν από τους βασικούς αρθρογράφους και βεβαίως αρθρογραφούσε, όπως όλοι, με ψευδώνυμο. Σε συναντήσεις με μέλη της οργάνωσης, παρουσίασε τα σχέδιά του για τη δημιουργία ενός μυστικού αντιστασιακού στρατού πρακτόρων, τη δομή του και τον τρόπο δράσης του. Επιπλέον, μύησε κάποια από τα άλλα μέλη στα μυστικά της κρυπτογραφίας, μοιραζόμενος την εμπειρία που είχε αποκτήσει από την υπηρεσία του κατά τη διάρκεια της Μάχης της Γαλλίας.

Στο μεταξύ, θα συνέχιζε τη δράση του στο Παρίσι, στην Κατεχόμενη Ζώνη. Τον Μάρτιο του 1941 διορίστηκε καθηγητής Μεθοδολογίας της Επιστήμης και Μαθηματικής Λογικής του τμήματος Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών του πανεπιστημίου της Σορβόνης. Η πρόσκληση έγινε από τον Γκαστόν Μπασελάρ που είχε διοριστεί εκεί τον προηγούμενο χρόνο και ήταν θέση αναπλήρωσης, καθώς πολλοί εβραίοι καθηγητές εκδιώχτηκαν από τις ακαδημαϊκές τους θέσεις με έναν νόμο της κυβέρνησης του Βισύ τον Οκτώβριο του 1940. Για τον Καβαγιές αυτός ο διορισμός ήταν ό,τι ακριβώς χρειαζόταν για να επεκτείνει την αντιστασιακή του δραστηριότητα στην Κατεχόμενη Ζώνη. Εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Παρίσι τον Αύγουστο του 1941, μεταβιβάζοντας στον φίλο και συνάδελφό του Ζωρζ Κανγκιλέμ (Georges Canguilhem, 1904-1995) όλες τις αρμοδιότητες που είχε στο

²⁴ Ενάντιον της κυβέρνησης δωσίλογων του Βισύ.

²⁵ Η οργάνωση Λιμπερασιόν-Συντ (Liberation-Sud) ήταν μία από τις τρεις μη κομμουνιστικές οργανώσεις της Ελεύθερης Ζώνης. Είχε μέλη προερχόμενα από διάφορα, πολιτικά και μη, περιβάλλοντα. Αρκετά μέλη συνδέονταν παλαιότερα με το Λαϊκό Μέτωπο (Front Populaire) και με το συνδικαλιστικό κίνημα. Δεν εθεωρείτο κομματική οργάνωση, αλλά πολλά μέλη της είχαν αριστερό προφίλ. Παρόλα αυτά, εντάχθηκε στις αρχές του 1943 στον αρχικό πυρήνα των MUR (Mouvements Unis de la Résistance) του στρατηγού ντε Γκωλ, χωρίς προβλήματα.

Κλερμόν-Φεράν, τις φανερές στο πανεπιστήμιο, και τις κρυφές στη Λιμπερασιόν. Στο Παρίσι, προχώρησε αμέσως στη δημιουργία αντιστασιακού εντύπου, μίας έκδοσης της Λιμπερασιόν για την Βόρεια Κατεχόμενη Ζώνη. Σε αυτήν την έκδοση ήταν πλέον αρχισυντάκτης, μαζί με τον δημοσιογράφο Ζαν Τεξιέ (Jean Texcier, 1888-1957). Στα άρθρα του ο Καβαγιές αποδομούσε λέξη προς λέξη την προπαγάνδα του καθεστώτος του Βισύ, προσφέροντας ταυτοχρόνως στο αναγνωστικό κοινό της – κρυφής πάντοτε – εφημερίδας, ισχυρή αντικυβερνητική και αντιναζιστική επιχειρηματολογία, προς ίδια χρήση ή και περαιτέρω επεξεργασία. Και όλα αυτά σε τέσσερις μόλις σελίδες, βγαλμένες από πολύγραφο.

Στο Παρίσι ο Καβαγιές ήρθε γρήγορα σε επαφή με την CGSI, την Γενική Συνομοσπονδία Ανεξάρτητων Συνδικάτων²⁶ και τον Νοέμβριο του 1941 σχηματίστηκε η δίδυμη της Λιμπερασιόν-Συντ αντιστασιακή οργάνωση του βορρά, η Λιμπερασιόν-Νορ (Liberation-Nord), με τον Καβαγιές μέλος της συντονιστικής επιτροπής. Η Λιμπερασιόν-Νορ δεν ήταν αμιγώς σοσιαλιστική, αλλά ο πρόεδρος της επιτροπής ήταν σοσιαλιστής και πολλά μέλη είχαν ισχυρούς δεσμούς με τον χώρο. Στόχος της ήταν να εκπροσωπήσει τις μη κομμουνιστικές αλλά σοσιαλιστικές εργατικές ενώσεις. Αντιπροσωπευόταν στο Εθνικό Συμβούλιο Αντίστασης,²⁷ όπως άλλωστε και η Λιμπερασιόν-Συντ. Στις συνεδριάσεις της συντονιστικής επιτροπής που ακολούθησαν μετά τον Δεκέμβριο, ο Καβαγιές εξέφρασε τις αντιρρήσεις του στην παθητική αντίσταση, δηλαδή στην αντίσταση μέσω παράνομων εντύπων ή μέσω διακήρυξης μανιφέστων και εισηγήθηκε τη δημιουργία ενός «μυστικού στρατού» και το πέρασμα στην ένοπλη δράση. Οι θέσεις του Καβαγιές δεν βρήκαν τη στήριξη της πλειοψηφίας της επιτροπής, η οποία ήταν προσκολλημένη σε μακροπρόθεσμες πολιτικές και οικονομικές επιδιώξεις, συχνά συντεχνιακού χαρακτήρα. Οι ιθύνοντες της Λιμπερασιόν-Νορ δεν έβλεπαν με καλό μάτι την συνεχή άνοδο του ντε Γκωλ. Επιπλέον, ο δισταγμός των σοσιαλιστών να εμπλακούν σε «τρομοκρατικές ενέργειες» ήταν μεγάλος, μετά την επίθεση της 21^{ης} Αυγούστου 1941. Ήταν η πρώτη ένοπλη επίθεση από τη γαλλική αντίσταση στο κατεχόμενο Παρίσι και είχε οργανωθεί από τους κομμουνιστές μετά την εισβολή των Γερμανών στη Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο. Αφορούσε σε σειρά δολοφονικών επιθέσεων εναντίων Γερμανών αξιωματικών σε διάφορα σημεία του Παρισιού και είχε ως συνέπεια την εκτέλεση 500 Γάλλων ομήρων τους επόμενους μήνες. Η CGSI αποφάσισε να κρατήσει αποστάσεις από τέτοιες ενέργειες και η κατάσταση ήταν εξόχως περίπλοκη, καθώς

²⁶ Confédération Générale des Syndicats Indépendants: δημιουργήθηκε στις αρχές του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και χάθηκε από το προσκήνιο κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970.

²⁷ Conseil National de la Résistance: από τις αρχές του 1943, αντιπροσωπεύονταν εκεί οκτώ μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις.

οι αντιστασιακές ομάδες εκείνον τον καιρό δεν συντονίζονταν μεταξύ τους και δεν έλεγχαν η μία την άλλη.

Τον Απρίλιο του 1942 ο Κριστιάν Πινώ (Christian Pineau, 1904-1995), φίλος και συνεργάτης του Καβαγιές, επέστρεψε από το Λονδίνο και του παρουσίασε ένα σημαντικό σχέδιο το οποίο είχε εγκριθεί από το Συμβούλιο Άμυνας της Αυτοκρατορίας,²⁸ δηλαδή από το επιτελείο του ντε Γκωλ, και αφορούσε στη δημιουργία δύο δικτύων συλλογής πληροφοριών, ένα στην Ελεύθερη Ζώνη και ένα στην Κατεχόμενη. Αυτό της Ελεύθερης Ζώνης ονομάστηκε Φάλαγξ (Phalanx) και η αρχηγία του ανατέθηκε στον Πινώ, ενώ αυτό της Κατεχόμενης Ζώνης πήρε το όνομα Κοόρ (Cohors).²⁹ Η αρχηγία του ανατέθηκε στον Καβαγιές που, έχοντας αρχίσει να παίρνει και αυτός με τη σειρά του αποστάσεις από την συντονιστική επιτροπή της Λιμπερασιόν-Νορ και τις πολιτικές της, αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά στο νέο σχέδιο. Οι δύο οργανώσεις, η Κοόρ και η Λιμπερασιόν-Νορ, είχαν επαφή στην αρχή, αλλά από τον Φεβρουάριο του 1943 η Κοόρ αυτονομήθηκε πλήρως. Ο Καβαγιές είχε γίνει πολύ γνωστός στη Γαλλία τα προηγούμενα χρόνια, χάρη στις υψηλές ακαδημαϊκές, ερευνητικές και φιλοσοφικές του επιδόσεις. Ήταν, με λίγα λόγια, μία από τις ηγετικές φιλοσοφικές προσωπικότητες της γενιάς του. Παρά τους δισταγμούς κάποιων στο Λονδίνο σχετικά με το αν θα έπρεπε να αναλάβει την αρχηγία της Κοόρ, εξαιτίας ακριβώς της προβολής του αυτής, το σχέδιο προχώρησε.

Τους επόμενους μήνες ο Καβαγιές, με τα ψευδώνυμα πλέον Μάρτυ (Marty) και Σενεβιέρ (Chennevière), οργάνωνε και συντόνιζε ένα πλήθος ανθρώπων σε διάφορες δράσεις της οργάνωσης: Αγγελιοφόρους, αποκρυπτογράφους, πλαστογράφους, χαρτογράφους, εσωτερικούς και εξωτερικούς συνδέσμους, ασυρματιστές και σαμποτέρ. Ήταν επίσης υπεύθυνος οικονομικής διαχείρισης και υπεύθυνος για πακέτα με υλικό που στέλνονταν από την Ελεύθερη Ζώνη ή από το Λονδίνο με αλεξίπτωτο, οπότε ήταν υπεύθυνος και για τις ζώνες ρίψης. Επιπλέον, η οργάνωση είχε αναλάβει να συλλέγει στοιχεία για επιχειρήσεις και εργοστάσια του τομέα ευθύνης της, να παρακολουθεί λιμάνια, να παρακολουθεί το αεροδρόμιο της Βιλαρός (Villaroche), να παρακολουθεί τον ραδιοφωνικό σταθμό της Σαίντ-Ασίς (Sainte-Assise) που τον είχε επιτάξει το γερμανικό πολεμικό ναυτικό, να παρακολουθεί το τηλεφωνικό κέντρο της Γκρετζ-Αρμανβιλιέ (Gretz-Armainvilliers) που το χρησιμοποιούσε η Λουφτβάφε, να υποκλέπτει κώδικες γερμανικών υποβρυχίων, καθώς και να αναμεταδίδει

²⁸ Conseil de Défense de l'Empire en exil: η εξόριστη κυβέρνηση των Ελεύθερων Γάλλων του στρατηγού ντε Γκωλ που είχε την έδρα της στο Λονδίνο. Αργότερα τη διαδέχτηκε η Comité National Français.

²⁹ Το όνομά της η Cohors το πήρε από την αρχαία ρωμαϊκή μονάδα (Κοόρτη). Η οργάνωση έφτασε να έχει 873 πράκτορες. Από αυτούς, 118 σκοτώθηκαν από τους Γερμανούς, ενώ άλλοι 140 φυλακίστηκαν ή εκτοπίστηκαν.

για λόγους προφύλαξης των αντιστασιακών, μηνύματα της γαλλικής χωροφυλακής η οποία είχε καταστεί όργανο των Γερμανών. Συνεργάτες που δούλευαν σε δημαρχεία προμήθευαν την οργάνωση με έγγραφα που ήταν απαραίτητα για πλαστογραφίες κάθε είδους, όπως πλαστές ταυτότητες ή πλαστές κάρτες εργασίας. Είχαν δημιουργηθεί επίσης δύο ζώνες ρίψης. Η οργάνωση χρησιμοποιούσε διάφορα κρησφύγετα. Ο Καβαγιές τα συντόνιζε όλα αυτά αλλά δεν μπορούσε να ασχολείται ο ίδιος με όλες τις λεπτομέρειες, συνεπώς είχε μερικούς στενούς συνεργάτες, άντρες και γυναίκες, για γραμματειακή και οργανωτική υποστήριξη. Πιθανολογείται ότι μία γυναίκα εκ των στενών συνεργατών του, η Αρλέτ Λε Ζεν (Arlette Le Jeune), ήταν σύντροφός του εκείνη την περίοδο.

Υπό την καθοδήγηση του Καβαγιές, παρόμοιας δομής αντιστασιακές ομάδες οργανώθηκαν και σε διάφορες άλλες περιοχές. Παράλληλα με αυτό το εκτεταμένο δίκτυο κατασκοπείας, στρατολογήθηκαν κατάλληλα στελέχη για τη δημιουργία ομάδων σαμποτάζ, που θα αναλάμβαναν εκτροχιασμούς τρένων και ανατινάξεις στρατιωτικών στόχων. Αυτός ο «μυστικός στρατός» του Καβαγιές που επιτέλους είχε γίνει πραγματικότητα, κατάφερε να εδραιωθεί σε τρεις περιοχές της βόρειας και βορειοδυτικής Γαλλίας: στην Μπρι (Brie), στην Ερ (Eure) και στη Ναντέ (Nantais). Η οργάνωση ανέπτυξε και μία επιπλέον δραστηριότητα, να διοχετεύει φυγάδες στην Ισπανία. Και μέσα σε όλα αυτά, ο Καβαγιές δίδασκε φιλοσοφία στη Σορβόννη! Η θέση του καθηγητή τού παρείχε επαρκή κάλυψη και μέχρι το τέλος του καλοκαιριού του 1942 όλα πήγαιναν καλά. Υπήρχε όμως ένα σημαντικό ζήτημα σε εκκρεμότητα. Ως προς τη χρηματοδότηση των οργανώσεων, ο Καβαγιές ήταν ιεραρχικά δεύτερος μετά τον Κριστιάν Πινώ. Αυτό δημιουργούσε οικονομική εξάρτηση της Κοόρ από την Φάλαγξ, κάτι που αποδείχτηκε δυσλειτουργικό στην πράξη. Οι δύο άνδρες λοιπόν αποφάσισαν να ταξιδέψουν στο Λονδίνο για να συζητήσουν με το αρχηγείο του ντε Γκωλ και να πάρουν την έγκριση, αλλά και τα χρήματα που χρειαζόνταν, για τις απαραίτητες οργανωτικές αλλαγές.

Τις πρώτες ώρες της 31^{ης} Αυγούστου 1942, οι δύο άνδρες περίμεναν σε έναν αυτοσχέδιο διάδρομο προσγείωσης, στην περιοχή της Μπρες (Bresse) στην κεντρική Γαλλία, ένα μικρό αεροπλάνο που θα τους μετέφερε στο Λονδίνο. Η προσγείωση δεν πήγε καλά και το αεροπλάνο έπεσε σε χαντάκι. Η ζημιά ήταν σημαντική και το αεροπλάνο δεν μπορούσε πλέον να απογειωθεί. Το έκαψαν λοιπόν μαζί με ένα σωρό σημαντικά έγγραφα και οι τρεις τους, ο Καβαγιές, ο Πινώ και ο πιλότος, έφυγαν από το σημείο. Ήρθαν κατόπιν σε επαφή με μία τοπική – συγγενική της Κοόρ – αντιστασιακή οργάνωση, ένα τμήμα της Φρανκ-Τιρέρ (Franc-Tireur) που το διοικούσε ο δημοσιογράφος Υβ Φαρζ (Yves Farge, 1899-1953), το

οποίο και ανέλαβε να τους φιλοξενήσει για λίγες μέρες και να τους φυγαδεύσει μετά για την Αγγλία με πλεούμενο. Τέτοιου είδους θαλάσσια δρομολόγια με αντιστασιακούς και άλλους αντιπάλους του Άξονα να πηγαινοέρχονται με καΐκια μεταξύ κατεχόμενης Γαλλίας και ελεύθερης Βρετανίας, ήταν συχνά παρά το μεγάλο τους ρίσκο. Ένα τέτοιο δρομολόγιο είχε κανονιστεί για τις 5 Σεπτεμβρίου και ο Καβαγιές με τον Πινώ βρήκαν θέση σε αυτό.

Τις επόμενες μέρες κατευθύνθηκαν νότια και έφτασαν στο Σαιντ-Πιέρ-λα-Μερ (Saint-Pierre-la-Mer) στη μεσογειακή ακτή. Εκεί, την προβλεπόμενη ημερομηνία, κρύφτηκαν σε έναν όρμο και περίμεναν τη βάρκα που θα τους μετέφερε στα ανοιχτά, στο καΐκι Θαλάσσιος Σκύλος (Seadog) ώστε να ξεκινήσουν το μακρύ ταξίδι τους, μέσω Γιβραλτάρ, για την Αγγλία. Όταν νύχτωσε, η βάρκα ήρθε στο ραντεβού και έκανε δύο διαδρομές για το καΐκι. Έπρεπε να κάνει και μία τρίτη καθώς ο Καβαγιές, ο Πινώ και άλλοι τρεις είχαν μείνει στην ακτή και περίμεναν. Δυστυχώς η βάρκα μέσα στο σκοτάδι δεν βρήκε το σημείο και την τρίτη φορά. Μετά από δύο ώρες άκαρπης αναμονής οι πέντε που είχαν μείνει στην ακτή έθαψαν στην άμμο τα έγγραφα που είχαν μαζί τους και αποχώρησαν. Οι πρώτες πρωινές ώρες βρήκαν τους Καβαγιές και Πινώ να περπατούν στην εξοχή κατευθυνόμενοι στην παρακείμενη πόλη Ναρμπόν (Narbonne), όταν ένοπλοι Γάλλοι τελωνειακοί υπάλληλοι, έχοντας πληροφορίες από τα μέσα Ιουλίου για φυγαδεύσεις αντιστασιακών με καΐκια στην περιοχή, εμφανίστηκαν ξαφνικά και άνοιξαν πυρ εναντίον τους. Ο Καβαγιές και ο Πινώ, μην έχοντας καμία δυνατότητα αντίδρασης, παραδόθηκαν και συνελήφθησαν.

1.6. Αντίσταση: Δεύτερη Περίοδος

Από εκείνη τη μέρα και μέχρι τη δίκη τους, οι δύο άνδρες ήταν κρατούμενοι στις φυλακές του Μονπελιέ (Montpellier). Η σύζυγος του Πινώ, λόγω της εγκυμοσύνης της, κατόρθωσε να πάρει άδεια επισκέψεων και έφερε στη φυλακή, μεταξύ άλλων, βιβλία για τον Καβαγιές, προσφορά του φίλου του Αλμπέρ Λωτμάν (Albert Lautman, 1908-1944)³⁰ από την Τουλούζη. Χάρη σε αυτά, ο Καβαγιές ξεκίνησε να συντάσσει τη «φιλοσοφική παρακαταθήκη» του μέσα στη φυλακή, ένα πυκνό φιλοσοφικό δοκίμιο που εκδόθηκε από τους Ζωρζ Κανγκιλέμ και Σαρλ Ερεσμάν μεταπολεμικά, με τίτλο *Για τη Λογική και τη*

³⁰ Ο Αλμπέρ Λωτμάν ήταν Γάλλος φιλόσοφος των μαθηματικών και αντιστασιακός, εβραϊκής καταγωγής. Πολέμησε στη Μάχη της Γαλλίας και ύστερα πέρασε στην αντίσταση. Ήταν υπεύθυνος για το αντιστασιακό δίκτυο της Τουλούζης (Toulouse) στη Νότια Γαλλία. Συνελήφθη από τους Γερμανούς και τουφεκίστηκε τον Αύγουστο του 1944.

Θεωρία της Επιστήμης.³¹ Στις φυλακές του Μονπελιέ δεχόταν επισκέψεις και από την παλιά του συνάδελφο και φίλη Λουσί Ωμπράκ, η οποία για να βγάλει την άδεια επισκέψεων δήλωσε μνηστή του.

Τον Νοέμβριο του 1942, βρετανικά και αμερικανικά στρατεύματα έκαναν πετυχημένες αποβάσεις στο Μαρόκο και στην Αλγερία, χωρίς ο γαλλικός αποικιακός στρατός που ελεγχόταν υποτίθεται από την κυβέρνηση του Βισύ να προβάλλει αξιόλογη αντίσταση. Αντιδρώντας αμέσως, τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Ελεύθερη Ζώνη και την κατέλαβαν χωρίς να συναντήσουν αντίσταση από το στρατό του Βισύ, θέτοντας υπό στρατιωτική κατοχή ολόκληρη τη Γαλλία. Εκείνες τις μέρες συνέπεσε η δίκη των Καβαγιές και Πινώ από γαλλικό στρατοδικείο. Οι στρατοδίκες, εξοργισμένοι από την εισβολή των Γερμανών, απάλλαξαν τους δύο άνδρες από τις κατηγορίες. Όμως ο νομάρχης της περιοχής, δείχνοντας υπερβάλλοντα δωσιλογικό ζήλο και κάνοντας χρήση ενός ειδικού νόμου, ακύρωσε την απαλλακτική απόφαση και διέταξε τη συνέχιση της φυλάκισής τους. Ακολούθως, η εντολή ήταν να τους μεταφέρουν με τρένο σε ένα γαλλικό στρατόπεδο συγκέντρωσης, στο Σαιν Πωλ ντ' Εϊγιώ (Saint Paul d'Eyjeaux) κοντά στη Λιμόζ (Limoges) στην κεντρική Γαλλία. Κατά τη μεταφορά ο Πινώ απέδρασε, αιφνιδιάζοντας τους πάντες.

Στις 29 Δεκεμβρίου 1942 ήταν η σειρά του Καβαγιές να αποδράσει, μαζί με τα φιλοσοφικά του χειρόγραφα! Στην απόδραση τον βοήθησαν ένας συγκρατούμενός του, η αδελφή του και ο γαμπρός του. Με τη βοήθεια του συγκρατουμένου του ο οποίος δούλευε εκτός στρατοπέδου, βγήκε από την περίμετρο και με οτοστόπ κατάφερε να φτάσει μέχρι τη Λιμόζ όπου τον περίμεναν η αδελφή του και ο γαμπρός του για να τον κρύψουν σε ένα φιλικό σπίτι. Η απόδραση έγινε αντιληπτή την επόμενη μέρα, δίνοντάς του αρκετό χρόνο. Μετά πήγε στην Τουλούζη και αργότερα στη Λυών, ερχόμενος σε επαφή με άλλους αγωνιστές της αντίστασης. Το μεγάλο πρόβλημα που ανέκυψε για τον Καβαγιές ήταν, ότι πλέον ήταν καταζητούμενος από τις γαλλικές αρχές και δεν είχε καμία κάλυψη. Δεν μπορούσε να κυκλοφορεί με το όνομά του ούτε μπορούσε να επιστρέψει στη θέση του στη Σορβόνη. Έπρεπε να κρύβεται και να χρησιμοποιεί πλαστά έγγραφα διαρκώς, ενώ παρέμενε τυπικά αρχηγός της Κοόρ. Γύρισε τελικά στο Παρίσι όπου φιλοξενήθηκε στο σπίτι του γιατρού Πολ Λε Κερ (Pol Le Coeur), πατέρα ενός παλιού του συντρόφου.

Ήταν εκεί που ο Καβαγιές εξέφρασε για πρώτη φορά κάτι που είχε πολλά χρόνια στο νου του, την επιθυμία του δηλαδή να γράψει μία Ηθική. Δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα,

³¹ Jean Cavaillès, *Sur la logique et la théorie de la science*, Presses universitaires de France, Paris, 1947.

πτυχιούχος των μαθηματικών και της φιλοσοφίας και καθώς εκπλήρωνε τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, συνειδητοποίησε πόσο η λογική δεν αρκεί για να καθορίσει τις ανθρώπινες πράξεις. Ο Καβαγιές θεωρούσε ότι όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με την αδιαφορία, την απραξία ή την αφασία,³² δεν έχουμε ως απάντηση παρά την εμπλοκή, στην ανάγκη και με τα όπλα, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα προδώσουμε το «Σύμπαν» και δεν θα το κάνουμε για μία ανάξια λόγου κοινωνία, αλλά για μία κοινωνία και κατ' επέκταση για μία κουλτούρα που αξίζει τον κόπο. Όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με μία ισχυρά εδραιωμένη πεποίθηση, έλεγε ο Καβαγιές, η αρχή της μη-αντίφασης γίνεται ανίσχυρη και οι πιο αυταπόδεικτες αλήθειες κηλιδώνονται. Το σχέδιό του αυτό για την συγγραφή μιας Ηθικής, παρότι δεν μπόρεσε να το πραγματοποιήσει ο Καβαγιές, το υλοποίησε με τις πράξεις του. Παρακινημένος από τον Λεόν Μπρουνσβίκ στα μέσα της δεκαετίας του 1930, είχε ανακαλύψει τον Σπινόζα, η φιλοσοφία του οποίου και ιδιαιτέρως η *Ηθική* έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα κοσμοθεωρία του. Η *Ηθική* του Σπινόζα είναι απελευθερωμένη από όλα τα μεταφυσικά γενικώς και τα θρησκευτικά ειδικώς, a priori. Θεμελιώνεται μόνον στη λογική και τη λογική απόδειξη και αντικαθιστά το θρησκευτικό Μυστήριο με την Αρχή της Μη-Αντίφασης. Τα παραπάνω ενέπνευσαν ισχυρά τον Καβαγιές. «Είμαι σπινοζιστής, πιστεύω ότι μας περιβάλλει από παντού το αναγκαίο, η αναγκαιότητα. Αναγκαίες οι μαθηματικές σχέσεις, αναγκαία τα στάδια εξέλιξης της μαθηματικής επιστήμης, αναγκαίος επίσης ο αντιστασιακός αγώνας που κάνουμε», δήλωνε με έμφαση. Ο χρόνος όμως που είχε στη διάθεσή του ο Καβαγιές για φιλοσοφία ήταν πολύ περιορισμένος. Είχε αρχίσει ήδη να σχεδιάζει τη μετάβασή του στο Λονδίνο.

Αυτή τη φορά τα πράγματα πήγαν καλά και το ταξίδι πραγματοποιήθηκε χωρίς προβλήματα. Ο Καβαγιές έφτασε στο Λονδίνο στις 24 Μαρτίου 1943 όπου τον υποδέχτηκε ο παλιός του φίλος Ρεϋμόντ Αρόν (Raymond Aron, 1905-1983). Ο τελευταίος είχε διαφύγει στην Αγγλία τον Ιούνιο του 1940 και είχε αποφασίσει να μείνει εκεί όσο θα διαρκούσε ο πόλεμος. Μάλιστα προσπάθησε να πείσει τον Καβαγιές να μην θυσιάσει τα εξαιρετικά πνευματικά του χαρίσματα στον ένοπλο αγώνα, αλλά μάταια. Σε έναν πρόλογο γραμμένο για μία μεταθανάτια συλλογή κειμένων του Καβαγιές,³³ ο Ρεϋμόντ Αρόν θυμάται συζητήσεις που είχαν οι δυο τους με άλλους αντιστασιακούς στο Λονδίνο. Ενώ για τους άλλους η αντίσταση

³² Αυτό αποδίδεται φιλοσοφικά με τον όρο «La mauvaise foi». Πρόκειται για μία έννοια που εισήγαγε ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ (Jean-Paul Sartre, 1905-1980), για να περιγράψει το φαινόμενο όπου κάποιος αρνείται την «απόλυτη» ελευθερία του, επιλέγοντας ο ίδιος να συμπεριφέρεται σαν αντικείμενο, δηλαδή σαν οντότητα χωρίς βούληση. Ο Καβαγιές αναφέρεται βεβαίως εδώ σε ανθρώπους που δεν αντιστέκονται, που παραμένουν παθητικοί ή χειρότερα, που συνεργάζονται με τον κατακτητή.

³³ Raymond Aron, « Préface », *Jean Cavailles. Philosophie mathématique*, Hermann, Paris, 1962.

ήταν πρωτίστως πολιτικό ή εθνικό ζήτημα, για τον Καβαγιές ήταν ζήτημα αναγκαιότητας που προκύπτει από τον Ορθό Λόγο, δηλαδή ήταν ζήτημα φιλοσοφικό: «Είμαι σπινοζιστής. Πρέπει να αντισταθούμε, να αγωνιστούμε, πρέπει να έρθουμε αντιμέτωποι με τον θάνατο. Η Αλήθεια και ο Λόγος το απαιτούν», έλεγε ο Καβαγιές. Η φιλοσοφική αυτή αρχή θεμελιώνεται στην έννοια του Conatus, βασικό στοιχείο της *Ηθικής* του Σπινόζα.³⁴

Ο Καβαγιές είχε πολλές συναντήσεις και συνομιλίες στο Λονδίνο, ανάμεσά τους και με τη Σιμόν Βέλ (Simone Weil, 1909-1943). Το σημαντικό όμως είναι ότι συναντήθηκε και συζήτησε αρκετές φορές με τον ντε Γκωλ. Οι τύχες του πολέμου είχαν αρχίσει να αλλάζουν με την παρουσία των Αμερικανών στη Βόρεια Αφρική και την ήττα των Γερμανών στο Στάλινγκραντ. Οι Ελεύθεροι Γάλλοι δεν ήταν πλέον μία μικρή ομάδα ανθρώπων πιστών στον στρατηγό, αλλά ένας γοργά αναδυόμενος συμμαχικός εταίρος και ο ντε Γκωλ ήταν, μετά τον θάνατο του Φρανσουά Νταρλάν (François Darlan) – του όψιμου αυτού συνεργάτη των Συμμάχων και πρώην δωσίλογου που δολοφονήθηκε τον Δεκέμβριο του 1942 από έναν εικοσάχρονο Γάλλο βασιλόφρονα – ο de facto συνομιλητής των Αμερικανών, των Σοβιετικών και των Βρετανών. Οι απαιτήσεις λοιπόν του ντε Γκωλ από την αντίσταση ήταν πλέον αυξημένες. Ο Καβαγιές κέρδισε μεν την πολυπόθητη οικονομική ανεξαρτησία για την Κοόρ, αλλά ταυτοχρόνως ανέλαβε την υποχρέωση να συγκροτήσει μία ειδική ομάδα σαμποτέρ η οποία θα διενεργούσε δολιοφθορές κατόπιν συγκεκριμένων διαταγών από το αρχηγείο στο Λονδίνο. Έχοντας πετύχει αυτό που ήθελε, ο Καβαγιές έκανε το επόμενο, αναμενόμενο αλλά μοιραίο βήμα, να επιστρέψει στη Γαλλία. Στις 15 Απριλίου 1943 ένα μικρό αεροπλάνο τον άφησε σε ένα χωράφι στα περίχωρα της Ρουέν (Rouen). Φέρνοντας μαζί του διαταγές και χρήματα, έφτασε στο Παρίσι και ανέλαβε ξανά την αρχηγία της Κοόρ. Το αρχηγείο στο Λονδίνο, του διέθεσε και δύο ασυρματιστές ως επιπλέον ενίσχυση.

Ως νέο τόπο διαμονής, αρχηγείο και κρησφύγετό του, επέλεξε το διαμέρισμα της Αρλέτ Λε Ζεν, της νεαρής συνεργάτιδάς του που πολλοί πίστευαν ότι ήταν και σύντροφός του. Προσαρμόστηκε γρήγορα στη νέα του καθημερινότητα. Το πρωί, μετά από ένα παγωμένο ντους, καταπιανόταν με ζητήματα της οργάνωσης ενώ παράλληλα, όταν υπήρχε χρόνος, έκανε τις τελευταίες διορθώσεις στο έργο του *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, τη φιλοσοφική του πραγματεία που είχε ξεκινήσει να συγγράφει μέσα στη φυλακή

³⁴ Το Conatus είναι μία βασική έννοια της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας και χρησιμοποιείται για να δηλωθεί η εγγενής τάση ενός όντος να διατηρεί, να εδραιώνει και να αυξάνει την ύπαρξή του. Η έννοια απαντά στον Ντεκάρτ (René Descartes), στον Χομπς (Thomas Hobbes), στον Λάιμπνιτς (Gottfried Wilhelm von Leibniz) και βεβαίως στον Σπινόζα. Κατά τον τελευταίο, το conatus συνιστά την τάση ενός όντος να διατηρεί την ύπαρξή του, στον βαθμό που μπορεί, με τις δικές του δυνάμεις. Το conatus θα το δούμε πιο αναλυτικά στο 2^ο μέρος.

τον προηγούμενο χρόνο. Το μεσημέρι, μοιραζόταν με την Αρλέτ το λιγιστό φαγητό που ήταν διαθέσιμο – υπήρχε αυστηρό ημερήσιο δελτίο στα τρόφιμα 1000 μόνο θερμίδων κατ' άτομο – και το απόγευμα πήγαινε συνοδευόμενος από εκείνη από καφέ σε καφέ, συναντώντας άλλα μέλη της οργάνωσης και συντονίζοντας τη δράση τους. Όμως η εμπλοκή ενός ανθρώπου σε τόσες παράλληλες αντιστασιακές δραστηριότητες, δεν ήταν σωστή στρατηγική. Ο Καβαγιές ήταν συγκεντρωτικός και είχε φτάσει να χρησιμοποιεί δέκα ψευδώνυμα, καθένα για διαφορετικό ρόλο! Ακόμη, είχε γίνει παράτολμος. Όπου υπήρχε κίνδυνος, εκεί ήταν και ο αρχηγός, έλεγαν οι συνεργάτες του. Ήταν πάντα παρών στις ρίψεις με αλεξίπτωτο που έφταναν από το Λονδίνο. Του έστελναν όπλα, οδηγίες και χρήματα τα οποία όμως δεν επαρκούσαν για τις ανάγκες των μελών της οργάνωσης. Και το κυριότερο, οι διαταγές από το αρχηγείο γίνονταν ολοένα και πιο εξωπραγματικές, ασκώντας ισχυρή πίεση στα ανώτερα στελέχη της Κοόρ και αναγκάζοντας τον Καβαγιές και τους στενούς συνεργάτες του να παίρνουν μεγάλα ρίσκα εμπιστευόμενοι ανθρώπους που δεν γνώριζαν καλά. Τέτοιου είδους ανοίγματα ήταν πολύ επικίνδυνα και τελικά το κακό συνέβη την άνοιξη του 1943, όταν η Άμπβερ (Abwehr), η γερμανική Στρατιωτική Υπηρεσία Πληροφοριών, κατάφερε να διεισδύσει στην οργάνωση.

Στα τέλη του 1942, η Κοόρ είχε στρατολογήσει έναν νεαρό ονόματι Μπερνάρ Φιλός (Bernard Filoche), ο οποίος και ορίστηκε υπεύθυνος του τομέα της Μανς (Manche), στη Νορμανδία. Οι ανεπάρκειές του ήταν σημαντικές, πράγμα που ο Καβαγιές αντιλήφθηκε γρήγορα. Πριν ο τελευταίος προλάβει να προβεί σε κάποια ενέργεια προφύλαξης, ο Φιλός συνελήφθη τον Φεβρουάριο του 1943 για μαύρη αγορά. Οι περισσότεροι αντιστασιακοί εμπλέκονταν αναγκαστικά στη μαύρη αγορά. Επρόκειτο για μία δυσάρεστη αλλά απαραίτητη δραστηριότητα για τη συντήρηση ενός παράνομου δικτύου αντίστασης και την επιβίωση των μελών του. Σύντομα ο Φιλός αφέθηκε ελεύθερος, άγνωστο υπό ποιες συνθήκες. Τον Απρίλιο ο Καβαγιές τον υποβίβασε, έχοντας επισημάνει τις ανεπάρκειές του, αφαιρώντας του αρμοδιότητες και χρήματα, μη γνωρίζοντας όμως ότι είχε συλληφθεί και αφεθεί ελεύθερος. Αυτή η ενέργεια δυσαρέστησε τον Φιλός, ο οποίος αποφάσισε να γίνει καταδότης στην υπηρεσία των Γερμανών, με το αζημίωτο φυσικά. Τον Μάιο προσέγγισε τις αρχές οι οποίες με τη σειρά τους ειδοποίησαν την Άμπβερ. Για 50000 φράγκα της εποχής, έδωσε ονόματα, διευθύνσεις και δραστηριότητες. Αυτή η προδοσία στοίχησε 278 εκτοπίσεις αντιστασιακών

της Κοόρ από τους οποίους τα δύο τρίτα πέθαναν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στοιχίσε ακόμη 15 θανάτους από βασιανιστήρια και 16 εκτελέσεις.³⁵

Δύο συλλήψεις συντρόφων και δύο κατ' οίκον έρευνες τον Μάιο, από τις οποίες η μία ήταν στο διαμέρισμα που μοιραζόταν με την Αρλέτ, απόντος του ιδίου, θορύβησαν τον Καβαγιές αλλά δεν του προκάλεσαν υποψίες για προδοσία. Άλλωστε στις ανακρίσεις οι συλληφθέντες δεν αποκάλυψαν τίποτε. Όμως στα τέλη Ιουνίου, επιστρέφοντας με την Αρλέτ από κάποια απογευματινή συνάντηση με άλλα μέλη της Κοόρ, έπεσαν σε μπλόκο της Γκεστάπο. Οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους είχαν αποκλείσει όλο το τετράγωνο που βρισκόταν το διαμέρισμά τους. Κατάφεραν να απομακρυνθούν απαρατήρητοι και βρήκαν καταφύγιο σε ένα άλλο σπίτι της οργάνωσης. Η ζημιά όμως είχε γίνει. Ένας ασυρματιστής που βρέθηκε στο διαμέρισμά τους συνελήφθη και έγγραφα που κατασχέθηκαν σε μεγάλους αριθμούς αποκάλυψαν στους Γερμανούς όλους τους κώδικες της Κοόρ. Κυριευμένος από οργή ο Καβαγιές, αντιλήφθηκε επιτέλους ότι βρισκόταν αντιμέτωπος με προδοσία. Ο χρόνος μετρούσε πλέον σε βάρος του, αλλά αντί να προσπαθήσει να εξαφανιστεί, εκείνος ενεπλάκη ακόμα περισσότερο περνώντας μάλιστα στην ένοπλη δράση.

1.7. Αντίσταση: Τρίτη Περίοδος

Εκ των πραγμάτων, η καθημερινότητά του άλλαξε ξανά. Διέθεσε μέρος του εξοπλισμού που είχε στην κατοχή του σε άλλους αντιστασιακούς και ανέθεσε στον Ζαν Γκοσέ (Jean Gosset, 1912-1944) τη δημιουργία μιας ειδικής ομάδας σαμποτέρ, εκπληρώνοντας την υπόσχεση που είχε δώσει στον ντε Γκωλ στο Λονδίνο. Το αρχηγείο εκεί και οι Βρετανοί, είχαν θέσει ως στόχο πρώτης προτεραιότητας τις βάσεις του Γερμανικού Πολεμικού Ναυτικού στη Βρετάνη. Στην ειδική αυτή ομάδα διατέθηκαν 59 μέλη της Κοόρ. Στις αποστολές, λάμβανε πλέον μέρος και ο ίδιος. Σε μία αποστολή, κατάφερε να διεισδύσει με τη βοήθεια ενός συνεργού και με μια πλαστή άδεια, μεταμφιεσμένος σε εργάτη, στη βάση υποβρυχίων της Λοριάν (Lorient), απ' όπου το Γερμανικό Πολεμικό Ναυτικό διεξήγε τον υποβρυχιακό του πόλεμο. Για μία μέρα και μία νύχτα συγκέντρωσε χρήσιμες πληροφορίες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν κατάλληλα από το Κεντρικό Γραφείο Πληροφοριών και Δράσης (BCRA, Bureau central de renseignements et d'action) των ελεύθερων Γάλλων. Ακολούθως, έκανε δολιοφθορές εναντίον στρατιωτικών στόχων σε διάφορα μέρη, είτε μόνος του είτε ως

³⁵ Ο Μπερνάρ Φιλός καταδικάστηκε μετά τον πόλεμο σε εικοσαετή φυλάκιση.

μέλος μικρών ομάδων που απαρτίζονταν από ανθρώπους πεπεισμένους όπως εκείνος, ότι η στρατιωτική δράση ήταν σημαντικότερη από την προπαγάνδα.³⁶

Στα τέλη Αυγούστου 1943, η Άμπβερ ήταν έτοιμη για το επόμενο βήμα. Στις 25 συνελήφθη, παρουσία του καταδότη Μπερνάρ Φιλός, μία πολύ στενή συνεργάτιδα του Καβαγιές και βασικό στέλεχος της Κοόρ, η Ανιές Γκοτσέλ (Agnès Goetschel). Στην ανάκριση της ανακοινώθηκε ότι η Άμπβερ ήταν έτοιμη να συλλάβει το σύνολο της οργάνωσης. Στις 28 ήρθε η σειρά του Καβαγιές να συλληφθεί, στη μέση του δρόμου. Διαπίστωσε ότι οι πράκτορες της Άμπβερ που τον συνέλαβαν, γνώριζαν το πραγματικό του όνομα. Αρχικά τον μετέφεραν σε ένα ξενοδοχείο και μέχρι το βράδυ μεταφέρθηκαν εκεί άλλοι έξι συλληφθέντες από την οργάνωση, ανάμεσά τους και η αδελφή του Γκαμπριέλ και ο σύζυγός της, Μαρσέλ Φεριέρ. Αργότερα κλείστηκαν και οι επτά στις φυλακές της Φρεσν (Fresnes), στο Παρίσι. Ο Καβαγιές έμεινε φυλακισμένος εκεί επί ενάμισι μήνα και στα μέσα Οκτωβρίου αφέθηκε ελεύθερος. Η πράξη αυτή των αρχών δεν ήταν δυστυχώς ζήτημα καλής τύχης. Ήταν μία καλά μελετημένη ενέργεια για να τον θέσουν υπό στενή παρακολούθηση, κάτι που αποτελούσε συνήθη πρακτική σε τέτοιες περιπτώσεις. Η ανακοίνωση των Γερμανών στην Ανιές Γκοτσέλ, ότι ήταν έτοιμοι να συλλάβουν όλα τα μέλη της Κοόρ, απείχε πολύ από την πραγματικότητα. Πολλά μέλη δεν τα γνώριζαν και θέλησαν να δοκιμάσουν την τύχη τους παρακολουθώντας τον Καβαγιές. Αυτός κατάφερε να κανονίσει μία συνάντηση κάποιων μελών της οργάνωσης με τους Γερμανούς στο κατόπι του. Η συνάντηση έγινε και η Γκεστάπο επενέβη, αλλά από καθαρή τύχη διέφυγαν όλοι εκείνο το βράδυ. Ο Καβαγιές βρήκε προσωρινά καταφύγιο στο σπίτι ενός φίλου και αντιστασιακού, του Μωρίς Ζανέτ (Maurice Janets). Ο χρόνος του όμως είχε τελειώσει. Η Άμπβερ, που δεν είχε χάσει τα ίχνη του, θεώρησε ότι δεν θα κέρδιζε κάτι περισσότερο από τη συνέχιση της παρακολούθησης κι έτσι τον συνέλαβαν εκ νέου στα μέσα Νοεμβρίου και τον φυλάκισαν ξανά στη Φρεσν. Την

³⁶ Αυτή την πεποίθηση δεν την είχε η συντονιστική επιτροπή της Liberation-Nord, με την οποία η Cohors είχε από την αρχή αντιθέσεις που οδήγησαν τελικά στη ρήξη μεταξύ τους τον Ιούλιο του 1943. Τον Ιανουάριο του 1943, λίγο μετά την κατάληψη ολόκληρης της Γαλλίας από τον γερμανικό στρατό, η ηγεσία των Ελεύθερων Γάλλων, ουσιαστικά ο ντε Γκωλ, κατόρθωσε να ενώσει υπό την ηγεσία του, τρεις μεγάλες μη κομμουνιστικές αντιστασιακές οργανώσεις της Νότιας Γαλλίας, την Combat, την Franc-Tireur και την Liberation-Sud, στο σχήμα που ονομάστηκε MUR, Mouvements Unis de la Résistance. Τον Μάιο το σχήμα διευρύνθηκε με την προσχώρηση μικρότερων αντιστασιακών ομάδων, πολιτικών κομμάτων και συνδικάτων. Τον Δεκέμβριο του 1943, το σχήμα διευρύνθηκε περαιτέρω με την ενσωμάτωση τριών αντιστασιακών ομάδων της Βόρειας Γαλλίας, οπότε μετονομάστηκε σε MLN, Mouvement de Libération Nationale. Το σχήμα παρέμενε, και μετά από τις διευρύνσεις του, προσανατολισμένο στους ελεύθερους Γάλλους και τον ντε Γκωλ, ο οποίος όπως βλέπουμε είχε αποκτήσει ήδη από τα τέλη του 1943, ισχυρά ερείσματα και στη μητροπολιτική Γαλλία. Η Liberation-Nord δεν θέλησε να προσχωρήσει σε αυτά τα σχήματα, καθώς είχε ισχυρό σοσιαλιστικό και αντιγκωλικό προσανατολισμό. Μοιραία, ήρθε η ρήξη με την Cohors, που αποτελούσε οργανικό κομμάτι του γκωλικού χώρου.

αδελφή του την άφησαν ελεύθερη τον Δεκέμβριο και εκείνη κατάφερε να εξαφανιστεί. Ο Καβαγιές δεν θα την έβλεπε ποτέ ξανά.

Το επόμενο διάστημα ανακρίθηκε εντατικά και βασανίστηκε. Οι ανακριτές τον πληροφόρησαν ότι γνώριζαν τα πάντα για τη δράση του – αυτό δεν ήταν αλήθεια, τουλάχιστον όχι ακόμη – καθώς και ότι ήταν ο αρχηγός μίας εκ των οκτώ κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων της Γαλλίας. Το μόνο που έμενε ήταν να ομολογήσει και να δώσει ονόματα. Ο Καβαγιές φυσικά δε μίλησε, αλλά παρέθετε στους βασανιστές του αποσπάσματα από τη φιλοσοφία του Καντ και από το θεατρικό έργο Έγκμοντ του Γκαίτε,³⁷ σε άπταιστα γερμανικά βεβαίως. Κατάφερε με τη στάση του να μπερδέψει τους ανακριτές και να κερδίσει χρόνο για τους αγωνιστές της Κοόρ, τα δύο τρίτα των οποίων διέφυγαν τελικά τη σύλληψη. Η οργάνωση συνέχισε μετά από λίγο καιρό τη δράση της, με τα εναπομείναντα μέλη της και μετονομαζόμενη σε Αστουρίες (Asturies), με άλλον αρχηγό (τον Ζαν Γκοσέ) και άλλο οργανωτικό σχήμα, λιγότερο συγκεντρωτικό και περισσότερο αποτελεσματικό. Τον Ιανουάριο του 1944 ο Καβαγιές και άλλα αιχμάλωτα μέλη της οργάνωσής του, ανάμεσά τους και ο σύζυγος της αδελφής του, μεταφέρθηκαν από τη φυλακή στο Παρίσι σε ένα στρατόπεδο μεταγωγών στην Κομπιένη. Από εκεί, είχε προγραμματιστεί να ξεκινήσουν στις 22 Ιανουαρίου για τον τελικό τους προορισμό, το διαβόητο στρατόπεδο συγκέντρωσης Μπούχενβαλντ (Buchenwald) στη Γερμανία.

Αυτό όμως δεν επρόκειτο να συμβεί. Όσον καιρό ο Καβαγιές βρισκόταν στη φυλακή, η Άμπμπερ δεν έπαψε να ερευνά γι' αυτόν. Έτσι, την παραμονή της μεταφοράς του, υπήρξαν εξελίξεις στην υπόθεση «Μάρτυ». Οι Γερμανοί, διασταυρώνοντας διάφορα στοιχεία που είχαν στη διάθεσή τους, κατάφεραν τελικά να ανακαλύψουν ότι ο άφαντος και αινιγματικός «Ντάνιελ», υπεύθυνος με την ομάδα του για δολιοφθορές κατά στρατιωτικών στόχων στη Βόρεια Ζώνη, δεν ήταν άλλος από τον «Μάρτυ», δηλαδή τον Καβαγιές. Οι καινούριες κατηγορίες ήταν πολύ σοβαρές. Δεν αφορούσαν σε οικονομικά παραπτώματα όπως ήταν η

³⁷ Λάμοραλ, Κόμης του Έγκμοντ (Lamoraal van Egmont, 1522-1568): Ολλανδός ευγενής και πολιτικός, γόνος μίας από τις ισχυρότερες οικογένειες της περιοχής, την εποχή που οι Κάτω Χώρες είχαν αρχίσει να διεκδικούν δυναμικά την ανεξαρτησία τους από την Ισπανία. Εναντιωνόταν σε πολλές καταπιεστικές πολιτικές των Ισπανών στις Κάτω Χώρες, πάντα όμως μέσα στα πλαίσια της νομιμότητας που καθόριζε ο βασιλιάς της Ισπανίας. Όταν ο τελευταίος έστειλε στην περιοχή τον Δούκα της Άλμπα για να καταστείλει τις ταραχές, ο Έγκμοντ συνελήφθη και κατηγορήθηκε, εντελώς άδικα, για αίρεση. Καταδικάστηκε σε θάνατο και παρά τις εκκλήσεις πολλών Ευρωπαίων ηγετών και άλλων προσωπικοτήτων, εκτελέστηκε στις 5 Ιουνίου 1568 μαζί με έναν άλλον ολλανδό αξιωματούχο, θύματα και οι δύο της Ιεράς Εξέτασης. Ο θάνατός του εξόργισε τους Ολλανδούς και βοήθησε να ανάψει η σπίθα της εθνικής εξέγερσης που οδήγησε τελικά στον Ογδοηκονταετή Πόλεμο (1568-1648) και στην ανεξαρτησία των Κάτω Χωρών. Το θεατρικό έργο Έγκμοντ του Γκαίτε, που γράφτηκε το 1788 και που είναι βεβαίως εμπνευσμένο από τη ζωή και τον θάνατο του κόμη του Έγκμοντ, είναι ουσιαστικά ένα πολιτικό μανιφέστο του διαφωτισμού, όπου ο αγώνας του Έγκμοντ για δικαιοσύνη και εθνική ελευθερία αντιπαράκειται στη δεσποτική κυριαρχία ενός εισβολέα.

μαύρη αγορά ή σε κατασκοπεία, αλλά σε σαμποτάζ κατά στρατιωτικών στόχων. Μόνη αρμόδια αρχή για τέτοια ζητήματα ήταν τα γερμανικά στρατοδικεία και η ποινή που επέβαλαν σε τέτοιες περιπτώσεις, συγκεκριμένη: θάνατος. Αν ο Καβαγιές είχε κάποιες ελπίδες επιβίωσης στο Μπούχενβαλντ, μετά τις τελευταίες εξελίξεις δεν είχε καμία. Το τι θα του συνέβαινε ήταν προδιαγεγραμμένο. Τον χώρισαν λοιπόν από τους συντρόφους του που θα δοκίμαζαν τη δική τους τύχη στο Μπούχενβαλντ και τον φυλάκισαν αλλού. Τελικά τον μετέφεραν στις φυλακές του Αράς (Arras) στις 2 Μαρτίου 1944.

Διάφορες σημαίνουσες προσωπικότητες παρενέβησαν σε μία προσπάθεια να σωθεί ο Καβαγιές, με πρώτο τον Γκαστόν Μπασελάρ. Παρενέβησαν ακόμη και άνθρωποι του Βισύ. Τους ανακοινώθηκε από τις γερμανικές αρχές ότι ο Καβαγιές είχε δικαστεί στο Αράς στις 17 Φεβρουαρίου από γερμανικό στρατοδικείο, είχε καταδικαστεί σε θάνατο και είχε εκτελεστεί την ίδια μέρα. Συνεπώς οι προσπάθειες σωτηρίας του σταμάτησαν. Η ανακοίνωση αυτή δεν ανταποκρινόταν στην αλήθεια και είναι άγνωστο αν οι Γερμανοί είπαν επίτηδες ψέματα ή είχαν μπερδευτεί και οι ίδιοι, καθώς οι πρώτες εκτελέσεις μελών της οργάνωσης είχαν πράγματι γίνει στις 17 Φεβρουαρίου 1944. Αυτή η ημερομηνία, θα παραμείνει ως ημερομηνία θανάτου του Καβαγιές μέχρι το 2015, όταν η προσεκτική διασταύρωση μαρτυριών και στοιχείων την ανέτρεψε! Δεν είναι παρά το πρωινό της 4^{ης} Απριλίου 1944 που ο Καβαγιές δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο από γερμανικό στρατοδικείο και τουφεκίστηκε αμέσως μετά στην ακρόπολη του Αράς.

Η σωρός του ενταφιάστηκε μαζί με έντεκα άλλες σε έναν ομαδικό τάφο χωρίς διακριτικά. Φυσικά τα ονόματα των εκτελεσθέντων ήταν γνωστά στους δολοφόνους τους, αλλά η ανώνυμη ταφή ήταν μια συνήθης πρακτική των τελευταίων, σε μια προσπάθεια να αποφύγουν πιθανές διώξεις για εγκλήματα στο μέλλον,³⁸ καθώς οι τύχες του πολέμου το 1944 είχαν αλλάξει και φαινόταν καθαρά πως οι Σύμμαχοι θα κέρδιζαν. Τον Οκτώβριο του 1944, λίγο μετά την απελευθέρωση, οι σωροί της ακρόπολης του Αράς ανακτήθηκαν και ξεκίνησε η μακρά και επίπονη διαδικασία αναγνώρισης, καθώς αρχεία δεν υπήρχαν για τους λόγους που προαναφέρθηκαν. Οι σωροί τοποθετήθηκαν προσωρινά σε ξεχωριστούς τάφους, σε μία γωνία του νεκροταφείου της πόλης με ξύλινους σταυρούς από πάνω. Ο σταυρός του Καβαγιές έγραφε «ΑΓΝΩΣΤΟΣ Νο 5». Τον Ιούνιο του 1945, τα λείψανα του Καβαγιές αναγνωρίστηκαν από την αδελφή του, χάρη στις περιγραφές ανθρώπων που είχαν καταγραφεί κατά την εκταφή, αλλά κυρίως χάρη στις μισοσβησμένες φωτογραφίες των γονέων τους που

³⁸ Οι εκτελέσεις αυτές χαρακτηρίζονται ως εγκλήματα πολέμου, με βάση το Άρθρο 2 της Συνθήκης της Χάγης περί Αιχμαλώτων Πολέμου.

είχαν βρεθεί στη σωρό. Τα λείψανα μεταφέρθηκαν τον Ιούνιο του 1946 μαζί με αυτά άλλων έντεκα πανεπιστημιακών, στην κρύπτη στο παρεκκλήσι της Σορβόνης, όπου μέχρι σήμερα αναπαύεται ο Καβαγιές.

Μέρος 2ο: Το Φιλοσοφικό Πλαίσιο

2.1. Εισαγωγή

Πριν αναφερθούμε στη φιλοσοφία του Ζαν Καβαγιές, χρειάζεται να κάνουμε πρώτα μια σύντομη αναφορά στο φιλοσοφικό πλαίσιο εντός του οποίου αυτή αναπτύχθηκε, ως ένα πρώτο βήμα για την καλύτερη κατανόησή της. Το πλαίσιο αυτό είναι η ιστορία της ευρύτερης αντιπαράθεσης ανάμεσα στη φαινομενολογία και τον σπινοζισμό που ξεκίνησε στη Γαλλία του μεσοπολέμου, με τον Καβαγιές να γράφει το πρώτο επεισόδιο αυτής της αντιπαράθεσης.³⁹ Η φαινομενολογία, παρότι γερμανικής προέλευσης, υπήρξε κυρίαρχο φιλοσοφικό ρεύμα στη Γαλλία μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, εκτός από οπαδούς είχε και αντιπάλους που προσπάθησαν να ανακόψουν την επέλασή της. Η γαλλική σχολή της φιλοσοφίας της επιστήμης ή γαλλική επιστημολογική σχολή, υπήρξε ένας βασικός αντίπαλος της φαινομενολογίας και σε αυτήν ανήκουν φιλόσοφοι όπως ο Ανρί Πουανκαρέ (Henri Poincaré, 1854-1912), ο Εμίλ Μάγερσον (Émile Meyerson, 1859-1933), ο Πιέρ Ντουέμ (Pierre Duhem, 1861-1916), ο Λεόν Μπρουνσβίκ, ο Γκαστόν Μπασελάρ, ο Αλεξάντρ Κουρέ (Alexandre Koyré, 1892-1964), ο Ζαν Καβαγιές, ο Ζορζ Κανγκιλέμ, ο Ζυλ Βουιλεμίν (Jules Vuillemin, 1920-2001), ο Μισέλ Σερ (Michel Serres, 1930-2019) και ο Ζαν-Μισέλ Μπερτελό (Jean-Michel Berthelot, 1945-2006). Εκτός από την αντίθεσή της στη «φιλοσοφία του υποκειμένου», η γαλλική επιστημολογική σχολή αντιμετωπίζει την επιστήμη ως μία ουσιωδώς ιστορική διαδικασία.⁴⁰

Επιπροσθέτως, ο σπινοζισμός στις διάφορες σύγχρονες εκδοχές του εξελίχθηκε σε ισχυρό εργαλείο ανάσχεσης της φαινομενολογίας.⁴¹ Η εξέλιξη αυτή ξεκίνησε από τον Καβαγιές και επηρέασε μεταγενέστερους στοχαστές όπως τον Λουί Αλτουσέρ (Louis Althusser, 1918-1990), τον Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault, 1926-1984) και τον Ζιλ Ντελέζ (Gilles Deleuze, 1925-1995), οι οποίοι ανέπτυξαν ο καθένας τη δική του εκδοχή σύγχρονου σπινοζισμού. Θα πρέπει επομένως να δούμε περιληπτικά κάποια βασικά χαρακτηριστικά των δύο αυτών φιλοσοφικών ρευμάτων, χαρακτηριστικά που θα μας βοηθήσουν να σκιαγραφήσουμε την προσέγγισή τους σε μία σειρά σημαντικών ζητημάτων. Εξυπακούεται

³⁹ Γιώργος Καράμπελας, (ΣτΜ), στο Ζαν Καβαγιές, *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, Ηριδανός, 2018, σελ. 7

⁴⁰ <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/french-philosophy-of-science/v-1>

⁴¹ Δεν ήταν το μόνο εργαλείο. Ο Μπασελάρ, που είναι νεοκαντιανός, έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της γαλλικής «φιλοσοφίας της έννοιας» ως αντίπαλου δέους της «φιλοσοφίας του υποκειμένου». Την ανάσχεση της φαινομενολογίας δεν την ανέλαβε αποκλειστικά ο σπινοζισμός.

ότι, παρά το τεράστιο ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι φιλοσοφικές σχολές του σπινοζισμού και της φαινομενολογίας, δεν μπορεί να γίνει εδώ εκτενής αναφορά σε αυτές, διότι αυτό αφενός θα απαιτούσε τεράστιο χώρο και αφετέρου θα ξέφευγε πολύ από τον σκοπό της παρούσας μελέτης. Πρώτα λοιπόν θα αναφερθούν βασικά στοιχεία της φιλοσοφίας του Σπινόζα και κατόπιν της φαινομενολογίας, η οποία έπεται χρονολογικά.

2.2. Βασικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας του Σπινόζα

Ο Σπινόζα (1632-1677) θεωρούσε πως έργο του φιλοσόφου είναι να καθιστά το σύμπαν κατανοητό ως ένα όλον και να εξηγεί τη θέση του ανθρώπου μέσα σε αυτό. Όπως ο Πλάτωνας και οι άλλοι μεγάλοι μεταφυσικοί, ο Σπινόζα αντιλαμβανόταν τη φιλοσοφία ως την επιδίωξη της σοφίας και του ορθού τρόπου ζωής. Για τον Σπινόζα, η φιλοσοφία δεν ήταν απλώς μία χρήσιμη διανοητική διαδικασία, επικουρική των επιμέρους επιστημών. Αντίθετα, ήταν η ανώτερη επιστήμη στην οποία υπάγονται και συνεισφέρουν όλες οι άλλες επιστήμες. Ήταν η μοναδική πλήρης και ουσιώδης μορφή γνώσης, το θεμέλιο της γνώσης. Ο μόνος τρόπος ορθού φιλοσοφείν είναι ο Λόγος. Ο Σπινόζα χρησιμοποιεί μόνον ορθολογικά επιχειρήματα και παραγωγικό συμπερασμό για να συνθέσει το φιλοσοφικό του σύστημα και δεν προσφεύγει ποτέ στην αυθεντία, στην αποκάλυψη ή στον κοινό νου. Εντός του ρασιοναλιστικού συστήματος του Σπινόζα, σχεδόν κάθε μείζον μεταφυσικό ή ηθικό ζήτημα απαντάται οριστικά, με βάση πάντα τις προκειμένες, δηλαδή τα μεταφυσικά αξιώματα που τίθενται ως βάση του συστήματος αυτού.⁴²

Πρότυπο της ορθολογικής μεθόδου των ρασιοναλιστών φιλοσόφων – όπως ήταν, εκτός από τον Σπινόζα, ο Ντεκάρτ και ο Λάιμπνιτς – του 17^{ου} αιώνα, ήταν τα μαθηματικά. Η άποψη που είχαν για τα μαθηματικά οι ρασιοναλιστές φιλόσοφοι εκείνης της εποχής, ήταν ότι η μαθηματική σκέψη με τις καλώς ορισμένες έννοιες και τον παραγωγικό συμπερασμό, μπορούσε να εξασφαλίσει την αλήθεια σε κάθε αναζήτηση. Μόνο στα μαθηματικά ο καθαρός λόγος αναγνωρίζεται ως ο μοναδικός ρυθμιστής, και καθίσταται δυνατό να λειτουργήσει από μόνος του και χωρίς περιορισμούς. Οι αποδείξεις στα μαθηματικά είναι αδιαμφισβήτητες και δεν υπάρχουν εκεί ασάφειες, όπως αυτές που εμφανίζονται σε όλους τους άλλους τομείς της ανθρώπινης γνώσης. Επιδίωξη των ρασιοναλιστών φιλοσόφων του 17^{ου} αιώνα, ήταν να γενικεύσουν τη μαθηματική μέθοδο και να την εφαρμόσουν σε όλα τα προβλήματα της φιλοσοφίας και της επιστήμης. Η Γεωμετρία του Ευκλείδη βρισκόταν στην πρωτοκαθεδρία,

⁴² Stuart Hampshire, *Σπινόζα: Μία Εισαγωγή Στον Φιλοσοφικό Στοχασμό Του*, Αλεξάνδρεια, 2013, σελ. 47-48

καθώς οδηγούσε, κατά τις απόψεις της εποχής, σε συμπεράσματα που είναι «πάντοτε βέβαια και αδιαμφισβήτητα» και συνεπώς καθολικά αληθή.⁴³

Το σημαντικότερο έργο του Σπινόζα, η *Ηθική*, είναι γραμμένο σαν βιβλίο Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Περιέχει αξιώματα, προτάσεις και ορισμούς για κάθε μία από τις θεμελιώδεις έννοιες: της Υπόστασης, του Αιτίου, του Κατηγορήματος, της Αναγκαιότητας και της Ελευθερίας. Ο Σπινόζα αναλύει κάθε μία έννοια ξεχωριστά, αλλά και σε σχέση με τις άλλες. Οι ορισμοί αυτοί δίνονται ως το μόνο δυνατό και συνεπές σύνολο ορισμών. Δεν υπάρχει εναλλακτικό σύστημα ορισμών, καθώς οτιδήποτε άλλο οδηγεί σε αντιφάσεις. Η θεμελιώδης έννοια της Υπόστασης παρουσιάζει συνεχή πορεία στη φιλοσοφία από την εποχή του Αριστοτέλη, ο οποίος τη χρησιμοποίησε πρώτος. Μία υπόσταση υπάρχει από μόνη της, δηλαδή η ύπαρξή της δεν εξαρτάται από κάτι άλλο. Κατέχει ποιότητες ή κατηγορήματα που μπορεί να αλλάζουν ενώ η ίδια η υπόσταση δεν αλλάζει. Τα κατηγορήματα ή ποιότητες είναι δύο ειδών: τα ουσιώδη ή αναγκαία, εκείνα δηλαδή που κάνουν το είδος του πράγματος αυτό που είναι, και τα κατά συμβεβηκός ή ενδεχόμενα κατηγορήματα, που μπορεί να αποκτηθούν ή να χαθούν χωρίς να μεταβληθεί η φύση του πράγματος. Γνωρίζουμε την πραγματική φύση μιας υπόστασης, όταν γνωρίζουμε τα ουσιώδη κατηγορήματά της. Τη σύλληψη του Σύμπαντος ως πολλαπλότητα αλληλεπιδρώντων υποστάσεων ο Σπινόζα την απέρριψε κατηγορηματικά.⁴⁴

Μία υπόσταση της οποίας τα κατηγορήματα και οι τρόποι μπορούν να παραχθούν και να εξηγηθούν από τη δική της ουσιώδη φύση και συνεπώς όλα τα κατηγορήματά της είναι αναγκαία (ουσιώδη) και όχι ενδεχομενικά, ο Σπινόζα την ονομάζει «αυταίτιο» (*causa sui*). Το θεμελιώδες επιχείρημα του Σπινόζα στο πρώτο μέρος της *Ηθικής* είναι ότι μπορεί να υπάρχει μόνο μία τέτοια υπόσταση, και πρέπει αυτή να ταυτίζεται με το σύμπαν εκλαμβανόμενο ως όλον. Τη μοναδική αυτή υπόσταση που εμπεριέχει τα πάντα την ονομάζει Θεός ή Φύση (*Deus sive Natura*). Κάθε άλλη υπόθεση με βάση τα αξιώματα και τους ορισμούς του Σπινόζα, οδηγεί σε αντίφαση. Η μία και μοναδική υπόσταση είναι άπειρη στη φύση της και αυτό συνεπάγεται ότι κατέχει έναν άπειρο αριθμό κατηγορημάτων, καθένα από τα οποία είναι και αυτό άπειρο. Αυτή η μοναδική και άπειρη υπόσταση, ο Θεός ή Φύση, εμπεριέχει τα πάντα. Μέσα σε αυτό το σύστημα, τα πάντα μπορούν να εξηγηθούν ως αποτέλεσμα κάποιου αιτίου. Η ορθολογική κατανόηση συνίσταται στη γνώση των αιτίων. Για τον Σπινόζα και για τους ορθολογιστές φιλοσόφους, το να εξηγώ σημαίνει να δείχνω ότι μία αληθής πρόταση είναι η

⁴³ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 51-52

⁴⁴ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 63-66

λογικά αναγκαία συνέπεια κάποιας άλλης αληθούς πρότασης. Το ιδεώδες της επιστημονικής εξήγησης είναι καθαρά παραγωγικό και μαθηματικό. Όπως αναφέρθηκε, η Ευκλείδεια Γεωμετρία αποτελούσε το πρότυπο.⁴⁵

Ο Σπινόζα αποδίδει στη φαντασία και ακολούθως απορρίπτει, οποιαδήποτε ανθρωπομορφική θεώρηση του Θεού και οποιοδήποτε ανθρωπομορφικό χαρακτηριστικό αποδίδεται στον Θεό, όπως η βούληση, η αγάπη και ο σκοπός. Η συνηθισμένη διάκριση Θεού και Φύσης που βασίζεται στη φαντασία και όχι στη λογική, ήταν πάντα συνδεδεμένη με τη διάκριση μεταξύ του Δημιουργού και του δημιουργήματός του. Όμως, ο Θεός και η Φύση ταυτίζονται κατά λογική αναγκαιότητα. Η έννοια ενός Δημιουργού διακριτού από τη δημιουργία του εμπεριέχει αντίφαση, αφού συνεπάγεται τη σύλληψη δύο υποστάσεων όπου η μια είναι αίτιο της άλλης, αλλά όπως είδαμε αυτό είναι αντίφαση καθώς οι υποστάσεις είναι αυταίτιες. Αν ο Θεός διακριθεί από τη Φύση τότε δεν είναι άπειρος, κάτι που είναι άτοπο.⁴⁶

Ο Θεός είναι το εμμενές και όχι το μεταβατικό αίτιο όλων των πραγμάτων. Δηλαδή ο Σπινόζα δεν δέχεται ότι ο Θεός «έβαλε κάποτε τα πράγματα σε κίνηση» στον κόσμο και μετά σταμάτησε να επεμβαίνει. Η σπινοζική σύλληψη του Θεού ως εμμενούς αιτίου συνεπάγεται τη θεώρηση του Θεού ως του αιώνιου αιτίου όλων των πραγμάτων. Κανένας χρονικός προσδιορισμός δεν μπορεί να αποδοθεί στην θεϊκή δραστηριότητα και στις πράξεις του Θεού. Τίποτε στη Φύση δεν εξηγείται από υπερβατικά αίτια. Το ότι ο Θεός είναι το εμμενές αίτιο όλων των πραγμάτων, ισοδυναμεί με το ότι τα πάντα πρέπει να εξηγούνται υπαγόμενα στο ενιαίο αυτό σύστημα, το οποίο είναι ο Θεός ή Φύση. Κανένα αίτιο δεν μπορεί να νοείται ανεξάρτητο από την τάξη της Φύσης. Το Σύμπαν διέπεται από ορθολογικότητα. Εντός του δεν υπάρχει τίποτε το ενδεχομενικό, αλλά τα πάντα καθορίζονται από την αναγκαιότητα της θεϊκής φύσης να υπάρχουν και να πράττουν κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο.⁴⁷

Υπάρχουν δύο τρόποι να στοχαζόμαστε τον Θεό ή Φύση ως δημιουργία, επισημαίνει ο Σπινόζα. Όταν στοχαζόμαστε τον Θεό ή Φύση ως το ελεύθερο και αυτοδημιούργητο αίτιο, αντιλαμβανόμαστε τη Φύση ως *Natura Naturans*, ως Φύση που ενεργώς δημιουργεί τον εαυτό της, δηλαδή συλλαμβάνουμε τη Φύση στην ενεργητική της διάσταση. Αλλά μπορούμε επίσης να στοχαστούμε τον Θεό ή Φύση ως το σύστημα όλων όσα έχουν δημιουργηθεί. Η Φύση τότε συλλαμβάνεται στην παθητική της διάσταση, ως *Natura Naturata*. Πρόκειται για το ίδιο πράγμα που εκδηλώνεται με δύο διαφορετικούς, συμπληρωματικούς τρόπους. Η ύπαρξη του

⁴⁵ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 68-71

⁴⁶ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 72-73

⁴⁷ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 74-76

Θεού συνεπάγεται την ουσία του και αντιστρόφως. Ο Θεός είναι αιώνιος και ελεύθερος, καθώς ενεργεί μόνον σύμφωνα με τους αναγκαίους νόμους της δικής του φύσης. Ο Θεός πράττει ελεύθερα επειδή πράττει αναγκαία. Τα πράγματα δεν θα μπορούσαν να παραχθούν από τον Θεό με κανέναν άλλο τρόπο παρά όπως παράχθηκαν. Ο Θεός ή Φύση είναι ελεύθερος επειδή αυτοκαθορίζεται. Ο αυτοκαθορισμός όμως αυτός είναι ασύμβατος με την αυθαίρετη επιλογή.⁴⁸

Αντίθετα από τον Λάμπνιτς που υποστήριξε ότι ζούμε στον καλύτερο από όλους τους δυνατούς κόσμους ως αποτέλεσμα θεϊκής βούλησης, ο Σπινόζα πίστευε ότι ο πραγματικός κόσμος είναι ο μόνος δυνατός κόσμος και αρνήθηκε ότι η θεϊκή δημιουργία μπορεί να νοηθεί ως πράξη βούλησης ή επιλογής. Το δημιουργημένο σύμπαν είναι η αναγκαία έκφραση της ουσιαδούς φύσης του Θεού. Τα πάντα μπορούν να εξηγηθούν μέσω του λόγου στο ενιαίο παραγωγικό αυτό σύστημα, και δεν χρειάζεται ο άνθρωπος να καταφεύγει στα θαύματα για να δίνει εξηγήσεις σε κάποιες περιπτώσεις. Η πίστη στα θαύματα δεν έχει κανένα νόημα.⁴⁹

Είδαμε παραπάνω ότι για τον Σπινόζα υπάρχουν δύο τρόποι να στοχαζόμαστε τη Φύση ως δημιουργία: η δημιουργούμενη Φύση (Natura Naturans) και η δημιουργημένη Φύση (Natura Naturata). Όταν αναλύουμε την έννοια της Φύσης ως ολότητας των πραγμάτων, πάλι μπορούμε να το κάνουμε με δύο τρόπους: να στοχαστούμε τη Φύση ως ένα φυσικό σύστημα ή σύστημα πραγμάτων εκτεινόμενων στον χώρο, και να στοχαστούμε τη Φύση ως ένα σύστημα πνευμάτων ή σκέψεων. Η Έκταση και η Σκέψη αποτελούν τα δύο καθολικώς ισχύοντα χαρακτηριστικά που διατρέχουν τα πάντα εντός του αυτοδημιούργητου Σύμπαντος όπως πραγματικά παρουσιάζεται στο ανθρώπινο πνεύμα. Το Σύμπαν μπορεί να συλληφθεί είτε ως σύστημα εκτεινόμενων σωμάτων, ένα άπειρο δηλαδή χωρικό σύστημα, είτε ως σύστημα σκέψης. Και οι δύο αυτές συλλήψεις του Σύμπαντος είναι πλήρεις καθ' εαυτές αλλά η μία δεν ανάγεται στην άλλη. Ο Σπινόζα θεωρούσε ότι είναι λογικώς αδύνατο το Σύμπαν να συλληφθεί κατά τον τρόπο του Ντεκάρτ, ως αποτελούμενο δηλαδή από δύο εντελώς ανεξάρτητα και κλειστά συστήματα, δύο διαφορετικές τάξεις όντων, τον νου (σκέψη) και το σώμα (έκταση).⁵⁰

Αν νους και σώμα είναι δύο διαφορετικές υποστάσεις, πως αλληλεπιδρούν; Αυτό είναι το μεγάλο πρόβλημα που ανακύπτει στη φιλοσοφία του Ντεκάρτ. Ο Σπινόζα διακηρύσσει ότι, καθώς υπάρχουν και εκτεινόμενα πράγματα και ιδέες των εκτεινόμενων

⁴⁸ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 77-80

⁴⁹ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 83-84

⁵⁰ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 88-91

πραγμάτων, και αφού τόσο τα εκτεινόμενα πράγματα όσο και οι ιδέες τους ανήκουν στη μία και μοναδική υπόσταση, δεν υπάρχουν ιδέες που να μην είναι ιδέες εκτεινόμενων πραγμάτων, ή εκτεινόμενα πράγματα των οποίων η ιδέα δεν υπάρχει. Στη μοναδική υπόσταση, το σύστημα των ιδεών το οποίο συνιστά τον Θεό, όχι μόνο ανταποκρίνεται, αλλά και συμπίπτει με τα αντικείμενα αυτών των ιδεών, τα *ideata* όπως λέμε. Αν λοιπόν ο Θεός ή Φύση συλληφθεί ως η μοναδική υπόσταση, το πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Ντεκάρτ, πώς δηλαδή μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι σαφείς και διακριτές (καθαρές και ευκρινείς) ιδέες μας αντιστοιχούν στην πραγματικότητα, δεν ανακύπτει καν. Δεν εγείρεται ζήτημα αντιστοιχίας μεταξύ της τάξης της σκέψης (των ιδεών) και της τάξης των πραγμάτων, διότι δεν υπάρχουν δύο τάξεις να αντιστοιχηθούν. Υπάρχει μόνο μία. Τα *ideata* και οι ιδέες συμπίπτουν.⁵¹ Δεν χρειάζεται λοιπόν να επικαλεστούμε έναν υπερβατικό Θεό που είναι αγαθός και δεν εξαπατά, ως εγγύηση ότι οι σκέψεις μας αντιστοιχούν στην πραγματικότητα. Για τον Σπινόζα, η τάξη των ορθολογικών σκέψεων αντανακλά πάντα την τάξη των φυσικών πραγμάτων. Για να ανακαλύψουμε την ιεραρχία των ιδεών από τις πιο συγκεχυμένες έως τις πλέον σαφείς, ώστε να αποκτήσουμε γνήσια γνώση, πρέπει συγχρόνως να ανακαλύψουμε την ιεραρχία των πραγμάτων, από τα πεπερασμένα και φθαρτά έως την αιώνια τάξη της Φύσης.⁵²

Οτιδήποτε υπάρχει στο Σύμπαν είναι τροποποίηση της μοναδικής υπόστασης, της οποίας η φύση αποκαλύπτεται στους ανθρώπους υπό τα δύο άπειρα κατηγορήματα, τη Σκέψη και την Έκταση. Οι τρόποι της πραγματικότητας, είναι καταστάσεις υπόστασης. Αυτοί διαβαθμίζονται κατά μία τάξη λογικής εξάρτησης, ξεκινώντας με τους άπειρους και αιώνιους τρόπους οι οποίοι είναι *αναγκαία* και *καθολικά* χαρακτηριστικά του σύμπαντος, και κατέρχονται προς τους πεπερασμένους τρόπους, οι οποίοι είναι περιορισμένες, φθαρτές και μεταβατικές διαφοροποιήσεις της Φύσης. Οι πεπερασμένοι τρόποι μπορούν να κατανοηθούν ως αποτελέσματα των άπειρων και αιώνιων τρόπων. Ο άνθρωπος είναι πεπερασμένος τρόπος του Θεού η Φύσης.⁵³ Είναι πεπερασμένος και όχι άπειρος τρόπος διότι δεν εμπεριέχει τα πάντα και οριοθετείται από άλλα αντικείμενα εντός του συστήματος. Η ιστορία οποιουδήποτε

⁵¹ Ο φιλόσοφος και συγγραφέας Ρότζερ Σκρούτον (Roger Scruton), στο βιβλίο του *Spinoza: A Very Short Introduction*, αναφέρει ότι βασική υπόθεση της φιλοσοφίας του Σπινόζα, είναι πως η πραγματικότητα και οι νοητικές συλλήψεις οι προερχόμενες από τον Λόγο, συμπίπτουν με τρόπο τέτοιο, ώστε οι σχέσεις ανάμεσα στις ιδέες να ανταποκρίνονται πλήρως στις σχέσεις που διέπουν την πραγματικότητα. Αυτή η υπόθεση υποδηλώνει πως οι σχέσεις εξάρτησης εντός του κόσμου μπορούν να γίνουν στο σύνολό τους κατανοητές ως λογικές σχέσεις μεταξύ ιδεών. Η υπόθεση του Σπινόζα προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που ένας ρασιοναλιστής του 17^{ου} αιώνα έβλεπε τη γνώση που έχουμε για τον κόσμο πάνω στο πρότυπο των μαθηματικών και ειδικά της Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Κατά τον ρασιοναλιστή, δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα στον κόσμο και στην αναπαράστασή του στον Λόγο, υπό την προϋπόθεση πως όπως στα μαθηματικά, συλλογίζομαστε με «καθαρές και ευκρινείς ιδέες». (Roger Scruton, *Σπινόζα*, Ελληνικά Γράμματα, 2006, σελ. 32, 70-71)

⁵² Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 92-95

⁵³ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 98

πεπερασμένου τρόπου, ανθρώπου, ζώου, ή άψυχου αντικειμένου, είναι η ιστορία της συνεχούς αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον του, ενώ διατηρεί επαρκώς αυτή την εσωτερική συνοχή που τον διαφοροποιεί ως αντικείμενο.⁵⁴

Κάθε πεπερασμένος τρόπος (επιμέρους πράγμα) που αλληλεπιδρά με άλλους πεπερασμένους τρόπους στο πλαίσιο της κοινής φυσικής τάξης, παρουσιάζει μία χαρακτηριστική τάση προς συνοχή και διατήρηση της ταυτότητάς του, μία προσπάθεια με την οποία κάθε πράγμα προσπαθεί να εμμείνει στο είναι του. Αυτός ο αγώνας για συνοχή και διατήρηση της δικής του ταυτότητας είναι ακριβώς η ουσία κάθε πεπερασμένου τρόπου, στη μοναδική περίπτωση κατά την οποία πεπερασμένοι τρόποι, οι οποίοι δεν είναι υποστάσεις, μπορεί να λεχθεί ότι έχουν ουσίες. Αυτή την προσπάθεια, αυτόν τον αγώνα διατήρησης της ταυτότητας, ο Σπινόζα ονομάζει Conatus. Η σημασία της θεωρίας του conatus, του αγώνα για αυτοδιατήρηση όλων των επιμέρους πραγμάτων μέσα στην κοινή τάξη της Φύσης, έγκειται στο ότι αναβαθμίζει με τρόπο που φαντάζει αναπάντεχα σύγχρονος, αυτό που διαφορετικά θα φαινόταν μία υπερβολικά απλοϊκή μηχανιστική περιγραφή του φυσικού κόσμου. Η έννοια του conatus ή της ατομικής αυτοδιατήρησης, δεν έχει ισοδύναμό της στον Ντεκάρτ ή σε καθαρώς μηχανιστικές κοσμολογίες.⁵⁵

Το ανθρώπινο πνεύμα, ως η ιδέα του ανθρώπινου σώματος, αντανακλά την τάξη των αιτίων σε ένα τμήμα της Φύσης. Το σώμα αλληλεπιδρά με το περιβάλλον του και κάθε τέτοια αλληλεπίδραση αντανακλάται σε μία ιδέα. Αυτές οι μεταβολές κατάστασης αντανακλώνται σε ιδέες της ανθρώπινης φαντασίας. Τέτοιες ιδέες αναπαριστούν το χαμηλότερο επίπεδο της ανθρώπινης γνώσης. Όσο το ανθρώπινο πνεύμα αποτελείται από ιδέες της φαντασίας, είναι παθητικό και όχι ενεργητικό. Αυτό συμβαίνει διότι η ιδέα της φαντασίας δεν αντανακλά μία εσωτερική δραστηριότητα του νου και δεν είναι το αποτέλεσμα λογικής ακολουθίας προηγούμενων ιδεών στο πνεύμα, αλλά είναι αποτέλεσμα εξωτερικών αιτίων που επενεργούν στο ανθρώπινο σώμα. Μία τέτοια ακολουθία ιδεών της φαντασίας δεν είναι ποτέ λογική ακολουθία. Συνεπώς η αισθητηριακή αντίληψη δεν μπορεί ποτέ να αποδώσει γνήσια γνώση. Η βέβαιη γνώση είναι εξ ορισμού μία ακολουθία ιδεών καθεμία από τις οποίες έπεται λογικά από τις προηγούμενες της. Ο Σπινόζα χρησιμοποιεί τον όρο «ιδέα» εννοώντας αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε «πρόταση», η οποία δέχεται τιμές αλήθειας. Μία αληθής ιδέα για τον Σπινόζα πρέπει να πληροί δύο προϋποθέσεις. Πρώτον, να αντιστοιχεί σε μία εξωτερική πραγματικότητα. Δεύτερον, να είναι «ταιριαστή» ιδέα. Όλες οι αληθείς ιδέες είναι ταιριαστές

⁵⁴ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 103

⁵⁵ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 104-105

και όλες οι ταιριαστές ιδέες είναι αληθείς. Μία ταιριαστή ιδέα πρέπει να έχει θέση, πρέπει δηλαδή να ταιριάζει, να αποτελεί οργανικό μέρος του συστήματος των ιδεών το οποίο συνιστά τη σκέψη του Θεού. Η αισθητηριακή αντίληψη δεν παρέχει επιστημονική γνώση, διότι οι ιδέες της συγκεχυμένης εμπειρίας αναπαριστούν μόνο αλληλεπιδράσεις μεταξύ του ανθρώπινου σώματος και άλλων πραγμάτων. Δεν αναπαριστούν όμως τα αίτια αυτών των αλληλεπιδράσεων. Για να γνωρίσουμε τα αίτια αυτά, πρέπει να ανέβουμε επίπεδο γνώσης.⁵⁶

Τις ιδέες που αποτελούν τα θεμέλια του γνήσιου λογισμού και της επιστημονικής γνώσης, ο Σπινόζα αποκαλεί «κοινές έννοιες». Τα αντικείμενα (ideata) των ιδεών αυτών, είναι εκείνες οι ιδιότητες που κάθε σώμα (τρόπος έκτασης) *αναγκαία* κατέχει, εξαιτίας του ότι είναι ένας τρόπος έκτασης, δηλαδή τις κατέχει ακριβώς επειδή είναι ένα σώμα. Οι κοινές έννοιες επιβάλλονται ως λογικά αναγκαίες στη σύλληψη των εκτεινόμενων πραγμάτων. Η Ευκλείδεια Γεωμετρία έρχεται εδώ και πάλι στο προσκήνιο, καθώς αυτήν έχει ο Σπινόζα στον νου του όταν μιλάει για κοινές έννοιες, και επιπροσθέτως θεωρεί ότι η Ευκλείδεια Γεωμετρία και γενικότερα τα μαθηματικά, είναι πλήρως θεμελιωμένα στις κοινές έννοιες. Αυτές ορίζουν με προφάνεια τις καθολικές και αναγκαίες ιδιότητες των πραγμάτων. Μόλις μία κοινή έννοια παρουσιαστεί, η είσοδος στην επιστημονική γνώση ανοίγει. Μία κοινή έννοια είναι μία ταιριαστή ιδέα η οποία εξασφαλίζει τη βέβαιη γνώση, διότι αναπαριστά κάτι το οποίο στην λογικά αναγκαία σύσταση του σύμπαντος δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς. Μία από τις θεμελιώδεις θέσεις της φιλοσοφίας του Σπινόζα, είναι ότι όλοι οι άνθρωποι κατ' ανάγκη γνωρίζουν τη διάκριση μεταξύ λογικά αναγκαίων προτάσεων οι οποίες είναι πάντοτε αληθείς, και προτάσεων που λογικά είναι δυνατό να αντιληφθούμε ως ψευδείς. Στη συγκεκριμένη θέση βασίζει ο Σπινόζα την πεποίθησή του ότι η μελέτη της φιλοσοφίας, η οποία περιλαμβάνει και θεωρία γνώσης, είναι ουσιώδης για την ηθική ζωή και την ευτυχία του ανθρώπου.⁵⁷

Για να εφαρμόσουμε τη μέθοδο του σωστού (γνήσιου) λογισμού, πρέπει να έχουμε ιδέες ιδεών, τις οποίες ο Σπινόζα αποκαλεί «αναστοχασική γνώση». Αυτές είναι ιδέες δεύτερης τάξης: έχουν την ίδια σχέση με τις ιδέες της πρώτης τάξης, όπως οι ιδέες της πρώτης τάξης έχουν με τα εκτεινόμενα πράγματα. Δηλαδή για κάθε ιδέα, υπάρχει *αναγκαία* μία ιδέα αυτής της ιδέας, όπως για κάθε εκτεινόμενο πράγμα υπάρχει *αναγκαία* μία ιδέα του. Οι ιδέες δεύτερης τάξης έχουν τις ιδέες της πρώτης τάξης ως αντικείμενά τους. Η μέθοδος

⁵⁶ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 111-115

⁵⁷ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 120-121

του ορθώς συλλογίζεσθαι, δεν μας οδηγεί απευθείας στη γνώση των αιτίων των πραγμάτων. Η μέθοδος παρέχει τη γνώση μέσω της οποίας γνωρίζουμε τι είναι γνώση.⁵⁸

«Η αλήθεια είναι κριτήριο του εαυτού της», έλεγε ο Σπινόζα. Βέβαιη γνώση παρέχουν μόνον οι λογικά αναγκαίες προτάσεις. Μία απολύτως αληθής και ταιριαστή ιδέα αποκαλύπτεται μόνο στην ενορατική γνώση του υψηλότερου επιπέδου. Η γνώση στο σύνολό της πρέπει να κρίνεται ως προσέγγιση σε αυτήν την ενορατική σύλληψη του ενικού συστήματος ιδεών που αντανακλούν το Σύμπαν ως όλον. Η αναγκαία σύνδεση της αλήθειας με τη λογική συνέπεια είναι αποτέλεσμα του μεταφυσικού μονισμού του Σπινόζα, που θεωρεί τη Σκέψη και την Έκταση ως τα δύο κατηγορήματα της μοναδικής υπόστασης. Αυτό έχει ως συνέπεια να μην νοείται καμία αμφιβολία, όπως αναφέρθηκε, ως προς την αντιστοιχία μεταξύ σκέψης και εξωτερικού κόσμου. Η ιδέα και το αντικείμενό της δεν μπορούν να χωριστούν σε καμία περίπτωση.⁵⁹

Ο Σπινόζα αρνείται οποιαδήποτε ύπαρξη σκοπού ή τελεολογίας στη Φύση. Τα ανθρώπινα όντα και όλα τα άλλα φυσικά αντικείμενα δεν έχουν σχεδιαστεί για κάποιον σκοπό. Συνεπώς δεν έχει κανένα νόημα να σκεφτούμε ότι ικανοποιούν ή ότι αποτυγχάνουν να ικανοποιήσουν ένα πρότυπο. Όταν σκεφτόμαστε ανθρώπους ως τέλειους ή ατελείς, καλούς ή κακούς, τους συγκρίνουμε με κάποια αφηρημένη γενική έννοια η οποία σχηματίστηκε, για οποιουδήποτε λόγους, στο πνεύμα μας για το τι θα έπρεπε να είναι ο άνθρωπος. Αυτή η γενική έννοια δεν έχει καμία αντικειμενική σημασία αλλά προκύπτει μόνο από τους δικούς μας συνειρμούς που προέρχονται από τη φαντασία και την εμπειρία. Ως εκ τούτου η έννοια αυτή είναι συγκεχυμένη και αυθαίρετη.⁶⁰

Η ηθική φιλοσοφία του Σπινόζα διαμορφώνεται αυστηρά μέσα στο πλαίσιο της μεταφυσικής του. Σύμφωνα με αυτή, οι ιδιότητες κάθε πράγματος μέσα στη Φύση παράγονται από τους αναγκαίους νόμους. Αν κάτι φαίνεται στους ανθρώπους ως ατελές ή κακό, αυτό αντανακλά την άγνοιά τους για τους αναγκαίους νόμους. Κάθε πράγμα έχει έναν συγκεκριμένο ρόλο μέσα στο σύστημα της Φύσης. Εάν κατανοήσουμε την αλυσίδα των αιτίων από τα οποία εξαρτάται η ατομική φύση των επιμέρους πραγμάτων, τότε θα κατανοήσουμε τον ρόλο που αυτά διαδραματίζουν σε ολόκληρο το σύστημα. Από επιστημονική άποψη, δηλαδή υπό το φως της γνήσιας γνώσης, δεν μπορεί να λεχθεί ότι κάτι είναι από μόνο του ηθικά καλό ή ηθικά κακό. Τα πάντα είναι αυτά που είναι ως συνέπεια

⁵⁸ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 122

⁵⁹ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 128-130

⁶⁰ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 167

αναγκαίων νόμων. Ο Σπινόζα δεν δέχεται να αποδίδεται σε ανθρώπους κανένα επίθετο που δεν μπορεί να αποδοθεί στα ζώα ή στα πράγματα. Συνεπώς, όπως δεν μπορεί να λεχθεί για ένα δέντρο πως είναι ηθικά καλό ή κακό, κατά τον ίδιο τρόπο δεν μπορεί να λεχθεί για έναν άνθρωπο.⁶¹ Οι φυσικοί νόμοι της συμπεριφοράς των ανθρώπων πρέπει να μελετώνται με αμεροληψία, όπως θα μελετούσαμε τη συμπεριφορά των ζώων και των άψυχων αντικειμένων. Αυτό που διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα και τα άψυχα αντικείμενα, είναι πως ο οργανισμός του είναι περισσότερο πολύπλοκος και αλληλεπιδρά με το περιβάλλον κατά μία μεγαλύτερη ποικιλία τρόπων. Ο άνθρωπος έχει συνεπώς περισσότερες δυνατότητες μέσα στο ενιαίο σύστημα.⁶²

Μας είναι πολύ οικείο να προβαίνουμε σε ηθικές κρίσεις για τους ανθρώπους, και αυτό βασίζεται στη διαδεδομένη αντίληψη ότι έχει νόημα το να λεχθεί πως ένα ανθρώπινο ον θα μπορούσε να έχει πράξει διαφορετικά αν το είχε επιλέξει. Εάν αυτό θυμίζει τη διαμάχη μεταξύ ντετερμινισμού και ελεύθερης βούλησης, ορθώς τη θυμίζει. Οι απόψεις αυτές του Σπινόζα βρίσκονται στην καρδιά της διαμάχης. Ο Σπινόζα, που είναι ντετερμινιστής, θεωρεί αυτό το κριτήριο διάκρισης των ανθρώπων που βασίζεται στην ιδέα ότι έχουν ελεύθερη βούληση, απλή προκατάληψη της φαντασίας. Αυτή η προκατάληψη θα απορριφθεί καθώς ανερχόμαστε την κλίμακα της φυσικής γνώσης. Η καθιερωμένη χρήση της γλώσσας επιτείνει τη σύγχυση. Αλλά οι κοινές χρήσεις της γλώσσας αντανακλούν προκαταλήψεις και έναν τρόπο σκέψης που δεν θεμελιώνεται στον λόγο. Η έννοια της ελευθερίας της επιλογής αναγκαία θα εγκαταλειφθεί, καθώς η κατανόησή μας για τη Φύση αυξάνει. Οι πράξεις των ανθρώπων παράγονται από τους φυσικούς νόμους. Είναι αποτελέσματα φυσικών αιτιών, τα οποία είναι επίσης αποτελέσματα φυσικών αιτιών και η αλυσίδα φτάνει μέχρι την ανώτερη τάξη της Φύσης. Το να πούμε ότι κάποιος άνθρωπος θα μπορούσε να έχει πράξει διαφορετικά, αποτελεί ένδειξη της μη πληρότητας της επιστημονικής μας γνώσης. Όταν έχουμε επιστημονική γνώση, κατανοούμε τις πράξεις ενός δρώντος υποκειμένου ως αποτέλεσμα ενός αιτίου. Αν δεν έχουμε επαρκή γνώση, η πράξη αναπαρίσταται στη σκέψη μας ως ενδεχομενική και μη αιτιακά προσδιορισμένη. Καθώς η γνώση μας αυξάνει, κάθε ανθρώπινη πράξη καθίσταται αναγκαίος κρίκος στην άπειρη αλυσίδα των αιτιών, ενταγμένων στο ενιαίο παραγωγικό σύστημα που είναι ο Θεός ή Φύση. Ο Σπινόζα έλεγε χαρακτηριστικά

⁶¹ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 168-169

⁶² Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 132

ότι οι άνθρωποι έχουν συνείδηση των επιθυμιών τους, αλλά αγνοούν τα αίτια μέσω των οποίων έχουν αυτές ακριβώς τις επιθυμίες.⁶³

Σύμφωνα με τον Σπινόζα, αφού ο άνθρωπος είναι μέρος της Φύσης, η ανελευθερία και η δυστυχία του καθώς και η ελευθερία και η ευτυχία του, παράγονται και οι δύο και εξηγούνται αντικειμενικά ως οι αναγκαίες συνέπειες της θέσης του ως πεπερασμένου τρόπου στη Φύση. Πρέπει πρωταρχικά να κατανοήσουμε τις αιτίες των παθών μας. Η σοφία μας συνίσταται στην πλήρη κατανόηση της θέσης μας στην Φύση και των αιτιών των ατελειών μας. Μέσω της κατανόησης αυτής θα ελευθερώσουμε τους εαυτούς μας από τα πάθη και τις ατέλειες. Η ευτυχία του ανθρώπου και η πνευματική του ικανοποίηση προέρχονται μόνον από αυτή την πλήρη φιλοσοφική κατανόηση του εαυτού.⁶⁴ Μόνον όταν κατορθώσουμε να κατανοήσουμε τους εαυτούς μας υπό το πρίσμα της αιωνιότητας, δηλαδή ως αναγκαίες συνέπειες της θέσης μας εντός της δημιουργημένης Φύσης, μπορούμε να ορίσουμε ηθικές προτάσεις που να είναι αντικειμενικά έγκυρες.⁶⁵

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, όταν έχει μία σαφή και διακριτή ιδέα των αιτιών των δικών του φυσικών και πνευματικών καταστάσεων. Το να έχει κάποιος αυτήν τη γνήσια γνώση των αιτιών, σημαίνει αναγκαία ότι έχει πλήρη γνώση της Φύσης ως όλου. Ο ελεύθερος και σοφός άνθρωπος νιώθει ηθικά και συναισθηματικά ουδέτερος προς τα επιμέρους πράγματα και τα πρόσωπα γύρω του. Πρώτον, επειδή κατανοεί τους λόγους για τους οποίους αναγκαία τα πράγματα είναι έτσι όπως είναι και δεν είναι αλλιώς, και δεύτερον επειδή με τη γνώση που έχει δεν βλέπει πια τα πρόσωπα και τα πράγματα που τον περιβάλλουν ως τα αληθινά αίτια της χαράς και της λύπης του. Η χαρά του ελεύθερου ανθρώπου δημιουργείται αυθόρμητα και με ενεργητικό τρόπο, ως συνειδητοποίηση της δικής του ανεμπόδιστης δραστηριότητας, και όχι παθητικά, ως αποτέλεσμα δηλαδή εξωτερικών αιτιών. Όταν ο άνθρωπος λειτουργεί ελεύθερα και είναι ανεμπόδιστος από εξωτερικά αίτια, κατ' ανάγκη βρίσκεται σε μία κατάσταση χαράς. Τα διάφορα πάθη, ο φόβος, ο φθόνος, η ζήλεια, το μίσος, αποτελούν πάντοτε και κατ' ανάγκη έλλειψη ελευθερίας, δηλαδή μία μορφή δουλείας.⁶⁶ Ο ελεύθερος άνθρωπος ζει μόνο σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις του λόγου και καταλήγει να θεάται όλα τα πράγματα υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Η ευτυχία του ελεύθερου ανθρώπου συνίσταται στην ελεύθερη άσκηση του νου του. Είναι ουσιαστικά μη ανταγωνιστική και

⁶³ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 170-171

⁶⁴ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 144

⁶⁵ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 139

⁶⁶ Stuart Hampshire, *ό.π.*, σελ. 180-181

απαιτεί από τους άλλους μόνο την ειρηνική συνύπαρξη και την τήρηση κάποιων κοινώς αποδεκτών νόμων.

Στο υψηλότερο επίπεδο γνώσης, κάθε ατομική λεπτομέρεια του φυσικού κόσμου, παρουσιάζεται συνδεδεμένη με τη συνολική δομή της Φύσης. Συνεπώς σε αυτό το επίπεδο γνώσης, ο άνθρωπος έχει αποκτήσει μία συνολική αντίληψη και κατανόηση των αιτιακών αλυσίδων μέχρι την ανώτερη τάξη. Αυτή η αναζήτηση και ο στοχασμός των αιτίων μέχρι την ανώτερη τάξη, δηλαδή η αναζήτηση της τέλει γνώσης μέσω του λόγου, συνιστά κατά τον Σπινόζα τη «διανοητική αγάπη του Θεού». Δεδομένου όμως ότι στη φιλοσοφία του Σπινόζα ισχύει πάντοτε η ισοδυναμία «Θεός ή Φύση», τότε μπορούμε να μιλάμε και για τη «διανοητική αγάπη της Φύσης». Η αγάπη του ανθρώπου για τον Θεό, έτσι όπως αναλύεται εδώ, είναι ολότελα ανιδιοτελής. Δεν έχει νόημα να περιμένει ο άνθρωπος να ανταποκριθεί ο Θεός σε αυτή του την αγάπη. Εάν κάποιος αγαπά τον Θεό ή Φύση, επιδιώκει να ενωθεί με τον Θεό ή Φύση. Καθώς ο άνθρωπος αποκτά τέλεια γνώση του Θεού ή Φύσης σε όλες τις λεπτομέρειες, οι ιδέες οι οποίες συνιστούν το πνεύμα του είναι ίδιες με τις ιδέες που συνιστούν το πνεύμα του Θεού. Το να είναι ένας άνθρωπος ορθολογικός σημαίνει αναγκαία να αγαπά τον Θεό και το να αγαπά ένας άνθρωπος τον Θεό σημαίνει αναγκαία να είναι ορθολογικός. Ο Σπινόζα θεωρεί πως ο βίος σύμφωνα με τον ορθό λόγο πρέπει κατ' ανάγκη να είναι όπως τον περιγράφει.⁶⁷

Για τον Σπινόζα η έννοια της αιωνιότητας δεν εμπεριέχει κανέναν χρονικό προσδιορισμό. Η διάκριση μεταξύ του αιώνιου και εκείνου που έχει διάρκεια, εμπεριέχεται λογικά στη διάκριση μεταξύ του άπειρου και του πεπερασμένου. Ο Θεός είναι άπειρος και αιώνιος, συνεπώς δεν μπορεί να του αποδοθεί κανένα χρονικό κατηγορήμα. Δηλαδή δεν έχει νόημα το ερώτημα «πότε ξεκίνησε να υπάρχει» ή «τι υπήρχε πριν». Η ουσία του Θεού συνεπάγεται την ύπαρξή του. Η έννοια μιας αιώνιας υπόστασης μπορεί να κατανοηθεί μόνο από τον καθαρό λόγο και όχι από τη φαντασία. Οι συνηθισμένοι χρονικοί προσδιορισμοί της καθημερινής γλώσσας δεν είναι τίποτε άλλο παρά βοηθήματα της φαντασίας. Δεν απαντώνται στην γνήσια, δηλαδή στην επιστημονική γνώση. Στο υψηλότερο αυτό επίπεδο γνώσης, η Φύση γίνεται κατανοητή υπό το πρίσμα της αιωνιότητας (sub specie aeternitatis) και όχι υπό το πρίσμα του χρόνου (sub specie durationis). Η Φύση πρέπει να γίνει αντιληπτή όχι ως χρονική ακολουθία γεγονότων, αλλά ως λογική ακολουθία τροποποιήσεων οι οποίες είναι αναγκαία συνδεδεμένες μεταξύ τους. Τα γεγονότα γίνονται κατανοητά στον κοινό νου

⁶⁷ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 188-189

ως έννοιες που προσδιορίζονται χρονικά. Όμως στην πραγματικότητα τα γεγονότα έπονται το ένα του άλλου όχι κατά μία χρονική έννοια, αλλά κατά μία έννοια λογικής αναγκαιότητας, διευκρινίζει ο Σπινόζα. Όσο οι ιδέες που συνιστούν το ανθρώπινο πνεύμα προστίθενται σε μία τέτοια λογική ακολουθία ιδεών αντανακλώντας την αληθινή τάξη της Φύσης, το ανθρώπινο πνεύμα γίνεται μέρος της άπειρης ιδέας του Θεού.⁶⁸

2.3. Βασικά χαρακτηριστικά της Φαινομενολογίας

Ο όρος «Φαινομενολογία» εμφανίστηκε στη φιλοσοφία πριν από τον 20^ο αιώνα, έχοντας όμως διαφορετικά νοήματα από αυτό που προσέλαβε τελικά. Για την ακρίβεια, ο όρος εισήχθη στη φιλοσοφική γραμματεία τον 18^ο αιώνα από τον Γερμανοελβετό επιστήμονα και φιλόσοφο Γιόχαν Χάινριχ Λάμπερτ (Johann Heinrich Lambert, 1728-1777), για να δηλωθεί η διδασκαλία της αισθητής εμπειρίας, το πώς δηλαδή παρίστανται μέσα μας τα πράγματα, το πώς μέσω των αισθήσεων φαίνονται να είναι τα πράγματα. Στη συνέχεια τη σκυτάλη πήρε ο Καντ (Immanuel Kant, 1724-1804) ο οποίος ήταν σύγχρονος του Λάμπερτ, όπου στο πλαίσιο της διδασκαλίας της φαινομενολογίας ανέλυσε τη φαινομενολογική διάσταση των αισθητών πραγμάτων της εμπειρίας, σε αντιδιαστολή προς τον *a priori* χαρακτήρα των προϋποθέσεων της εμπειρίας, δηλαδή των μορφών της εμπειρίας του χώρου και του χρόνου και των κατηγοριών του νου. Η χρήση του όρου από τους δύο φιλοσόφους του 18^{ου} αιώνα παρουσιάζει ομοιότητες. Ακολούθησε ο Χέγκελ (Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770-1831) ο οποίος διαφοροποιούμενος πλήρως, χρησιμοποίησε τον όρο σε σχέση με την ιστορική διαδρομή του πνεύματος. Στο πασίγνωστο και πολύ σημαντικό έργο του *Η Φαινομενολογία του Πνεύματος* που εκδόθηκε το 1807, ο Χέγκελ αναλύει τις διάφορες φάσεις του πνεύματος κατά τα ιστορικά στάδια της ανάπτυξής του. Από την κατώτατη βαθμίδα όπου έχει απομακρυνθεί από τον εαυτό του και αντιπαρατίθεται με την ύλη, έως την ανώτατη βαθμίδα, την κατάσταση του «απόλυτου», όπου έχοντας ξεπεράσει το πνεύμα όλες τις αντιθέσεις του, έχοντας ολοκληρώσει την Οδύσειά του, επιστρέφει στον εαυτό του και γίνεται αυτάρκες. Ως μη εξαρτώμενο λοιπόν από οτιδήποτε άλλο, το πνεύμα καθίσταται επιτέλους απολύτως ελεύθερο για να πραγματοποιηθεί έτσι ο τελικός σκοπός της ιστορίας, που δεν είναι άλλος από την απεριόριστη ελευθερία του πνεύματος. Αυτές ήταν οι προσλήψεις της Φαινομενολογίας πριν από τον 20^ο αιώνα.⁶⁹

⁶⁸ Stuart Hampshire, ό.π., σελ. 191-192

⁶⁹ Θεοδόσης Πελεγρίνης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, 2009, σελ. 659

Κατά τον 20^ο αιώνα, ο όρος συνδέθηκε σχεδόν αποκλειστικά με τη φιλοσοφική μέθοδο την οποία εισηγήθηκε ο Έντμουντ Χούσερλ (1859-1938) και οπωσδήποτε αποκατέστησε τη σχέση του όρου με την καντιανή φιλοσοφία.⁷⁰ Στο εξής, στην παρούσα μελέτη, όταν αναφερόμαστε στον όρο «φαινομενολογία» θα εννοούμε τη φιλοσοφική μέθοδο που ξεκίνησε με τον Χούσερλ, εκτός και αν αναφέρεται ρητά κάτι άλλο. Η μέθοδος της φαινομενολογίας κατά τον Χούσερλ, συνίσταται στην περιγραφή των δεδομένων της συνείδησης σε ένα προεμπειρικό στάδιο, σε ένα στάδιο δηλαδή κατά το οποίο τα πράγματα αντιμετωπίζονται από τη συνείδηση όπως ακριβώς φαίνονται, ως καθαρά φαινόμενα, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αναφορά της συνείδησης στις αιτίες που τα προκάλεσαν, και ανεξάρτητα από οποιουδήποτε συνειρμούς ή αξιολογικές κρίσεις ή αναλύσεις ή συναισθηματικές καταστάσεις με τις οποίες συνδέει τα φαινόμενα η συνείδηση σε μία μεταγενέστερη φάση. Το αίτημα που διατύπωσε ο Χούσερλ «πίσω στα πράγματα», αυτό το νόημα έχει: να αποσυσχετίσει η συνείδηση τα δεδομένα της από οποιεσδήποτε διαδικασίες μπορεί να τα αλλοιώσουν και να την εμποδίσουν να τα δει καθαρά. Για τον Χούσερλ, τα πράγματα ως καθαρά φαινόμενα, ως υπάρξεις δηλαδή που υφίστανται όπως ακριβώς φαίνονται στη συνείδηση αναλλοίωτα από εξωγενείς επιδράσεις όπως είναι τα συναισθήματα, οι συνειρμοί και οι αναλύσεις, είναι ήδη εκεί ως ένας κόσμος προεγνωσιολογικός και προσυλλογιστικός, πριν υπάρξει οποιαδήποτε κατηγοριοποίησή τους. Αυτή θα έρθει στη συνέχεια, πρώτα μέσω της φαινομενολογικής αναγωγής και ύστερα μέσω της ειδητικής αναγωγής, σύμφωνα τον Χούσερλ. Τις σταθερές και αναγκαίες δομές των πραγμάτων ο Χούσερλ τις παραλληλίζει με τις Ιδέες του Πλάτωνα, των οποίων αντίγραφα και αναπαραστάσεις είναι τα φαινόμενα. Αυτά τα τελευταία, τα συλλαμβάνουμε μέσω των αισθήσεών μας.⁷¹

Τι είναι όμως η φαινομενολογική και τι η ειδητική αναγωγή; Η φαινομενολογική αναγωγή ή εποχή⁷² ή «Bracketing» στη φαινομενολογική έρευνα, περιγράφεται ως μία διαδικασία που εμποδίζει τις προκαταλήψεις με σκοπό να εξηγηθεί ένα φαινόμενο εντός του δικού του εγγενούς σημασιολογικού συστήματος. Πρόκειται για μία πολύ βασική αρχή στη μελέτη της φαινομενολογίας. Συστηματικά παραμερίζονται υποθέσεις και πεποιθήσεις που τυχόν προϋπάρχουν για ένα φαινόμενο με σκοπό να ερευνηθεί πώς το φαινόμενο παρουσιάζεται «καθαρό» στον νου αυτού που το βιώνει. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μία πράξη αναστολής κρίσεων για τον φυσικό κόσμο, ώστε να εστιάσουμε στην ανάλυση της

⁷⁰ Η έννοια και ο ρόλος του φαινομένου στον Χούσερλ συγγενεύουν με τα αντίστοιχα στον Καντ.

⁷¹ Θεοδόσης Πελεgrίνης, ό.π., σελ. 660

⁷² Epoché, από το αρχαιοελληνικό ρήμα επέχω που σημαίνει εμποδίζω, συγκρατώ, σταματώ, περιμένω, απέχω.

εμπειρίας. Η φαινομενολογία μελετάει μεμονωμένα φαινόμενα τα οποία συνδέονται απ' ευθείας με τον νου μας. Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι χρησιμοποιούν τον όρο «φαινόμενο» για να χαρακτηρίσουν αυτό που γίνεται αντιληπτό πριν κάποια αξιολογική ή ηθική ή οποιαδήποτε άλλη κρίση. Αυτό είναι δυνατό μόνον αν η παρατήρηση είναι ελεύθερη θεωρίας.

Η φαινομενολογική εποχή είναι μία προκαταρκτική πράξη στη φαινομενολογική ανάλυση την οποία συνέλαβε ο Χούσερλ ως παύση της εμπιστοσύνης στην αντικειμενικότητα του κόσμου. Πρέπει να παραμεριστεί η ερώτηση ως προς την πραγματική ή όχι ύπαρξη ενός αντικειμένου του στοχασμού μας, όπως επίσης να παραμεριστούν όλες οι άλλες ερωτήσεις σχετικά με την αντικειμενική φύση του. Αυτές οι ερωτήσεις θα απαντηθούν από τις φυσικές επιστήμες. Για παράδειγμα, η πράξη της παρατήρησης ενός αλόγου είναι για τη φαινομενολογία μία εμπειρία, είτε κάποιος παρατηρήσει το άλογο αυτοπροσώπως, είτε σε ένα όνειρο, είτε σε μία ψευδαίσθηση. Η φαινομενολογική αναγωγή αναστέλλει κάθε κρίση για το άλογο ως νοούμενο⁷³ και αναλύει το άλογο ως φαινόμενο. Η φαινομενολογική αναγωγή μπορεί να γίνει επίσης κατανοητή με όρους αποκάθαρσης των φαινομένων από προηγούμενες συμβολικές σημασίες ή πεποιθήσεις ώστε να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη φαινομενολογική «καθαρότητα».⁷⁴

Η ειδητική αναγωγή τώρα, είναι μία τεχνική στη φαινομενολογική μέθοδο, της οποίας ο σκοπός είναι να προσδιορίσει τα βασικά δομικά στοιχεία των φαινομένων. Η ειδητική αναγωγή απαιτεί ένας φαινομενολόγος να εξετάσει την ουσία ενός νοητικού αντικειμένου, είτε αυτό είναι μία απλή νοητική πράξη, είτε είναι η ίδια η συνείδηση στο σύνολό της, με σκοπό να ανακαλύψει τα απολύτως απαραίτητα και αμετάβλητα δομικά συστατικά που κάνουν το νοητικό αντικείμενο να είναι αυτό που είναι. Η ειδητική αναγωγή, που μπορεί να θεωρηθεί και ως μία αφαιρετική διαδικασία, γίνεται με σκοπό να απομακρυνθεί ό,τι είναι αντιληπτό και να παραμείνει ό,τι είναι αναγκαίο. Είναι λοιπόν μια μέθοδος στην οποία προσπαθούμε να περιορίσουμε ένα φαινόμενο στα ουσιαστικά του χαρακτηριστικά, μεταβάλλοντας νοητικά διάφορα στοιχεία του φαινομένου και εξετάζοντας, πάντα νοητικά, εάν το φαινόμενο μεταβάλλεται ή όχι. Αν δεν μεταβάλλεται, τότε το στοιχείο που

⁷³ Η έννοια προέρχεται βεβαίως από τον Καντ, ο οποίος με τον όρο «νοούμενα» υποδήλωνε τα «πράγματα καθεαυτά», τα οποία είναι φυσικά αντικείμενα του πραγματικού κόσμου, αλλά αδυνατούμε να τα συλλάβουμε με τις αισθήσεις μας, οπότε δεν μπορούμε να τα γνωρίζουμε αλλά μόνο να τα συλλογίζομαστε με τον νου, να τα νοούμε. Αυτό εντάσσεται στην άποψη του Καντ ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να έχουν άμεση πρόσβαση στην πραγματικότητα, αλλά μόνον στο περιεχόμενο του νου τους. Τα φαινόμενα αντιθέτως, στα οποία έχουμε πρόσβαση και γίνονται αντιληπτά μέσω των αισθήσεών μας, είναι ο κόσμος όπως φαίνεται στον νου μας και μόνον αυτά μπορούμε να γνωρίζουμε.

⁷⁴ [https://en.wikipedia.org/wiki/Bracketing_\(phenomenology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bracketing_(phenomenology))

αφαιρέσαμε δεν είναι δομικό του φαινομένου. Αντίθετα, αν το φαινόμενο μεταβάλλεται, τότε το στοιχείο που αφαιρέσαμε είναι ουσιαστικό και αναγκαίο.⁷⁵

Η φαινομενολογία συνεπώς, έτσι όπως συστηματοποιήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από τον Χούσερλ, είναι η φιλοσοφική μελέτη των δομών της εμπειρίας και της συνείδησης. Πρόκειται για ένα φιλοσοφικό κίνημα που όμως δεν είναι ενιαίο.⁷⁶ Η Γκαμπριέλα Φαρίνα (Gabriella Farina)⁷⁷ έχει υποστηρίξει ότι η φαινομενολογία δεν είναι θεωρία, αλλά μάλλον μία φιλοσοφική μέθοδος η οποία είναι ανοιχτή και συνεχώς ανανεώνεται. Είναι ο συστηματικός και με φιλοσοφική μέθοδο στοχασμός και η μελέτη της συνείδησης και των φαινομένων που παρουσιάζονται ως δράσεις της συνείδησης, σύλληψη η οποία μετεξελίχθηκε και από τον ίδιο τον Χούσερλ και από τους συνεχιστές του, τον Χάιντεγκερ (1889-1976), τον Χάρτμαν (Nicolai Hartmann, 1882-1950), τον Σαρτρ (1905-1980) και τον Μερλώ-Ποντύ (Maurice Merleau-Ponty, 1908-1961), οι οποίοι υιοθέτησαν τη φαινομενολογία και τη μέθοδό της, προσαρμόζοντάς την βέβαια ο καθένας στο δικό του φιλοσοφικό πρόγραμμα. Διαφοροποιείται καθαρά από την καρτεσιανή μέθοδο της ανάλυσης η οποία βλέπει τον κόσμο ως αντικείμενα, σύνολα από αντικείμενα και αλληλεπιδρώντα αντικείμενα. Στην πιο στοιχειώδη μορφή της, η φαινομενολογία προσπαθεί να δημιουργήσει συνθήκες για την αντικειμενική μελέτη θεμάτων που συνήθως θεωρούνται υποκειμενικά: τη συνείδηση και τις συνειδητές εμπειρίες όπως είναι οι κρίσεις, οι προσλήψεις, τα συναισθήματα, η μνήμη και η φαντασία. Ως φιλοσοφική μέθοδος είναι επιστημονική, αλλά δεν προσπαθεί να μελετήσει τη συνείδηση από την οπτική της κλινικής ψυχολογίας ή της νευρολογίας. Αντίθετα, επιδιώκει μέσω συστηματικού στοχασμού να καθορίσει τις ουσιαστικές ιδιότητες και δομές της εμπειρίας. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο της φαινομενολογίας είναι η έννοια της αποβλεπτικότητας που έχει να κάνει με κάτι που μας τραβάει την προσοχή.⁷⁸ Παραδείγματα γι' αυτήν θα δοθούν παρακάτω, καθώς συνεχίζουν να υπάρχουν διαφωνίες μεταξύ των φιλοσόφων σχετικά με τον ορισμό της.⁷⁹

Η αποβλεπτικότητα⁸⁰ είναι μία έννοια που πρωτοχρησιμοποιήθηκε στη σχολαστική φιλοσοφία και περιγράφεται ως «η δύναμη του νου να παρίσταται, να αντιπροσωπεύει και να υπερασπίζεται πράγματα, ιδιότητες και καταστάσεις», είναι δηλαδή μία ιδιότητα του νου. Η παλαιότερη θεωρία της αποβλεπτικότητας σχετίζεται με το οντολογικό επιχείρημα για την

⁷⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Eidetic_reduction

⁷⁶ Robert Audi (επιμ.), *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, Κέδρος, 2011, σελ. 1191

⁷⁷ Ιταλίδα φιλόσοφος και συγγραφέας, καθηγήτρια στο πανεπιστήμιο της Ρώμης.

⁷⁸ [https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_\(philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_(philosophy))

⁷⁹ Robert Audi (επιμ.), ό.π., σελ. 946

⁸⁰ Συναντάται πολύ συχνά και ως «προθετικότητα».

ύπαρξη του Θεού του Αγίου Ανσελμου και με αξιώματα που είχε εκείνος θέσει για να διαχωρίζονται τα αντικείμενα που υπάρχουν στην αντίληψη από τα αντικείμενα που υπάρχουν στον πραγματικό κόσμο. Η ιδέα ατόνησε με το τέλος της μεσαιωνικής σχολαστικής φιλοσοφίας και χάθηκε από το προσκήνιο, ώσπου την ανέστησε τον 19^ο αιώνα ο Γερμανός φιλόσοφος και ιερέας Φραντς Μπρεντάνο (Franz Brentano, 1838-1917) και αργότερα την υιοθέτησε ο Χούσερλ στο πλαίσιο της διδασκαλίας της φαινομενολογίας. Σήμερα είναι μία ζωντανή έννοια στη φιλοσοφία του νου και της γλώσσας.⁸¹

Ο Μπρεντάνο, ο οποίος ήταν δάσκαλος φιλοσοφίας του Χούσερλ στο πανεπιστήμιο της Βιέννης και άσκησε σημαντική επιρροή στη σκέψη του, περιέγραψε την αποβλεπτικότητα ως χαρακτηριστικό όλων των δράσεων της συνείδησης που είναι «νοητικά» φαινόμενα και ως εκ τούτου μπορούν να διαχωριστούν από τα «φυσικά» φαινόμενα. Ο Χούσερλ παρέλαβε την ιδέα από τον Μπρεντάνο επεκτείνοντάς την και δίνοντάς της ταυτοχρόνως δημοσιότητα: μέσω της φαινομενολογίας η έννοια της αποβλεπτικότητας έγινε ευρύτερα γνωστή. Παρά το όνομά της η αποβλεπτικότητα, για την πλειοψηφία των φιλοσόφων που τη χρησιμοποιούν και για τον Χούσερλ που μας ενδιαφέρει εδώ, δεν σχετίζεται με κάποιες προθέσεις μας ή με κάτι στο οποίο αποβλέπουμε, δεν εμπεριέχει δηλαδή επιθυμία ή τελεολογία.⁸² Συνεπώς, η σκέψη ενός συγκεκριμένου αντικειμένου, μπορεί να είναι για το συγκεκριμένο αυτό αντικείμενο χωρίς την εμπλοκή προθέσεων, σκοπών ή ακόμη πεποιθήσεων γι' αυτό. Εμφανίζεται στη σκέψη μας διότι κάποια δεδομένη στιγμή και για συγκεκριμένους λόγους, τράβηξε την προσοχή μας. Ο Χάιντεγκερ συνδέει την αποβλεπτικότητα με ιδιότητες που καθορίζουν την οντολογική σημασία ενός προσώπου, σε αντιδιαστολή με την απλή οντική ύπαρξη των απρόσωπων αντικειμένων.⁸³ Θα δούμε τώρα δύο παραδείγματα, που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη λειτουργία της αποβλεπτικότητας, σύμφωνα με τους φαινομενολόγους.

Το πρώτο παράδειγμα είναι μία φαινομενολογική «άσκηση». Ας θεωρήσουμε ένα αντικείμενο που αντιλαμβανόμαστε να βρίσκεται μπροστά μας, έστω το πληκτρολόγιο του υπολογιστή μας. Σύμφωνα με κάποιες σχολές σκέψης, το πληκτρολόγιο μπορεί όντως να υπάρχει αλλά μπορεί και να μην υπάρχει στην πραγματικότητα. Μπορεί να είναι ψευδαίσθηση. Από τη σκοπιά της φαινομενολογίας, δεν εξετάζουμε αν το πληκτρολόγιο είναι πραγματικό ή όχι. Δεχόμαστε τα αισθητηριακά μας δεδομένα, τις προσλήψεις μας, ως πραγματικές έτσι όπως είναι, ανεξάρτητα από το αν υπάρχει ένας αντικειμενικός κόσμος ο

⁸¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Intentionality>

⁸² Robert Audi (επιμ.), ό.π., σελ. 945

⁸³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Intentionality>

οποίος να υποστηρίζει αυτή μας την αντίληψη. Όλες μας οι αισθητηριακές αντιλήψεις μπορούν να γίνουν κατανοητές ως ένα πεδίο της συνείδησης, μέσα στο οποίο μπορούμε να εστιάσουμε σε κάποιο φαινόμενο χρησιμοποιώντας την αποβλεπτικότητα. Η αποβλεπτικότητα, όπως αναφέρθηκε, έχει να κάνει με το πώς μπορούμε να εστιάσουμε σε κάποιο φαινόμενο μέσα στο συνειδησιακό μας πεδίο. Για παράδειγμα, όταν κοιτάζουμε την οθόνη του υπολογιστή μας, δεν κοιτάζουμε το πληκτρολόγιό μας. Όμως, τον περισσότερο χρόνο που κοιτάζουμε την οθόνη μας, το πληκτρολόγιο παραμένει στο συνειδησιακό μας πεδίο. Φαίνεται να ξεθωιάζει στο βάθος της συνείδησής μας, αλλά συνεχίζουμε να λαμβάνουμε τα αισθητηριακά δεδομένα που μας στέλνει το πληκτρολόγιο. Έτσι, με την αποβλεπτικότητα, εστιάζει η συνείδησή μας σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο του συνειδησιακού μας πεδίου. Όταν το κάνουμε αυτό, άλλα φαινόμενα που ήταν πριν μπροστά (το πληκτρολόγιο), θα πάνε πίσω στο συνειδησιακό μας πεδίο αλλά παραμένουν στο υπόβαθρο του αντικειμένου που εστιάζουμε τώρα (την οθόνη).

Επιπλέον, έστω ότι παρατηρούμε μπροστά μας ένα τρισδιάστατο αντικείμενο. Όχι λοιπόν ένα φύλλο χαρτί πάνω στο γραφείο μας, αλλά ένα κουτί. Όταν μετακινούμαστε αριστερά και δεξιά, μας φαίνεται πως μετακινείται το αντικείμενο και όχι εμείς. Σύμφωνα με τη φαινομενολογία, κάθε πράγμα που αντιλαμβάνεται η συνείδηση αποκτά μία θέση σε σχέση με την ίδια, δεν αποκτά κάποια «αντικειμενική» θέση. Όταν βλέπουμε μία συγκεκριμένη πλευρά του κουτιού και κινούμαστε γύρω της, οι πλευρές που δεν είχαν υποπέσει στην αντίληψή μας εμφανίζονται τώρα μπροστά μας, ενώ άλλες πλευρές χάνονται από την αντίληψή μας. Από την οπτική της φαινομενολογίας, αντιλαμβανόμαστε κάθε πλευρά δισδιάστατα. Τα πράγματα φαίνονται τρισδιάστατα, όταν συνδέσουμε συγκεκριμένα αισθητηριακά δεδομένα μεταξύ τους. Όμως, αν αναλύσουμε πώς αντιλαμβανόμαστε το καθετί στιγμή προς στιγμή, θα αναγνωρίσουμε ότι στην πραγματικότητα αντιλαμβανόμαστε τα πάντα σε δύο διαστάσεις και η συνείδηση συμπληρώνει την ιδέα ενός πραγματικού αντικειμένου σε τρεις διαστάσεις το οποίο αναπαρίσταται ενώπιόν μας, συνδέοντας όλα τα σχετικά με το αντικείμενο αισθητηριακά μας δεδομένα.⁸⁴

Ακολουθεί ένα παράδειγμα από τα μαθηματικά. Ο Γερμανός μαθηματικός, θεωρητικός φυσικός και φιλόσοφος Χέρμαν Βάυλ (Hermann Weyl, 1885-1955), που είχε επηρεαστεί από τον Χούσερλ, μελέτησε τις αφαιρετικές αρχές των μαθηματικών του Φρέγκε (Gottlob Frege, 1848-1925). Καθώς είχε φαινομενολογικές καταβολές, συλλαμβάνει τις αρχές

⁸⁴ https://www.reddit.com/r/philosophy/comments/1611mw/phenomenology_and_empiricism/

αυτές με παραπλήσιο αλλά διαφορετικό τρόπο. Ο Βάυλ ενδιαφέρεται για τον ρόλο του υποκειμένου και ιδιαίτερα για τη λειτουργία της αποβλεπτικότητας, κατά τη συγκρότηση των αριθμών ως «ιδεατών αντικειμένων». Σύμφωνα με τον Βάυλ, η αποβλεπτικότητά μας κατευθύνεται, δηλαδή η προσοχή μας στρέφεται, προς τα αναλλοίωτα στοιχεία των φαινομένων. Τα αναλλοίωτα στοιχεία στα μαθηματικά, αλλά και γενικότερα, είναι καταστάσεις σταθερές στη μεταβολή. Μία σχέση ισοδυναμίας είναι ένα αναλλοίωτο. Η διεύθυνση (παράλληλες ευθείες σε ευκλείδειο χώρο) και η κοινή μορφή (ομοιότητα τριγώνων σε ευκλείδειο χώρο), είναι παραδείγματα σχέσεων ισοδυναμίας που εκφράζουν αναλλοίωτα. Ο αριθμός για τον Φρέγκε είναι ένα «αφηρημένο αντικείμενο» που συγκροτείται στη βάση μιας 1-1 αντιστοιχίας (ο αριθμός μιας έννοιας είναι ίδιος με τον αριθμό μιας άλλης έννοιας, για παράδειγμα τρεις άνθρωποι και τρία καπέλα), η οποία είναι σχέση ισοδυναμίας, δηλαδή αναλλοίωτο. Για τον Βάυλ, ο αριθμός είναι ένα «ιδεατό αντικείμενο», που ξεκινάει από το αναλλοίωτο της 1-1 αντιστοιχίας. Το αναλλοίωτο μετασχηματίζεται στον νου μέσω της αποβλεπτικότητας, η οποία ξεκλειδώνει τα πολλαπλά επίπεδα της πραγματικότητας, σε ένα «ιδεατό αντικείμενο». Η φαινομενολογία δεν χρησιμοποιεί τον όρο «αφηρημένο αντικείμενο» που χρησιμοποιεί η αναλυτική παράδοση, αλλά «ιδεατό». Ένα ιδεατό αντικείμενο – μαθηματικό ή άλλο – είναι συνεπώς προϊόν μετασχηματισμού των αναλλοίωτων που είχαμε εντοπίσει. Οι αρχικές αποβλέψεις, με τη βοήθεια της εποπτείας συμπληρώνονται, και όταν γίνεται αυτό μετασχηματίζονται σε ιδεατά αντικείμενα. Αυτά τα ιδεατά αντικείμενα γίνονται παρόντα στον ανθρώπινο νου, αναδύονται, αποκαλύπτονται, έλεγε ο Βάυλ.⁸⁵

Οι φαινομενολόγοι απορρίπτουν την ιδέα της αντικειμενικής έρευνας. Προτιμούν να ομαδοποιούν υποθέσεις μέσω της φαινομενολογικής αποχής ή αναγωγής. Οι φαινομενολόγοι πιστεύουν ότι η ανάλυση της καθημερινής ανθρώπινης συμπεριφοράς, μπορεί να μας παρέχει καλύτερη κατανόηση της φύσης. Υποστηρίζουν ότι τα πρόσωπα πρέπει να εξερευνώνται. Και αυτό διότι τα πρόσωπα μπορούμε να τα κατανοήσουμε μέσα από τους μοναδικούς τρόπους με τους οποίους αυτά αντανακλούν την κοινωνία μέσα στην οποία ζουν. Οι φαινομενολόγοι προτιμούν να συσσωρεύουν «*carpta*»⁸⁶ ή συνειδητές εμπειρίες και όχι παραδοσιακά «*data*», δηλαδή παραδοσιακή πληροφορία. Τέλος, θεωρούν ότι η φαινομενολογία είναι προσανατολισμένη προς την ανακάλυψη και συνεπώς οι

⁸⁵ Δήμητρα Χριστοπούλου, (επίμετρο), στο Gian-Carlo Rota, *Μαθηματικά και Φιλοσοφία, Το Χρονικό μιας Παρανόησης*, Ευρασία, 2015, σελ. 83-84

⁸⁶ The Data of Conscious Experience: ό,τι μπορούμε να σκεφτούμε, να αισθανθούμε, να φανταστούμε κλπ.

φαινομενολόγοι κάνουν έρευνα χρησιμοποιώντας μεθόδους που είναι πολύ λιγότερο περιοριστικές απ' ότi σε άλλες επιστήμες.⁸⁷

Η φαινομενολογία λοιπόν, αρνείται την ιδέα ενός αντικειμενικού ερευνητή. Η φαινομενολογική εποχή δεν απαιτεί αντικειμενικότητα καθώς οι θεμελιώδεις προϋποθέσεις της φαινομενολογίας θεωρούν ότi ο ερευνητής είναι πλήρως εμπλεκόμενος στην εμπειρία της έρευνας, ένας παράγοντας εντός της. Η φαινομενολογία ως μέθοδος έρευνας απαιτεί από τους ερευνητές να αναγνωρίζουν με ποιους τρόπους είναι τοποθετημένοι οι ίδιοι μέσα στην κατάσταση που ερευνούν και προσπαθούν να κατανοήσουν. Αφού η ιδέα της πλήρους αντικειμενικότητας είναι αδύνατη κατά τους φαινομενολόγους, οι τελευταίοι παραδέχονται πως υπάρχουν προκαταλήψεις τις οποίες «βάζουν σε παρένθεση» (bracketing). Αυτή η διαδικασία, που θεωρείται από κάποιους φιλοσόφους ως ριζοσπαστικός εμπειρισμός, επιτρέπει πληρέστερη και δικαιότερη μεταχείριση των φαινομένων σε σχέση με τον παραδοσιακό εμπειρισμό, κυρίως διότι – πάντα κατά τους φαινομενολόγους – η προσέγγιση δεν κρύβεται πίσω από κάποιον «αντικειμενικό» μανδύα. Επιπλέον, η φαινομενολογία εστιάζει σε μεγάλο βαθμό και σε καθημερινές μας εμπειρίες, προσπαθώντας να κατανοήσει βαθύτερα τη φύση και το νόημά τους. Η φαινομενολογική έρευνα ενθαρρύνει την προσοχή στις λεπτομέρειες και τα – φαινομενικώς – τετριμμένα συμβάντα της καθημερινότητας. Πολλά ζητήματα θεωρούνται δεδομένα, όμως δεν πρέπει να λαμβάνονται ως τέτοια. Το πρόβλημα της φαινομενολογικής έρευνας δεν είναι πάντοτε ότi γνωρίζουμε λίγα για ένα φαινόμενο που ερευνούμε, αλλά ότi γνωρίζουμε πάρα πολλά και αυτό δημιουργεί αλλοιώσεις και προκαταλήψεις. Η υπερπληθώρα πληροφορίας δεν προσφέρει απαραίτητως κατανόηση. Πολλές φορές χρειάζεται αναθεώρηση για να ανακαλυφθεί το πραγματικό νόημα μιας εμπειρίας, που μπορεί να παρέμενε κρυμμένο ή διαστρεβλωμένο.

Η φαινομενολογική ερευνητική μέθοδος διαφέρει από την παραδοσιακή έρευνα στο ότi η τελευταία καθορίζει εκ των προτέρων τι περιμένει ως αποτέλεσμα. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η φαινομενολογική έρευνα είναι προσανατολισμένη προς την ανακάλυψη. Τα ερωτήματα της φαινομενολογικής έρευνας είναι ερωτήματα νοήματος, ερωτήματα που αναζητούν τα ενδεχόμενα νοήματα και σημασίες ενός φαινομένου. Τα ερωτήματα νοήματος δεν επιλύονται όπως τα προβλήματα των φυσικών επιστημών ή των μαθηματικών, τα οποία όταν απαντηθούν «κλείνουν». Αντίθετα, η ουσία των ερωτημάτων νοήματος είναι αυτά να παραμένουν ανοιχτά σε νέα ενδεχόμενα ερμηνείας. Η φαινομενολογία επομένως μελετά τα

⁸⁷ [https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_\(philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_(philosophy))

φαινόμενα με έναν ανοιχτό τρόπο. Η αμφισημία, η ασάφεια, η αμφιβολία, αντιμετωπίζονται θετικά και θεωρούνται παραγωγικές καταστάσεις, απαραίτητες και πολύτιμες. Μέσω των διαδικασιών της φαινομενολογικής και της ειδητικής αναγωγής, επιτυγχάνεται ευελιξία η οποία επιτρέπει στην έρευνα να είναι ελεύθερη προκατασκευασμένων δομών και αντιπροσωπευτική των αληθώς βιωμένων εμπειριών. Η φαινομενολογική έρευνα λοιπόν, δεν χρησιμοποιεί προκαθορισμένες υποθέσεις, αλλά προχωρεί μέσω των άμεσα περιγραφόμενων εμπειριών που συνειδητά βιώνει ένα πρόσωπο.

Η φαινομενολογία ενδιαφέρεται ακριβώς για την μελέτη αυτών των *προσώπων* (persons) σε αντιδιαστολή προς τα *άτομα* (individuals). Ο όρος «άτομο» για τους φαινομενολόγους έχει προέλευση από τον χώρο της βιολογίας και μπορεί να αναφέρεται σε έναν οποιονδήποτε οργανισμό, ζώο ή φυτό, συνεπώς είναι αδόκιμος. Ο όρος «πρόσωπο» όμως, περιγράφει τη μοναδικότητα κάθε ανθρώπινου πλάσματος και επομένως είναι κατάλληλος για τη φαινομενολογία. Επιπλέον, οι φαινομενολογικές έρευνες δεν αφορούν σε «υποκείμενα» (subjects) όπως οι παραδοσιακές εμπειρικές έρευνες. Τα πρόσωπα που εμπλέκονται σε μία φαινομενολογική έρευνα καλούνται «συμμετέχοντες» (participants), «αφηγητές» (narrators) ή «συνερευνητές» (co-researchers). Αυτή η ορολογία δεν αποσκοπεί στην πολιτική ορθότητα, αλλά έχει να κάνει με την ουσία τού πώς προσεγγίζεται η έρευνα. Αυτές οι διαφοροποιήσεις στην ορολογία από τον παραδοσιακό εμπειρισμό είναι σημαντικές κατά τους φαινομενολόγους, διότι οι όροι καθορίζουν τον τρόπο που τα «πρόσωπα» της έρευνας βλέπουν τον εαυτό τους εντός της.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η φαινομενολογία μελετά *capta* και όχι *data*. Τα *capta* αναφέρονται στη συνειδητή εμπειρία, σε αυτό το οποίο λαμβάνεται από αυτήν και επιτρέπει στους ανθρώπους – στα πρόσωπα – να αποδίδουν νόημα στον εαυτό τους. Τα *data* από την άλλη μεριά είναι τα γνωστά δεδομένα και η διαδικασία συλλογής τους περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, συγκέντρωση πληροφοριών από συμμετέχοντες που απαντούν σε προσχεδιασμένα ερωτηματολόγια. Στη φαινομενολογία οι ερευνητές θεωρούν τους συνερευνητές τους ως ανθρώπινα πλάσματα που σηματοδοτούν τον κόσμο τους, που δίνουν δηλαδή νόημα σε αυτόν και ταυτοχρόνως παίρνουν νόημα από αυτόν. Σε μία ιδανική φαινομενολογική έρευνα, οι φαινομενολόγοι γίνονται οι ενεργοί ενδιάμεσοι για να εκφραστεί η φωνή των συνερευνητών τους, χωρίς να κατευθύνουν ή να αναδιαμορφώνουν τις εμπειρίες των τελευταίων.⁸⁸

⁸⁸ Mark P. Orbe, *Constructing Co-Cultural Theory: An Explication of Culture, Power and Communication*, SAGE Publications, USA, 1998, σελ. 36-38

2.4. Σπινοζισμός και Φαινομενολογία: Παραλληλισμοί και Συγκρίσεις

Από όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο σπινοζισμός και η φαινομενολογία είναι δύο τελείως διαφορετικές σχολές σκέψης και οι θεμελιώδεις τους παραδοχές αντιδιαμετρικά αντίθετες. Αρχικά είναι οι μεταφυσικές τους δεσμεύσεις, οι διαφορές των οποίων οφείλονται εν μέρει και στην χρονική τους απόσταση. Ο σπινοζισμός αντλεί όλα του τα χαρακτηριστικά από το αυστηρό μεταφυσικό του σύστημα και την παραδοχή της ύπαρξης μίας μοναδικής υπόστασης, του Θεού ή Φύσης, που μάλιστα υπάρχει κατ' ανάγκη, με οτιδήποτε άλλο να ενυπάρχει εντός της. Ο Σπινόζα είναι ρασιοναλιστής φιλόσοφος του 17^{ου} αιώνα με βαριά επάνω του την κληρονομιά της σχολαστικής φιλοσοφίας, αλλά και την ιδιαίτερη αυτή αντίληψη για τα μαθηματικά, ότι δηλαδή αποτελούν πρότυπο επιστήμης που προσφέρει βέβαιη γνώση, πάνω στο οποίο πρέπει να βασιστεί οποιαδήποτε άλλη γνώση. Αντίθετα, η φαινομενολογία αναπτύχθηκε από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ύστερα, συνεπώς οι μεταφυσικές της δεσμεύσεις είναι πολύ πιο ήπιες και δεν έχουν να κάνουν με την ύπαρξη ή όχι υποστάσεων, αλλά εδράζονται κυρίως στους τρόπους με τους οποίους εκλαμβάνει την έννοια του υποκειμένου και την έννοια της εμπειρίας. Τη φαινομενολογία δεν την ενδιαφέρει το «πραγματικό» ή το «μη πραγματικό» αλλά μόνον το «φαινόμενο», έτσι όπως το αντιλαμβάνεται η υποκειμενική εμπειρία.

Ακριβώς η θέση που κατέχει το υποκείμενο στον σπινοζισμό και τη φαινομενολογία και η οποία πηγάζει από τις ολότελα διαφορετικές μεταφυσικές τους προκείμενες, καθορίζει και τις ασύμβατες φιλοσοφικές τους πορείες. Η φιλοσοφία του Σπινόζα είναι εντελώς αντιανθρωποκεντρική. Για τον σπινοζισμό ο άνθρωπος είναι απλώς ένας τρόπος του Θεού και μάλιστα πεπερασμένος, συνεπώς καμία γνώση δεν μπορεί να προέρχεται από την ανθρώπινη φαντασία ή την υποκειμενική κρίση. Η γνώση ισοδυναμεί με την εξάλειψη του υποκειμένου. Το υποκείμενο απουσιάζει από τη φιλοσοφία του Σπινόζα, ενώ αντίθετα είναι στο κέντρο κάθε φαινομενολογικής έρευνας, και η γνώση για τη φαινομενολογία μπορεί να προέλθει μόνο διαμέσου της ανθρώπινης εμπειρίας. Για τον Σπινόζα, γνώση επέρχεται μόνον από τη θέαση του κόσμου «υπό το πρίσμα της αιωνιότητας» που είναι ο τρόπος που βλέπει τον κόσμο ο Θεός (ή Φύση), ενώ η θέαση «υπό το πρίσμα του χρόνου» είναι ανθρωπογενής, βασίζεται στη φαντασία και τις συγκεχυμένες εμπειρίες και δημιουργεί συνεχώς προβλήματα.

Ο ντετερμινισμός του Σπινόζα είναι απόλυτος και πηγάζει από το πολύ αυστηρό μεταφυσικό του σύστημα και τις προκείμενες του. Ο Θεός ή Φύση είναι αναγκαίος, αιώνιος και αμετάβλητος, και κάθε τι στο σύμπαν έχει ήδη προκαθοριστεί από τη θεϊκή δημιουργία να

παίζει έναν συγκεκριμένο ρόλο. Την πορεία των αναγκαίων, αμετάβλητων και αιώνιων αιτιακών αλυσίδων που πηγάζουν από τον Θεό ή Φύση πρέπει να αντιληφθεί ο άνθρωπος για να αποκτήσει γνώση των ανώτερων αιτίων και να κατανοήσει την αληθινή κατάσταση των πραγμάτων, καθώς και του εαυτού του. Συνεπώς η ενδεχομενικότητα δεν υπάρχει, και η πίστη μας σε αυτήν είναι λόγω της ανεπαρκούς μας γνώσης. Με την απόκτηση επαρκούς γνώσης, δηλαδή επιστημονικής γνώσης, η πίστη στην ενδεχομενικότητα εκλείπει και τη θέση της παίρνει η πίστη στην αναγκαιότητα, τη βεβαιότητα και την καθολικότητα. Αντίθετα, για τη φαινομενολογία που τοποθετεί το υποκείμενο στο κέντρο, δεν υπάρχουν βεβαιότητες και καθολικότητες αλλά ρευστότητα, ενδεχομενικότητα και ανοιχτές ερμηνείες καθώς και επανερμηνείες, αφού ένα «φαινόμενο» μπορεί να βιώνεται από τα υποκείμενα με διαφορετικό τρόπο στην πορεία του χρόνου.

Για τον Σπινόζα, το νόημα των πραγμάτων έγκειται στην κατανόηση της ανώτερης τάξης των αιτίων και της αναγκαιότητας που διέπει το Σύμπαν ως όλον. Ο βίος που αξίζει να ζει ένας άνθρωπος είναι ένας βίος βασισμένος στον λόγο και αφιερωμένος στην αναζήτηση της σοφίας και της ελευθερίας. Η ανθρώπινη ελευθερία προκύπτει από την συνειδητοποίηση ότι οι άνθρωποι και οι πράξεις τους είναι μέρος των αμετάβλητων αιτιακών αλυσίδων που συνιστούν την τάξη της Φύσης και συνεπώς στην ουσία οι άνθρωποι είναι μέρος του άχρονου θεϊκού Σύμπαντος. Εκεί βρίσκεται και η ανθρώπινη ευτυχία, στην κατανόηση δηλαδή, μέσω της ανεμπόδιστης άσκησης του νου, ότι ο άνθρωπος είναι τρόπος του Θεού ή Φύσης, ένα μέρος της άπειρης ιδέας του. Οι πράξεις κάθε ανθρώπου είναι αναγκαία αυτές που είναι, εφόσον είναι μέρος μιας δημιουργημένης και αμετάβλητης αιτιακής αλυσίδας. Από την άλλη μεριά, για τη φαινομενολογία δεν υπάρχει τίποτε το αναγκαίο. Το νόημα είναι εντελώς υποκειμενική έννοια, και βρίσκεται στην συνεχή αλληλεπίδραση του ανθρώπου με το περιβάλλον του. Ο άνθρωπος διαρκώς δίνει νόημα στον κόσμο του και παίρνει νόημα από αυτόν. Οι εμπειρίες των υποκειμένων μεταβάλλονται, τα νοήματα επίσης. Το ζήτημα είναι να γνωρίζουμε γιατί τα νοήματα είναι αυτά που είναι, γιατί ένα «φαινόμενο» έχει τη συγκεκριμένη σημασία στον συγκεκριμένο χρόνο για έναν συγκεκριμένο άνθρωπο. Παρότι αυτό για τη φαινομενολογία είναι πολύ σημαντικό, δεν αναφέρεται στην «ανθρώπινη ευτυχία», καθώς ο όρος αυτός παραείναι φορτισμένος.

Πρέπει επίσης να αναφερθούμε στη σχέση των δύο φιλοσοφικών ρευμάτων με τα μαθηματικά. Όπως επισημάνθηκε, η γραφή της *Ηθικής* του Σπινόζα είναι ευθέως επηρεασμένη από την Ευκλείδεια Γεωμετρία, συνεπώς περιλαμβάνει αξιωματικές προκειμένες και παραγωγικές αποδείξεις, ώστε να φτάσουμε στο «αναγκαίο» συμπέρασμα. Η

σχέση του Σπινόζα με τα μαθηματικά είναι καθαρά μεταφυσική. Αποτελούν γι' αυτόν, αλλά και για άλλους ρασιοναλιστές όπως ο Ντεκάρτ, ο Λάμπνιτς και ο Καντ, πρότυπο *a priori* γνώσης, βέβαιης και αμετάβλητης. Είναι ένα παράθυρο στη θέαση του κόσμου «υπό το πρίσμα της αιωνιότητας» και η «αναγκαία» τους φύση ταιριάζει πολύ στη σκέψη του Σπινόζα. Όταν αναφερόμαστε σήμερα στην αναγκαία φύση των μαθηματικών, εννοούμε ότι ξεκινώντας από συγκεκριμένες προκείμενες που να μην περιέχουν αντιφάσεις, δηλαδή από ένα συνεπές σύστημα αξιωμάτων, οδηγούμαστε κατ' ανάγκη σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, τα οποία είναι αληθή μέσα στη μαθηματική δομή που δημιουργείται από το συγκεκριμένο σύστημα αξιωμάτων, και ίσως και σε άλλες συγγενείς μαθηματικές δομές.

Δεν εξετάζουμε αν αυτές οι προκείμενες αντιστοιχούν στις εμπειρίες μας εντός του κόσμου που μας περιβάλλει. Αν αντιστοιχούν, καλώς. Αν όχι, μας αρκεί να είναι συνεπείς και τίποτε δε μας απαγορεύει να θεωρούμε πως κάποτε μπορεί να τις βιώσουμε και εμπειρικά! Άλλωστε, μέσω της επιστημονικής έρευνας η εικόνα μας για τον κόσμο αλλάζει. Για παράδειγμα, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα θεωρούσαμε ότι η Ευκλείδεια Γεωμετρία είναι η γεωμετρία που περιγράφει το σύμπαν. Αυτό άλλαξε με τη Θεωρία της Σχετικότητας και τον ρόλο αυτό τον παίζει τώρα η Υπερβολική Γεωμετρία. Η έρευνα συνεχίζεται και τα επιστημονικά δεδομένα καθώς και οι εφαρμογές τους με τις οποίες έχουμε εμπειρική αλληλεπίδραση, μπορεί να αλλάξουν στο μέλλον. Ένας ρασιοναλιστής του 17^{ου} αιώνα όμως, δεν μπορούσε να δει τα πράγματα έτσι. Για έναν τέτοιο στοχαστή, όπως ήταν ο Σπινόζα, τα αξιώματα των μαθηματικών είναι «αυταπόδεικτα», αιώνια, δεν αμφισβητούνται, ισχύουν καθολικά και πηγάζουν φυσικά από τη θεϊκή τάξη. Ό,τι αποδεικνύεται συνεπώς μέσω τέτοιων «αυταπόδεικτων» προκείμενων, είναι αναγκαία αλήθεια του κόσμου μας. Τα μεταφυσικά αξιώματα που ο Σπινόζα θέτει ως αρχή του συστήματός του, είχαν ακριβώς την ίδια θέση. Στηρίζονται σε «καθαρές και ευκρινείς ιδέες» και σε «προφανείς» αλήθειες, και οποιαδήποτε αλλαγή σε αυτά οδηγεί σε αντίφαση. Συνεπώς τα ηθικά συμπεράσματα που προκύπτουν με προσεκτική λογική παραγωγή από αυτά τα αξιώματα, έχουν «αναγκαίο» και «καθολικό» χαρακτήρα. Οι ηθικές δεσμεύσεις μας έχουν επίσης τον ίδιο χαρακτήρα. Αυτό έχει σημασία να το θυμόμαστε αργότερα, όταν θα αναφερθούμε στον Καβαγιές. Η Ευκλείδεια Γεωμετρία εθεωρείτο για αιώνες υπόδειγμα βέβαιης γνώσης – που αντιστοιχεί στον κόσμο που μας περιβάλλει – και συνώνυμο της λογικής παραγωγής, τόσο που ο Σπινόζα αλλά και άλλοι στοχαστές θεώρησαν ότι θα ήταν ιδανικό αν κάθε μορφή γνώσης, σε κάθε επιστημονικό αντικείμενο, μπορούσε να οργανωθεί κατά το πρότυπο της Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Ο Σπινόζα γνώριζε μαθηματικά μέσω των φιλοσοφικών του σπουδών.

Ο Χούσερλ από την άλλη, ο ιδρυτής της φαινομενολογίας που έζησε διακόσια και πλέον χρόνια μετά τον Σπινόζα, είχε κάνει ολοκληρωμένες σπουδές στα μαθηματικά στοχεύοντας σε μία ακαδημαϊκή σταδιοδρομία πάνω στο αντικείμενο. Ξεκίνησε να σπουδάζει μαθηματικά στο πανεπιστήμιο της Λειψίας το 1876. Συνέχισε στο πανεπιστήμιο Φρίντριχ Βίλχελμ (Friedrich Wilhelm) στο Βερολίνο – το μετέπειτα Χούμπολτ (Humboldt) – όπου καθηγητές του ήταν μεταξύ άλλων, ο Λέοπολντ Κρόνεκερ (Leopold Kronecker, 1823-1891) και ο Καρλ Βάιερστρας (Karl Weierstrass, 1815-1897). Το 1881 συνέχισε στο πανεπιστήμιο της Βιέννης, απ' όπου και πήρε το διδακτορικό του το 1883, με επιβλέποντα καθηγητή τον Λέο Κένιγκσμπέργκερ (Leo Königsberger, 1837-1921). Στη συνέχεια επέστρεψε στο Βερολίνο για να εργαστεί στο πανεπιστήμιο ως βοηθός του Βάιερστρας. Σύντομα όμως ο Βάιερστρας αρρώστησε σοβαρά και αποσύρθηκε, αποδεσμεύοντας τον Χούσερλ. Αυτή η συγκυρία τού έδωσε μία ώρα αρχύτερα την ευκαιρία να ασχοληθεί σοβαρά με τη φιλοσοφία – με την οποία φλέρταρε από τα πρώτα χρόνια των σπουδών του στη Λειψία – καθώς ξαναγύρισε στη Βιέννη για σπουδές, και σύντομα αφοσιώθηκε ολοκληρωτικά σε αυτήν. Ο Χούσερλ λοιπόν ξεκίνησε να ασχολείται με τη φιλοσοφία, έχοντας ισχυρότατο μαθηματικό υπόβαθρο.⁸⁹

Παρά τη στροφή στη φιλοσοφία, ο Χούσερλ σχετιζόταν με όλους σχεδόν τους σημαντικούς μαθηματικούς των ημερών του: τον Κάντορ (Georg Cantor), τον Φρέγκε, τον Χίλμπερτ, τον Βάυλ, τον Μπράουερ (L.E.J. Brouwer), τον Ζερμέλο (Ernst Zermelo) και τον Γκέντελ (Kurt Gödel). Η σχέση του Χούσερλ με τους μαθηματικούς αυτούς, καθώς και οι επιρροές που μπορεί να έχει ασκήσει ο καθένας τους στη σκέψη του – όπως ο Γκέντελ με τα θεωρήματα μη-πληρότητας το 1931 – είναι αντικείμενο σύγχρονης έρευνας. Άλλωστε, τα πρώτα έργα του Χούσερλ ήταν για τα μαθηματικά, ενώ έγραψε πολύ και για τη λογική. Η ιστορική έρευνα για τη φιλοσοφική εξέλιξη του Χούσερλ αποσκοπεί στο να δημιουργηθούν γέφυρες επικοινωνίας μεταξύ αναλυτικής και ηπειρωτικής φιλοσοφικής παράδοσης και επίσης διεξάγεται χάρη στο ενδιαφέρον για τις κοινές ρίζες της φαινομενολογίας και της αναλυτικής φιλοσοφίας. Ο Χούσερλ έζησε σε μία περίοδο όπου η σύγχρονη λογική και τα μαθηματικά αναπτύσσονταν γοργά και εξελίσσονταν προς τη μορφή που έχουν σήμερα. Ο ίδιος αντιμετώπισε το πρόβλημα του πώς να εξηγήσουμε το γεγονός ότι μπορούμε να αποκομίσουμε γνώση ενεργώντας με σύμβολα και ακολουθώντας αυστηρούς συντακτικούς κανόνες «στα τυφλά», ακόμη και όταν αυτά τα σύμβολα «δεν αντιπροσωπεύουν τίποτε»,

⁸⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Edmund_Husserl

όπως έλεγε.⁹⁰ Ο Χούσερλ επομένως, βρέθηκε μπροστά στο ζήτημα της συντακτικής προσέγγισης στη μαθηματική αλήθεια, της προσέγγισης δηλαδή που δεν ενδιαφέρεται για τη σημασία των μαθηματικών προτάσεων ή για το αν αυτές αντιπροσωπεύουν κάτι που να σχετίζεται με τις εμπειρίες μας. Ενδιαφέρεται μόνο για τη σωστή συντακτική δομή των μαθηματικών προτάσεων και τους συμπερασματικούς κανόνες που χρησιμοποιούνται ώστε να εξασφαλίζεται κατ' αναγκαίο τρόπο η αλήθεια του συμπεράσματος, *αν είναι αληθείς οι προκείμενες*.

Η φιλοσοφία της επιστήμης του Χούσερλ, οργανικό μέρος του ευρύτερου φαινομενολογικού φιλοσοφικού του προγράμματος, πρέπει να τεθεί στο ευρύτερο πλαίσιο του προγράμματος θεμελίωσης των μαθηματικών του Χίλμπερτ. Όπως αναφέρθηκε, ο Χούσερλ σχετιζόταν με πολλούς σημαντικούς μαθηματικούς της εποχής του. Τα χρόνια που πέρασε ο Χούσερλ στο πανεπιστήμιο του Χάλε δίπλα στον Κάντορ ήταν σημαντικά,⁹¹ γι' αυτό και η *Φιλοσοφία της Αριθμητικής* του Χούσερλ που εκδόθηκε το 1891, θεωρείται έργο-κλειδί για τις διάφορες έρευνες στην ηπειρωτική φιλοσοφία της επιστήμης εκείνης της περιόδου, όπως θεωρείται και το έργο του *Λογικές Έρευνες* που εκδόθηκε το 1901. Σε αυτό, ο Χούσερλ αντικρούει τον ψυχολογισμό ύστερα από κριτική που του είχε ασκήσει ο Φρέγκε σε ένα προγενέστερο έργο του.⁹² Πολύ σημαντική ήταν και η θητεία του Χούσερλ στο πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν (Göttingen), την εποχή που ο Χίλμπερτ προσπαθούσε να σχηματοποιήσει το θεμελιοκρατικό του πρόγραμμα στα μαθηματικά.⁹³ Ο Χούσερλ παρακολούθησε από πολύ κοντά τις κοσμογονικές εξελίξεις στα μαθηματικά των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Αυτό που έχει περιγραφεί ως «η ακατανόητη αποτελεσματικότητα των μαθηματικών στις φυσικές επιστήμες» ήταν ένα πρόβλημα που απασχόλησε τον Χούσερλ. Το είδαμε παραπάνω, ως το πρόβλημα της απόκτησης γνώσης μέσω χειρισμού συμβόλων «στα τυφλά», όπως το διατύπωνε. Παρότι αυτό είναι το παραδοσιακό ζήτημα της αντικειμενικής ενάντια στην υποκειμενική λογική για τον Χούσερλ, η θέση του για την αποβλεπτικότητα παρακάμπτει αυτόν τον διαχωρισμό, στον βαθμό που το αποβλεπτικό αντικείμενο μιας αναπαράστασης είναι το ίδιο με το πραγματικό αντικείμενο αυτής της αναπαράστασης. Ο

⁹⁰ Mirja Hartimo (editor), *Phenomenology and Mathematics*, Springer, 2010, σελ. xix-xxvii

⁹¹ Πρόκειται για το πανεπιστήμιο Halle-Wittenberg στο ομόσπονδο κρατίδιο της Σαξονίας-Ανχαλτ στη Γερμανία. Εκεί ο Χούσερλ δίδαξε από το 1887 έως το 1901, ενώ ο Κάντορ διορίστηκε το 1869 και πέρασε εκεί όλα τα ακαδημαϊκά του χρόνια.

⁹² https://en.wikipedia.org/wiki/Edmund_Husserl

⁹³ Ο Χούσερλ υπήρξε καθηγητής στο Γκέτινγκεν – πανεπιστήμιο στην ομώνυμη πόλη στο κρατίδιο της Κάτω Σαξονίας – από το 1901 ως το 1916. Ο Χίλμπερτ διορίστηκε εκεί καθηγητής το 1895 και παρέμεινε ως το τέλος της ζωής του.

Χούσερλ θεωρούσε ότι η σύγχρονη επιστήμη περιορίζει την πραγματικότητα στις μετρήσιμες και ποσοτικά προσδιορίσιμες ιδιότητες. Η γαλιλαϊκού τύπου διάκριση μεταξύ πρωτευόντων και δευτερευόντων ιδιοτήτων, τοποθετεί σε προνομιακή θέση τις μετρήσιμες ιδιότητες ως πρωτεύουσες. Έτσι, αυτό που ξεκίνησε για να μας διευκολύνει οδήγησε με τον Ντεκάρτ στον διαχωρισμό της υποκειμενικής εμπειρίας (νους) από τον αντικειμενικό κόσμο (σώμα), έλεγε ο Χούσερλ. Και τελικά μόνον ο «αντικειμενικός» ή μετρήσιμος κόσμος έγινε ο «πραγματικός» κόσμος, με τον υποκειμενικό κόσμο του «νου» ή του «πνεύματος» να έχει εξαφανιστεί ή περιοριστεί στον χώρο του μη-πραγματικού. Όπως έγραφε ο Χούσερλ στο έργο του *Η Κρίση των Ευρωπαϊκών Επιστημών και της Υπερβατολογικής Φαινομενολογίας* που εκδόθηκε το 1936, η επικρατούσα – στην εποχή του – επιστημονική κοσμοαντίληψη απέκλεισε τις ερωτήσεις εκείνες, τα ζητήματα εκείνα δηλαδή που ο άνθρωπος θεωρεί ως τα πιο σημαντικά ως προς τη σημασία της δικής του ύπαρξης. Συνεπώς για τον Χούσερλ, η μεγαλύτερη απειλή ήταν η υποτίμηση και απαξίωση της συνείδησης, η απώλεια του νοήματος της σημασίας.⁹⁴

Αναμφίβολα, ο σπινοζισμός είναι ρασιοναλισμός. Ένα ρεύμα του ρασιοναλισμού, καθώς οι ρασιοναλιστές φιλόσοφοι διαφοροποιούνται πολύ ο ένας από τον άλλο: διαφορετικός είναι ο ρασιοναλισμός του Ντεκάρτ, διαφορετικός του Σπινόζα, διαφορετικός του Καντ. Ο πολύ ιδιαίτερος ρασιοναλισμός του Σπινόζα χαρακτηρίζεται όπως είδαμε από αυστηρό ντετερμινισμό και αναγκαιότητα. Πέρα από τις διαφορές οι οποίες είναι σημαντικές, υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά με σπουδαιότερο την κοινή θέση που ασπάζεται κάθε παραδοσιακός ρασιοναλιστής, ότι δεν πηγάζει όλη η ανθρώπινη γνώση από την εμπειρία, αλλά υπάρχει και εξωεμπειρική γνώση πολύ σημαντική, που προέρχεται από τον Λόγο. Μάλιστα ο Σπινόζα είναι ακραίος ρασιοναλιστής, καθώς θεωρεί ότι γνήσια γνώση πηγάζει μόνον από τον Λόγο και καθόλου από την εμπειρία. Ο Λόγος είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των έλλογων όντων όπως είναι ο άνθρωπος. Η κύρια διαφορά του ρασιοναλισμού από τον εμπειρισμό είναι πως ο τελευταίος θεωρεί ότι όλη η ανθρώπινη γνώση προέρχεται από την εμπειρία και δεν είναι δυνατό να προέρχεται από οπουδήποτε αλλού.

Η φαινομενολογία είναι δύσκολο να κατηγοριοποιηθεί. Είναι εμπειριστικό ή ρασιοναλιστικό ρεύμα ή ανήκει σε ξεχωριστή κατηγορία; Ο Χούσερλ θεωρούσε ότι το φαινομενολογικό-γνωσιολογικό σύστημά του ισοδυναμούσε με έναν καθολικό τύπο εμπειρισμού, πιο εξελιγμένο από τον παραδοσιακό εμπειρισμό, για τον οποίο άλλωστε ο Χούσερλ είχε την άποψη ότι πρέπει να ξεπεραστεί. Υπάρχουν απόψεις που υποστηρίζουν ότι

⁹⁴ Babette Babich, *Early Continental Philosophy of Science*, Acumen, 2010, σελ. 276-279

ο καθολικός εμπειρισμός του Χούσερλ μπορεί να εκληφθεί ως ρασιοναλισμός. Αυτό λέει ο Φίλιπ Μπεργκχόφερ (Philipp Berghofer) σε ένα άρθρο του.⁹⁵ Το εμπειριστικό χαρακτηριστικό του συστήματος του Χούσερλ είναι ότι θεωρεί πως οι εμπειρίες είναι μία αυτόνομη πηγή άμεσης δικαιολόγησης αιτιολογικών κρίσεων. Επιπλέον, ο Χούσερλ θεωρεί πως οι εμπειρίες είναι η ύστατη πηγή δικαιολόγησης. Για τον Χούσερλ, *κάθε* αιτιολογημένη πεποίθηση τελικώς εξαρτάται γνωσιολογικά από τις εμπειρίες του υποκειμένου. Τα παραπάνω βρίσκονται στο πεδίο των ισχυρισμών του εμπειρισμού και συνεπώς το σύστημα του Χούσερλ φαίνεται να εμπίπτει στον εμπειρισμό. Όμως, αυτό που είναι το «καθολικό» στοιχείο στον εμπειρισμό του Χούσερλ, είναι ότι δεν περιορίζει την έννοια της εμπειρίας μόνο στις αισθητηριακές εμπειρίες ή στις αισθητηριακές εμπειρίες συν τις ενδοσκοπικές εποπτείες, αλλά διευρύνει την έννοια της εμπειρίας ώστε να συμπεριλάβει και τις *a priori* εποπτείες.

Ο Χούσερλ θεωρεί εμφατικά ότι λογικές εποπτείες όπως η $\sim (p \wedge \sim p)$, μαθηματικές εποπτείες όπως η $2+2=4$, και φαινομενολογικές εποπτείες όπως η «οι εμπειρίες αναγκαστικά φέρουν το σημάδι της αποβλεπτικότητας», όπου όλες παρουσιάζονται με τη μορφή προτάσεων, παρέχουν μη-παραγωγικές δικαιολογήσεις – που δεν χρειάζονται δηλαδή παραγωγικά βήματα για να φτάσουμε στο συμπέρασμα, είναι άμεσες – ανάλογες με τον τρόπο που οι αισθητηριακές εμπειρίες μπορούν μη-παραγωγικά να δικαιολογήσουν πεποιθήσεις όπως η πρόταση «υπάρχει ένα τραπέζι μπροστά μου». Πολύ σημαντικό είναι ακόμη, επισημαίνει ο Φίλιπ Μπεργκχόφερ, ότι ο Χούσερλ ξεκαθαρίζει πως αυτές οι *a priori* διαισθήσεις ή εποπτείες δεν έχουν να κάνουν με τις ιδέες μας αλλά με την πραγματικότητα. Είναι αυτός ο λόγος, κατά τον Μπεργκχόφερ, που ο «καθολικός» εμπειρισμός του Χούσερλ είναι στην πραγματικότητα ρασιοναλισμός. Ο ρασιοναλισμός βέβαια του Χούσερλ διαφέρει από τον παραδοσιακό ρασιοναλισμό στο ότι δέχεται πως οι *a priori* εποπτείες μπορεί να είναι διαψευσίμες. Μπορεί δηλαδή οι *a priori* εποπτείες μας να υπόκεινται σε σφάλμα και να διαψευστούν από την εμπειρία. Αυτό ξεχωρίζει τον ρασιοναλισμό του Χούσερλ από αυτόν του Ντεκάρτ και κάνει τον Χούσερλ υπέρμαχο ενός ήπιου ρασιοναλισμού, όπως αυτός που έχει εισηγηθεί ο Λώρενς Μπονζούρ (Lawrence Bonjour).⁹⁶ Ο Χούσερλ λοιπόν δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε παραδοσιακός εμπειριστής ούτε βέβαια παραδοσιακός ρασιοναλιστής.

⁹⁵ Philipp Berghofer, 'Why Husserl's Universal Empiricism is a Moderate Rationalism', *Axiomathes*, 2018

⁹⁶ Ο Λώρενς Μπονζούρ (γεν. 1943) είναι αμερικανός φιλόσοφος και ειδικεύεται στη γνωσιολογία, τον Καντ και τον αγγλικό εμπειρισμό.

Ενσωματώνει, ενώ ταυτόχρονα απορρίπτει, συγκεκριμένα στοιχεία και από τις δύο παραδόσεις, αναφέρει ο Μπεργκχόφερ.⁹⁷

Τι λέει όμως επιγραμματικά ο ήπιος ρασιοναλισμός του Λώρενς Μπονζούρ; Ο παραδοσιακός ρασιοναλισμός θεωρεί ότι σημαντική πηγή – και εργαλείο – της ανθρώπινης γνώσης είναι ο Λόγος. Όχι η μοναδική πηγή, υπάρχει και η εμπειρία, αλλά πολύ σημαντική. Όπου ο Λόγος είναι πηγή γνώσης, μιλάμε για *a priori* αιτιολόγηση ή δικαιολόγηση: οι ρασιοναλιστές θεωρούν ότι με τη χρήση του Λόγου, μπορούμε να δικαιολογήσουμε την πεποίθησή μας σχετικά με την αλήθεια μιας πρότασης. Η παραδοσιακή εναλλακτική στον ρασιοναλισμό έτσι όπως διατυπώθηκε παραπάνω, είναι ο – παραδοσιακός – εμπειρισμός, σύμφωνα με τον οποίο η μοναδική πηγή γνώσης για τον άνθρωπο είναι η εμπειρία. Εδώ λοιπόν μιλάμε για *a posteriori* δικαιολόγηση της πεποίθησης, δηλαδή δικαιολόγηση που αποκτάται *μετά* από την εμπειρία. Πρέπει εδώ να επισημανθεί και το γεγονός ότι η έννοια του *a priori* έχει σήμερα εξελιχθεί σε κάτι που δεν δεσμεύεται από τον χρόνο. Δηλαδή η έννοια του *a priori* σήμερα στη φιλοσοφία δε σημαίνει *απαραιτήτως πριν*, αλλά κυρίως σημαίνει *έξω*. Δηλαδή όταν λέμε ότι κάτι είναι *a priori*, εννοούμε πλέον ότι αυτό το κάτι είναι *έξω* από την εμπειρία, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο εμπειρίας. Η μορφή ρασιοναλισμού που εισηγείται ο Μπονζούρ είναι ήπια, με την έννοια ότι οι *a priori* διαισθήσεις ή εποπτείες μας μπορούν να είναι διαψεύσιμες. Αυτό σημαίνει ότι οι ρασιοναλιστικές εποπτείες μπορούν να δικαιολογούν μία πεποίθηση ακόμη και όταν προκύπτει ότι αυτή η πεποίθηση είναι λανθασμένη, που με τη σειρά του σημαίνει ότι η *a priori* δικαιολόγηση ήταν κατά κάποιον τρόπο ελαττωματική. Ο ήπιος ρασιοναλισμός του Μπονζούρ διατηρεί τη ρασιοναλιστική αρχή, σύμφωνα με την οποία οι ρασιοναλιστικές διαισθήσεις, *όταν* είναι σωστές, είναι πράγματι εποπτείες εντός της αναγκαίας δομής της πραγματικότητας. Οι *a priori* αλήθειες, *όταν* είναι γνήσιες, είναι *αναγκαίες* αλήθειες.⁹⁸ Μετά από όλα αυτά γίνεται φανερό ότι η φαινομενολογία πραγματικά δεν κατηγοριοποιείται εύκολα και δεν χρειάζεται *άλλωστε*. Αυτό που αναφέρει ο Μπεργκχόφερ, ότι η φιλοσοφία του Χούσερλ ενσωματώνει και απορρίπτει στοιχεία και από τις δύο παραδόσεις είναι εύστοχο και μπορεί να χρησιμεύει ως οδηγός.

Πρέπει τώρα να λεχθεί κάτι τελευταίο σε σχέση με τους χώρους που δραστηριοποιούνται οι δύο φιλοσοφικές σχολές. Η φαινομενολογία είναι μία μέθοδος η οποία εξετάζει, όπως είδαμε, ερωτήματα μεταφυσικού και κυρίως γνωσιολογικού χαρακτήρα, ενώ δεν δραστηριοποιείται εντατικά στον χώρο της ηθικής φιλοσοφίας. Οι φιλόσοφοι της

⁹⁷ Philipp Berghofer, *ό.π.*

⁹⁸ <http://faculty.winthrop.edu/oakesm/PHIL410/BonJour.pdf>

φαινομενολογικής παράδοσης δεν ασχολούνται συνήθως με ζητήματα ηθικής. Παραδείγματα όμως κάποιων που ασχολούνται, μπορούν να βρεθούν. Ο Πολωνός φιλόσοφος Ρόμαν Ινγκάρντεν (Roman Ingarden, 1893-1970) που υπήρξε μαθητής του Χούσερλ και παρέμεινε σε επαφή μαζί του και αργότερα, συνέγραψε πολλά σημαντικά φαινομενολογικά έργα σχετικά με την αισθητική, τη μεταφυσική και την ηθική.⁹⁹ Ένα άλλο παράδειγμα βρίσκεται στο ελληνικό φιλοσοφικό περιοδικό *Δευκαλίων*, στο τεύχος-αφιέρωμα 17/2 του 1999 με θέμα «Αριστοτελική Ηθική: Φαινομενολογικές Προσεγγίσεις»¹⁰⁰ σε επιμέλεια Παύλου Κόντου.¹⁰¹ Σίγουρα υπάρχουν και άλλα παραδείγματα καθώς και πρόσφορο έδαφος για έρευνα μίας φαινομενολογικά προσανατολισμένης θεώρησης ηθικών ζητημάτων, διότι σημαντικές περιοχές της μεταφυσικής, της γνωσιολογίας και της ηθικής επικαλύπτονται. Ο ρασιοναλισμός από την πλευρά του, εκτός από ζητήματα μεταφυσικής και γνωσιολογίας, ασχολείται εντατικά και με ηθικά ζητήματα όπως μας δείχνουν τα παραδείγματα των φιλοσοφικών συστημάτων του Σπινόζα και του Καντ. Άλλωστε, φιλοσοφικά ρεύματα που επηρεάζονται ποικιλοτρόπως από τον ρασιοναλισμό και τη φαινομενολογία, όπως είναι ο γαλλικός δομισμός και ο γαλλικός υπαρξισμός αντιστοίχως, συγκρούονται και για ηθικά ζητήματα, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η διαμάχη συνεπώς σπινοζισμού και φαινομενολογίας λαμβάνει χώρα εντός και των τριών παραπάνω πεδίων της φιλοσοφίας.

2.5. Η Αντιπαράθεση Εντός της Γαλλικής Φιλοσοφικής Παράδοσης

Ο Γάλλος φιλόσοφος Ανρί Μπεργκσόν (Henri Bergson, 1859-1941) είχε κάποτε σχολιάσει πως «κάθε φιλόσοφος έχει δύο φιλοσοφίες, μία του Σπινόζα και μία δική του».¹⁰² Αναφερόμενος σε αυτό το σχόλιο του Μπεργκσόν σε μία συνέντευξή του το 2008, ο Ζαν-Λουκ Μαριόν (Jean-Luc Marion), φιλόσοφος και μαθητής του Ζακ Ντερριντά, ειδικός στον Ντεκάρτ και ένας από τους κύριους εκπροσώπους της φαινομενολογίας στη σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία, είχε δηλώσει με τη σειρά του πως «ο σπινοζισμός συνοδεύει τη φιλοσοφία κάθε φιλοσόφου ακριβώς επειδή δεν είναι τόσο φιλοσοφία ο ίδιος, όσο είναι ένα ιδεολογικό συμπλήρωμα σε όλες τις φιλοσοφίες, το καταφύγιο της πίστης για τους άπιστους».¹⁰³ Ασχέτως αν συμφωνεί ή διαφωνεί κάποιος με τα σχόλια, αυτά έχουν πολύ ενδιαφέρον και σίγουρα ο σπινοζισμός έχει δείξει ότι μπορεί να προσαρμόζεται και να

⁹⁹ Robert Sokolowski, *Εισαγωγή στη Φαινομενολογία*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα, 2003, σελ. 235

¹⁰⁰ Robert Sokolowski, *ό.π.*, σελ. 239

¹⁰¹ Καθηγητής σήμερα του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών

¹⁰² Knox Peden, *Spinoza Contra Phenomenology*, Stanford University Press, California, 2014, σελ. 1

¹⁰³ Knox Peden, *ό.π.*, σελ. 1

ανανεώνεται, από τη δεκαετία του 1960 που ο σπινοζισμός επανήλθε στο προσκήνιο μέχρι τις μέρες μας, όπου το ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία του Σπινόζα παραμένει πολύ έντονο. Οι σύγχρονες «μετενσαρκώσεις» του Σπινόζα παρουσιάζουν μεγάλη ετερογένεια και αυτό ακριβώς καταδεικνύει την ικανότητα της σκέψης του να αναδύεται υπεράνω των αντιπαραθέσεων του παρελθόντος, και οι προσεγγίσεις του να μπορούν να επανερμηνευθούν και να προσαρμοστούν ώστε να εξυπηρετούν νέες ανάγκες.¹⁰⁴

Η υπέρμετρη πίστη του Σπινόζα στον Λόγο και στην αναγκαιότητά του και η *Ηθική* του με τις παραγωγικές αποδείξεις της, προκάλεσαν μία έκσταση μετά τον θάνατό του και αγκαλιάστηκαν με πάθος από πολλούς κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, αλλά άλλους τους φόβισαν όπως για παράδειγμα τον Καντ. Σύμφωνα με την κριτική του Καντ, ο Σπινόζα ισχυριζόταν πως κατέχει γνώση υπεραισθητών αντικειμένων και οντοτήτων όπως είναι ο Θεός, ενώ για τον Καντ η αξία της πίστης στον ορθό λόγο που προτείνει ο ίδιος στη φιλοσοφία του, βρίσκεται στο γεγονός ότι αυτή η πίστη δεν παίρνει τον εαυτό της για γνώση.¹⁰⁵

Οι αγεφύρωτες διαφορές μεταξύ φαινομενολογίας και σπινοζισμού προέκυψαν από μία θεμελιώδη διαφωνία σχετικά με τα όρια και τη φύση του Λόγου, και του ρασιοναλισμού γενικότερα ως φιλοσοφικού συστήματος. Η κριτική ενάντια στον ίδιο τον Λόγο ξεκίνησε με τον Καντ και συνεχίστηκε από άλλους φιλοσόφους καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Οι δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι μέσα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα και οι καταστροφές που επέφεραν, αλλά και οι διάφορες ρατσιστικές – υποτίθεται επιστημονικές – ιδεολογίες που επικράτησαν στην Ευρώπη από την εποχή της Νέας Αποικιοκρατίας μέχρι το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, κορύφωσαν αυτή την κριτική. Κάθε πίστη στον ευεργετικό ρόλο του Λόγου φαινόταν άστοχη και η κριτική ερχόταν από όλο το πολιτικό φάσμα, από την αριστερά του Μαξ Χορκχάιμερ (Max Horkheimer, 1895-1973) και του Τέοντορ Αντόρνο (Theodor Adorno, 1903-1969), μέχρι τη δεξιά του Μάικλ Όουκσοτ (Michael Oakeshott, 1901-1990).¹⁰⁶ Η υπερβολική εμπιστοσύνη στον λόγο και στην ικανότητά του να συμπεραίνει αλήθειες για τον κόσμο έμοιαζε να επιβεβαιώνει τις ανησυχίες του Καντ για τις βλαβερές συνέπειες που μπορεί να έχει η «έκσταση για τον Λόγο».¹⁰⁷ Στη Γαλλία, η κριτική ενάντια στον Λόγο ασκήθηκε κυρίως μέσα από τη φαινομενολογία, που μπορεί να προερχόταν από τη

¹⁰⁴ Benjamin Aldes Wurgaft, 'Three Contemporary Spinozas', *Los Angeles Review Of Books*, 2015

¹⁰⁵ Knox Peden, *ό.π.*, σελ. 2

¹⁰⁶ Knox Peden, *ό.π.*, σελ. 3

¹⁰⁷ Πρέπει να επισημανθεί ότι η κριτική του Καντ στον Λόγο δεν προέρχεται από κάποιον εκτός του Λόγου, δεν είναι για παράδειγμα νατουραλιστικής προέλευσης. Στον Καντ, ο Λόγος ελέγχει τον Λόγο.

Γερμανία αλλά πέρασε αρχικά μέσα από το φίλτρο της καρτεσιανής φιλοσοφικής παράδοσης, που ήταν πάντοτε δημοφιλής στη Γαλλία. Αργότερα μέσα στον 20^ο αιώνα η φαινομενολογία πέρασε και από άλλα φίλτρα, από τον υπαρξισμό του Σαρτρ μέχρι την αποδόμηση του Ντερριντά. Μέσα λοιπόν από αυτές τις πολύπλοκες αλλά και πολύ ενδιαφέρουσες διαδικασίες, ο σπινοζισμός και η φαινομενολογία έφτασαν να θεωρούνται ανταγωνιστικές προσεγγίσεις μέσα στη γαλλική φιλοσοφική παράδοση.¹⁰⁸

Όπως ήταν όμως αναμενόμενο, υπήρξε ένας αριθμός Γάλλων στοχαστών που κινήθηκε προς την αντίθετη της φαινομενολογίας κατεύθυνση. Αυτοί οι στοχαστές αποφάσισαν να υπερασπιστούν τον Λόγο και να σώσουν τον ρασιοναλισμό από τα δεσμά που ήθελε να του επιβάλλει η φαινομενολογία. Αυτό προσπάθησαν να το πετύχουν αναδιαμορφώνοντας τη ρασιοναλιστική φιλοσοφία με σπινοζικούς όρους. Κατά τη δική τους άποψη, τα στραβά της σύγχρονης – τότε – εποχής, δεν ήταν περιπτώσεις όπου ο ρασιοναλισμός βγήκε εκτός ελέγχου. Αντιθέτως, ήταν επακόλουθα μίας απουσίας του Λόγου προς όφελος του Μύθου.¹⁰⁹ Γι' αυτούς τους στοχαστές, η φαινομενολογία υπήρξε μία αρνητική εξέλιξη. Ο Νοξ Πέντεν (Knox Peden), συγγραφέας του βιβλίου *Spinoza contra Phenomenology*, δεν συμφωνεί με την αφήγηση που λέει ότι ο γαλλικός δομισμός ξεπετάχτηκε τη δεκαετία του 1960 για να καταστήσει τον υπαρξισμό παρωχημένο, μόνο και μόνο για να αντικατασταθεί και ο ίδιος στη συνέχεια από τον μεταδομισμό, στον οποίο μεταδομισμό κυρίαρχοι φιλόσοφοι του υπαρξισμού όπως ο Νίτσε ή ο Χάιντεγκερ επανεμφανίστηκαν αναθεωρημένοι και δριμύτεροι. Ο Πέντεν υιοθετεί μία διαφορετική οπτική της γενεαλογίας του δομισμού, εστιάζοντας στη ρασιοναλιστική αντίσταση ενάντια στη φαινομενολογία που έφτασε στο αποκορύφωμά της τη δεκαετία του 1960, με τα φιλοσοφικά προγράμματα του Λουί Αλτουσέρ και του Ζιλ Ντελέζ. Ο Πέντεν επισημαίνει επιπροσθέτως ότι η εισαγωγή και εφαρμογή μεταπολεμικά του γλωσσολογικού φορμαλισμού στις ανθρωπιστικές επιστήμες, από την ανθρωπολογία μέχρι την ψυχανάλυση, ήταν μια στιγμή μετασηματισμού της γαλλικής σκέψης του 20^{ου} αιώνα. Ο Πέντεν θεωρεί ότι αυτός ο φορμαλισμός είχε την απήχηση που είχε, διότι στηρίχτηκε σε ιδέες ενός ρασιοναλισμού ο οποίος είχε τις ρίζες του στην αρχική γαλλική αντίδραση στη φαινομενολογία από την εποχή του μεσοπολέμου, από την εποχή δηλαδή που αναδύθηκε η φιλοσοφική σκέψη του Ζαν Καβαγιές.¹¹⁰

¹⁰⁸ Knox Peden, ό.π., σελ. 3

¹⁰⁹ Knox Peden, ό.π., σελ. 4

¹¹⁰ Knox Peden, ό.π., σελ. 5

Μέρος 3^ο: Η Φιλοσοφία του Ζαν Καβαγιές

3.1. Γενικές Θέσεις

Οι φιλοσοφικές σπουδές του Καβαγιές ήταν συνδεδεμένες με ένα ιδιαίτερο και βαθύ ενδιαφέρον για τα μαθηματικά από την αρχή της σταδιοδρομίας του, γεγονός που τον διαφοροποιούσε από άλλους φιλόσοφους της γενιάς του. Παρόλα αυτά, ο Καβαγιές ξεκίνησε τις έρευνές του στην ιστορία και όχι στη φιλοσοφία των μαθηματικών, επηρεασμένος από τον δάσκαλό του Λεόν Μπρουνσβίκ, ο οποίος θεωρούσε ότι τα θεμέλια των μαθηματικών βρίσκονται στην ιστορία τους και εκεί θα πρέπει να αναζητηθούν. Τα μαθηματικά έξω από την ιστορία τους είναι μία αφαίρεση, δήλωνε ο Μπρουνσβίκ.¹¹¹ Όταν ο Καβαγιές αναζητούσε το θέμα του διδακτορικού του, είχε σκεφτεί αρχικά να το εκπονήσει πάνω στη Θεωρία Πιθανοτήτων, αλλά τον απασχολούσε το γεγονός πως η ιστορία της Θεωρίας Πιθανοτήτων ήταν μία ιστορία μαθηματικής εφαρμογής, ενώ η ιστορία της Θεωρίας Συνόλων ήταν μία ιστορία μαθηματικής καινοτομίας.¹¹² Επέλεξε λοιπόν τη Θεωρία Συνόλων για το διδακτορικό του, το οποίο ήταν διπλό. Το συμπληρωματικό θέμα έχει τίτλο *Σχόλια στη Συγκρότηση της Αφηρημένης Θεωρίας Συνόλων (Remarques sur la formation de la théorie abstraite des ensembles)*, και περιγράφει την ανάπτυξη της θεωρίας του Κάντορ από τα πρώτα στάδια της ανάλυσης μέχρι την εμφάνιση των παραδόξων. Το κύριο θέμα έχει τίτλο *Αξιοματική Μέθοδος και Τυπικά Συστήματα (Méthode axiomatique et formalisme)*, και ασχολείται με το πρόβλημα των θεμελίων των μαθηματικών καταλήγοντας στα θεωρήματα μη-πληρότητας του Γκέντελ. Όταν ο Καβαγιές ανακηρύχτηκε διδάκτορας το 1938, τα παραπάνω πονήματα δημοσιεύθηκαν ως βιβλία και ο Καβαγιές άρχισε να γίνεται γνωστός στους αντίστοιχους κύκλους, για την πρωτοτυπία της προσέγγισής του. Και τα δύο βιβλία είναι ιστορικές μελέτες των μαθηματικών και της λογικής, ενημερωμένες με τις τελευταίες εξελίξεις της εποχής. Και είναι μόνο στο τελείωμα του δεύτερου βιβλίου που ο Καβαγιές αναπτύσσει μια φιλοσοφική θέση, με πολύ ισχυρές ακόμη επιρροές από τον Μπρουνσβίκ. Άλλωστε και ο ίδιος ο Καβαγιές δήλωνε εκείνη την περίοδο, πως πρότυπό του αποτελούσε το πασίγνωστο βιβλίο του Μπρουνσβίκ *Τα Στάδια της Φιλοσοφίας των Μαθηματικών (Les étapes de la philosophie mathématique)*, που είχε εκδοθεί το 1912.

¹¹¹ Pierre Cassou-Nogues, 'The Philosophy of the Concept', στο Leonard Lawlor, (editor), *The History of Continental Philosophy Volume 4, Phenomenology: Responses and Developments*, Routledge, 2014, σελ. 227

¹¹² Knox Peden, ό.π., σελ. 35

Τον Φεβρουάριο του 1939, η Γαλλική Φιλοσοφική Εταιρεία (Société Française de Philosophie) προσκάλεσε τον Καβαγιές, διδάκτορα πια, να συζητήσει τη διατριβή του σε μία δημόσια παρουσίαση.¹¹³ Η παρουσίαση ξεκίνησε με μία επισκόπηση των σύγχρονων – τότε – εξελίξεων στα μαθηματικά. Τα θεωρήματα της μη-πληρότητας του Γκέντελ είχαν δείξει το αδιέξοδο του λογικισμού του Ράσελ καθώς και του φορμαλιστικού προγράμματος του Χίλμπερτ. Για τον Καβαγιές, τα θεωρήματα του Γκέντελ¹¹⁴ ήταν μία υποδειγματική απάντηση στην κρίση θεμελίων που είχε ταλαιπωρήσει τόσο τον καιρό τους μαθηματικούς και είχε γεννήσει τρεις σχολές φιλοσοφίας μαθηματικών.¹¹⁵ Τρία είναι τα ουσιώδη μαθήματα κατά τον Καβαγιές, που πρέπει να πάρουμε από την ιστορία της αναζήτησης για την υπέρβαση της κρίσης των θεμελίων, τα οποία αναπτύσσει ως επιχειρήματα στη διδακτορική του διατριβή. Πρώτον: Τα μαθηματικά συγκροτούν ένα ξεχωριστό γίνεσθαι. Δεύτερον: Η επίλυση ενός προβλήματος έχει όλα τα χαρακτηριστικά ενός πειράματος, δηλαδή κάθε κατασκευή μπορεί να επιτύχει αλλά μπορεί και να αποτύχει. Όταν πετυχαίνει, αυτό γίνεται σε συμμόρφωση με έναν κανόνα και συνεπώς η επίλυση μπορεί να επαναλαμβάνεται όσες φορές θέλουμε. Επομένως η επίλυση είναι ένα μη-συμβάν, καθώς τα συμβάντα είναι ενδεχομενικά και πραγματοποιούνται μόνο μία φορά. Οι πράξεις και οι κανόνες έχουν νόημα μόνο σε σχέση με ένα προηγούμενο μαθηματικό σύστημα. Κάθε μαθηματική μέθοδος καθορίζεται με όρους μίας προηγούμενης μαθηματικής κατάστασης. Εξαρτάται όμως μόνο εν μέρει από αυτήν, και εν μέρει είναι ανεξάρτητη. Τρίτον: τα μαθηματικά αντικείμενα δεν υπάρχουν ούτε από μόνα τους ούτε στον κόσμο της εμπειρίας, αλλά η ύπαρξή τους είναι αλληλένδετη με την πραγμάτωση μίας μεθόδου. Υπάρχει κάθε φορά ένα κριτήριο απόδειξης γι' αυτά, διαμορφωμένο από την ίδια τη μέθοδο.

Ο Καβαγιές διαφωνεί με την ανιστορική προσέγγιση στα θεμέλια των μαθηματικών που επιχειρούν ο λογικός θετικισμός και η φαινομενολογία. Γι' αυτόν, η φύση των μαθηματικών και η εξέλιξή τους είναι ένα και το αυτό. Ο Καβαγιές αρνείται ότι στα μαθηματικά μπορεί να παρέμβει οποιαδήποτε εξωτερική νομιμοποιητική δύναμη ανεξάρτητη από αυτά, και αποφεύγει οποιαδήποτε αναφορά στη συνείδηση ή σε κάποιο υποκείμενο. Είναι διατεθειμένος να δεχτεί πως εξωτερικοί παράγοντες μπορούν να παρεμβαίνουν στην

¹¹³ Στην ίδια εκδήλωση είχε προσκληθεί και ο Αλμπέρ Λωτμάν να παρουσιάσει το δικό του διδακτορικό. Στον Λωτμάν έχουμε αναφερθεί στο πρώτο μέρος. Είχε αποκτήσει το διδακτορικό του επίσης το 1938, επίσης με επιβλέποντα τον Μπρουνσβίκ. Αντικείμενό του ήταν επίσης η φιλοσοφία των μαθηματικών, αλλά είχε διαφορετικές θέσεις από τον Καβαγιές, με τον οποίο ήταν φίλοι και αλληλογραφούσαν συχνά. Προσχώρησε στη Γαλλική Αντίσταση και εκτελέστηκε και αυτός από τους Γερμανούς το 1944.

¹¹⁴ Μία συνοπτική αναφορά στα θεωρήματα μη-πληρότητας του Γκέντελ υπάρχει στο πρώτο παράρτημα.

¹¹⁵ Η ανάγκη για την υπέρβαση της κρίσης των θεμελίων στα μαθηματικά με την εμφάνιση συνολοθεωρητικών παραδόξων, δημιούργησε τρεις σχολές φιλοσοφίας των μαθηματικών: τους Λογικιστές, τους Φορμαλιστές και τους Ιντουισιονιστές. Κάθε μία από αυτές τις σχολές προσπάθησε να λύσει το πρόβλημα με διαφορετικό τρόπο.

πρόσκαιρη μη-επίλυση κάποιου μαθηματικού προβλήματος, αλλά αυτό δεν διαψεύδει σε καμία περίπτωση τον ρόλο της εσωτερικής αναγκαιότητας στην εξέλιξη των μαθηματικών. Αυτά είναι συνοπτικά τα όσα πολύ σημαντικά υποστήριξε ο Καβαγιές στη δημόσια παρουσίασή του το 1939, και ο σπινοζισμός του διαφαίνεται ήδη από τη μορφή της έρευνας που έκανε για την εκπόνηση της διδακτορικής του διατριβής.¹¹⁶

Εδώ πρέπει να αναφερθεί μία σημαντική διάκριση όρων που κάνει ο Καβαγιές. Είναι η διάκριση μεταξύ ιστορίας (histoire) και γίνεσθαι (devenir). Ο όρος histoire αναφέρεται στο πεδίο του ενδεχομενικού, των συμπτώσεων, των συμβάντων, του κόσμου όπως τον ζούμε. Ο Καβαγιές δέχεται ότι τα μαθηματικά έχουν histoire, καθώς δουλεύουν σε προβλήματα που τοποθετούνται μέσα στον χρόνο, με μεθόδους που ήδη υπάρχουν σε αυτόν τον χρόνο. Αυτά τα προβλήματα αποτελούν το υλικό από το οποίο θα αναδυθεί η νέα κατάσταση των μαθηματικών. Η εμφάνιση όμως της νέας κατάστασης δεν αποτελεί ιστορικό συμβάν ενδεχομενικού χαρακτήρα.¹¹⁷ Γι' αυτό, το πιο σημαντικό για τον Καβαγιές είναι να αποκαλυφθεί και να αναδειχτεί το devenir, η εξέλιξη δηλαδή των μαθηματικών που οριοθετεί και που κλείνει μέσα της αυτή την ιστορία, και η οποία εξέλιξη έχει μία λογική συνοχή ανεξάρτητη από οποιαδήποτε ιστορική ενδεχομενικότητα.

Ο Καβαγιές αντιλαμβανόταν τις εσωτερικές μαθηματικές διεργασίες να είναι όχι μόνο φορμαλιστικά – δηλαδή σε σχέση με κάποιο τυπικό σύστημα – συνεπείς με την ορθολογική σκέψη, αλλά επίσης αποκαλυπτικές του πώς η ορθολογική σκέψη εκδηλώνεται στον δικό της ιδιαίτερο ιστορικό χρόνο.¹¹⁸ Σε κάθε δεδομένη κατάσταση του μαθηματικού γίνεσθαι, όλα τα στοιχεία που το αποτελούν, δηλαδή μέθοδοι, θεωρίες και μαθηματικά αντικείμενα, διασυνδέονται σε ένα οργανικό σύμπλεγμα που κινείται απρόβλεπτα, τουλάχιστον εν μέρει.¹¹⁹ Το απρόβλεπτο του μαθηματικού γίνεσθαι δεν έχει να κάνει με την ενδεχομενικότητα, αλλά με την εσωτερική του δομή. Η ιστορική έρευνα που διεξάγει ο Καβαγιές στα μαθηματικά είναι ιδιαίτερου τύπου. Δεν αποτελεί απλώς ανασυγκρότηση και περιγραφή της εμπειρικής ιστορίας, αλλά προσπάθεια επανάκτησης και κατανόησης της διασύνδεσης των εννοιών και της σημασίας τους με τη θεωρητική δραστηριότητα που τις παράγει. Επίσης αποτελεί προσπάθεια επανάκτησης και κατανόησης της αναγκαιότητας που

¹¹⁶ Knox Peden, ό.π., σελ. 43-45

¹¹⁷ Σπύρος Λαπατσιώρας, 'Μία Παρουσίαση του Έργου του Jean Cavailles', Αριστείδης Μπαλτάς, (επιμ.), Δημοσίευτο, Μάρτιος 1998

¹¹⁸ Knox Peden, ό.π., σελ. 42

¹¹⁹ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

χαρακτηρίζει το γίνεσθαι αυτής της διασύνδεσης. Ακόμη, αυτή η ιστορική έρευνα διεξάγεται χωρίς κανενός είδους εξωτερικούς κανονιστικούς περιορισμούς.¹²⁰

Από το 1938 που αναγορεύθηκε διδάκτορας και ξεκίνησε την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία, ο Καβαγιές έγραψε αρκετά άρθρα. Πρόλαβε να γράψει όμως μόνο ένα βιβλίο ακόμη, καθώς η ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία – η οποία προδιαγραφόταν λαμπρή – αλλά και η ζωή του διακόπηκαν πρόωρα και τραγικά. Το κείμενο αυτό, το οποίο ο Καβαγιές θεωρούσε φιλοσοφική του παρακαταθήκη, εκδόθηκε το 1947, τρία χρόνια μετά τον θάνατό του, και έχει τίτλο *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης (Sur la logique et la théorie de la science)*. Τον τίτλο του βιβλίου δεν τον έδωσε ο Καβαγιές, αλλά ο φιλόσοφος Ζωρζ Κανγκιλέμ και ο μαθηματικός Σαρλ Ερεσμάν, που ήταν φίλοι του. Ο Καβαγιές είχε γράψει το κείμενο αυτό στη φυλακή το φθινόπωρο του 1942, και όταν απέδρασε τον Δεκέμβριο το πήρε μαζί του. Πρόλαβε να παραδώσει το χειρόγραφο στην αδελφή του το καλοκαίρι του 1943, λίγο καιρό πριν τον συλλάβουν οι Γερμανοί για τελευταία φορά, για την αντιστασιακή του δράση. Το χειρόγραφο δεν είχε ούτε τίτλο, ούτε παραπομπές. Αυτά τα επιμελήθηκαν, όπου ήταν δυνατό, ο Κανγκιλέμ και ο Ερεσμάν, και έστειλαν το βιβλίο για έκδοση. Το βιβλίο υπήρξε και συνεχίζει να είναι ένα πολύ σημαντικό έργο στη γαλλική φιλοσοφική γραμματεία.

Το *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, είναι γραμμένο με διαφορετικό τρόπο από τα δύο προηγούμενα βιβλία του Καβαγιές. Ο συγγραφέας εγκαταλείπει την ιστορία των μαθηματικών για να ασχοληθεί πλέον με τη φιλοσοφία τους. Ο στόχος του είναι να ερευνήσει τη φιλοσοφική παράδοση που ξεκινάει από τον Καντ και καταλήγει στον Χούσερλ, ώστε να ανακαλύψει μία φιλοσοφία μαθηματικών που θα είναι συνεπής με αυτά και κυρίως με τις εξελίξεις τους, οι οποίες την εποχή εκείνη ήταν καταγιγιστικές.¹²¹ Τον Καβαγιές καθόλου δεν τον ικανοποιούσε η κυριαρχία της φαινομενολογίας στον γαλλικό φιλοσοφικό λόγο, ιδιαίτερος σε ό,τι είχε να κάνει με την επιστήμη. Θεωρούσε πως η φαινομενολογική προσέγγιση στην επιστήμη δεν ήταν το κατάλληλο εργαλείο για να την εξηγήσει, αυτήν και τις εξελίξεις της. Να σημειωθεί εδώ πως όταν ο Καβαγιές μιλάει για «επιστήμη» εννοεί τα μαθηματικά, χρησιμοποιώντας τους δύο όρους ως συνώνυμους. Για τον Καβαγιές τα μαθηματικά είναι είδος επιστημονικής δραστηριότητας όπως η φυσική, και η επιστημονική δραστηριότητα αποσκοπεί στη γνώση ενός αντικειμένου το οποίο μάλιστα διαθέτει βαθμούς ανεξαρτησίας έναντι του εννοιολογικού συστήματος που κινητοποιείται για να το γνωρίσει, αποσκοπεί δηλαδή στη γνώση ενός αντικειμένου που είναι ανεξάρτητο από τα υποκείμενα

¹²⁰ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹²¹ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 224

που το ερευνούν.¹²² Αυτό άλλωστε αποτελεί και τον κεντρικό προβληματισμό του Καβαγιές γενικότερα, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η υπερβολική δηλαδή προσήλωση στο υποκείμενο που παρατηρείται στη φαινομενολογία αλλά και στις άλλες «φιλοσοφίες της συνείδησης», όπως τις ονόμαζε. Πάντως, τα όσα επισημαίνει ο Καβαγιές στη φιλοσοφική κριτική του για τα μαθηματικά ισχύουν και για τις φυσικές επιστήμες, που και εκεί το ερώτημα του κατά πόσο το επιστημονικό αντικείμενο είναι ανεξάρτητο από το υποκείμενο που το ερευνά, έχει προκαλέσει φιλοσοφικές διαμάχες.

Το τελευταίο βιβλίο του Καβαγιές είναι κατά κύριο λόγο ένα κριτικό έργο και όχι μία ολοκληρωμένη φιλοσοφική θεωρία. Το έργο αυτό, γραμμένο από έναν άνθρωπο που βρισκόταν σε πνευματική εξέλιξη και αναζήτηση, παρέμεινε ανολοκλήρωτο. Είναι ένα προκαταρκτικό εγχείρημα που θα οδηγούσε σε μία πλήρη φιλοσοφία.¹²³ Παρά τον κριτικό χαρακτήρα του, το βιβλίο άσκησε πολύ σημαντική επίδραση στη μεταπολεμική γαλλική φιλοσοφία, και αποτέλεσε την ιδρυτική πράξη ενός ρεύματος σκέψης και μίας πολιτικής στάσης που ονομάστηκε Σύγχρονος Σπινοζισμός.¹²⁴ Περισσότερα όμως θα ειπωθούν γι' αυτό στη συνέχεια. Το βιβλίο του Καβαγιές παρουσιάζει ασκώντας κριτική, μία φιλοσοφική παράδοση που ξεκινάει από την ανάλυση της λογικής του Καντ και καταλήγει στον Χούσερλ, καλώντας στο τέλος για τη δημιουργία ενός φιλοσοφικού ρεύματος που θα αντικαταστήσει τη «φιλοσοφία της συνείδησης» του Χούσερλ με μία νέα, τη «φιλοσοφία της έννοιας», καθώς μόνο αυτή μπορεί να δώσει μία θεωρία της επιστήμης. Πριν ασχοληθεί με τον Καντ, ο Καβαγιές κάνει τη μοναδική ονομαστική του αναφορά στον Σπινόζα για να μιλήσει για τη σπινοζική φιλοσοφική αρχή της «ιδέας της ιδέας», την κατάσταση δηλαδή όπου μία ιδέα θέτει μία άλλη ως αντικείμενό της. Ο Σπινόζα θεωρεί αυτό το σχήμα ως την κινητήρια δύναμη που προάγει και αναπτύσσει την ορθολογική γνώση. Όπως είδαμε στο δεύτερο μέρος, αυτή η σχέση είναι ακριβώς η ίδια όπως όταν μία ιδέα πάρει ως αντικείμενό της ένα αντικείμενο από την περιοχή της Έκτασης (δηλαδή του εμπειρικού κόσμου), λέει ο Σπινόζα. Για τον Καβαγιές η αρχή αυτή προσδίδει στην επιστήμη μία «απόλυτη καταληπτότητα».¹²⁵

Στην κριτική φιλοσοφία του Καντ ο Καβαγιές αναζητά τις απαρχές της φιλοσοφίας της συνείδησης. Ο Καντ ορίζει τη λογική ως την επιστήμη των σχημάτων της σκέψης και τη διαχωρίζει από τα μαθηματικά, καθώς αυτά τα τοποθετεί στο σύμπαν του a priori συνθετικού,

¹²² Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹²³ Gilles-Gaston Granger, (επίμετρο), στο Ζαν Καβαγιές, *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, Ηριδανός, 2018, σελ. 100-101

¹²⁴ Γιώργος Καράμπελας, (ΣτΜ), στο Ζαν Καβαγιές, *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, Ηριδανός, 2018, σελ. 7

¹²⁵ Knox Peden, ό.π, σελ. 50

συνεπώς δεν βασίζονται σε λογική ανάλυση αλλά σε δομές της εποπτείας, είναι δηλαδή πρωτίστως ζήτημα του υπερβατολογικού υποκειμένου. Για παράδειγμα, για να αποδείξει ότι το άθροισμα των γωνιών ενός τριγώνου ισούται με δύο ορθές, ο μαθηματικός δεν αναλύει την έννοια του τριγώνου, αλλά κατασκευάζει ένα σχήμα και επιχειρηματολογεί στη βάση αυτού. Αυτά πίστευε ο Καντ για τη γεωμετρία, καθώς δεν υπήρχαν στην εποχή του οι μη-ευκλείδειες γεωμετρίες, οι οποίες ανακαλύφθηκαν μετά τον θάνατό του και προκάλεσαν πολλά προβλήματα στην αρχική καντιανή θεώρηση για τα μαθηματικά. Αλλά εκτός αυτού, η θέση που ο Καντ δίνει στη λογική οδηγεί σε προβλήματα. Το σημαντικότερο πρόβλημα, κατά την άποψη του Καβαγιές, είναι το πώς είναι δυνατό να κάνουμε κτήμα μας τη λογική μορφή μέσω καθαρής σκέψης.¹²⁶

Ο Καβαγιές θεωρεί ότι στην ουσία η λογική του Καντ είναι μία συγκαλυμμένη προέκταση της λογικής του Πορτ-Ρουαγιάλ¹²⁷ και, όπως και αυτή, ολισθαίνει τελικά στον ψυχολογισμό. Η προσέγγιση αυτή είναι ακατάλληλη όταν το ζητούμενο είναι να συγκροτηθεί μία Θεωρία της Επιστήμης, διότι δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη τη συνεισφορά του επιστημονικού (μαθηματικού) αντικειμένου στη δομή της συνείδησης. Στην υπερβατολογική ανάλυση του Καντ, η επιστήμη δεν υπάρχει ως αυτόνομη πραγματικότητα. Τελικά, κατά τον Καβαγιές, η θέση του Καντ ανοίγει δύο δρόμους για τη φιλοσοφία των μαθηματικών. Ο πρώτος δίνει έμφαση στην ιδέα του Μαθηματικού Οργάνου και οδηγεί στη φιλοσοφική θέση που λέει ότι τα μαθηματικά και η εξέλιξή τους δεν ανάγονται στη λογική ανάλυση και πρέπει να βρούμε άλλους τρόπους να τα κατανοήσουμε. Από εδώ φτάνουμε στις θέσεις του Μπρουνσβίκ και ιδιαιτέρως του Μπράουερ, του εισηγητή του ιντουισιονισμού. Ο δεύτερος δρόμος δίνει έμφαση στην ιδέα του Αποδεικτικού Συστήματος και οδηγεί στη φιλοσοφική θέση που πρεσβεύει το αντίθετο από την προηγούμενη: Πρέπει να επικεντρωθούμε στη λογική ανάλυση και να προσπαθήσουμε να κατασκευάσουμε μία λογική που θα πιάσει ξανά το νήμα των εξελίξεων στα μαθηματικά. Από εδώ οδηγούμαστε στη θεωρία επιστήμης του Μπολζάνο και από εκεί στον λογικό θετικισμό.¹²⁸

¹²⁶ Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 224

¹²⁷ Η Λογική του Πορτ-Ρουαγιάλ (Port-Royale) είναι ένα εγχειρίδιο που δημιούργησε μία ολόκληρη σχολή σκέψης, από τον 17^ο αιώνα ως τον 20^ο. Πρόκειται για ένα βιβλίο Εισαγωγής στη Λογική με ισχυρά καρτεσιανά στοιχεία στις μεταφυσικές του παραδοχές. Αποτελεί κλασικό παράδειγμα παραδοσιακής συλλογιστικής ή αριστοτελικής λογικής. Ο Φουκώ θεωρούσε το εγχειρίδιο αυτό μία από τις βάσεις του κλασικού Επίστασθαι (Épistémè, όρος του Φουκώ), όπως αναφέρεται στα αντίστοιχα λήμματα της αγγλικής και της γαλλικής Wikipedia. Γράφτηκε τον 17^ο αιώνα στη γαλλική γλώσσα από τους γιανσενιστές Αντουάν Αρνώ (Antoine Arnauld) και Πιέρ Νικόλ (Pierre Nicole).

¹²⁸ Gilles-Gaston Granger, *ό.π.*, σελ. 104 και επίσης Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 224

Ας εξετάσουμε τον πρώτο δρόμο. Ο Μπράουερ βρήκε πράγματι έναν τελείως διαφορετικό και πρωτότυπο τρόπο για να κάνει μαθηματικά, στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της μαθηματικής θεμελίωσης. Το φιλοσοφικό-μαθηματικό του σύστημα ονομάστηκε Ιντουισιονισμός από την έννοια της εποπτείας (intuition).¹²⁹ Βασικό χαρακτηριστικό του ιντουισιονισμού, ο οποίος είναι ένα είδος κατασκευασιοκρατίας και από εδώ προκύπτει η αντίθεση του Καβαγιές, είναι ότι τα μαθηματικά αντιμετωπίζονται ως καθαρά δημιουργήματα του μαθηματικού, με όλους τους περιορισμούς που αυτό συνεπάγεται. Ο Πουανκαρέ ήταν πρόδρομος μιας παρόμοιας θέσης, λέγοντας ότι «τα μαθηματικά αντικείμενα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως δημιουργήματα του μαθηματικού, και αυτό σημαίνει συγκεκριμένους περιορισμούς στη μαθηματική ορθολογικότητα».¹³⁰ Ο ιντουισιονισμός λοιπόν προσφέρει περιορισμό και ασφάλεια, προσήλωση στις πεπερασμένες μαθηματικές κατασκευές, απόλυτο έλεγχο της μαθηματικής δραστηριότητας που γίνεται εδώ υποκειμενικό ζήτημα, αλλά με τίμημα την απώλεια πολύ μεγάλου όγκου αποτελεσμάτων των κλασικών μαθηματικών. Ο Καβαγιές, στο *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, δεν αφιερώνει πολλή έκταση στην λεπτομερειακή κριτική των θέσεων του Μπρουνσβίκ και του Μπράουερ. Ανέβαλε το εγχείρημα για αργότερα, χωρίς να είναι βεβαίως σε θέση να γνωρίζει πως δεν θα είχε άλλη ευκαιρία. Στη σύντομη αναφορά του, επισημαίνει μία ουσιώδη δυσκολία: Με διαφορετικούς τρόπους, ο Μπρουνσβίκ και ο Μπράουερ βάζουν στην άκρη τη λογική και αναλύουν τις πράξεις μίας συνείδησης, ενός υποκειμένου δηλαδή που κάνει μαθηματικά. Αυτός είναι ο τρόπος που προσπαθούν να εξηγήσουν την ανάπτυξη των μαθηματικών και τις εξελίξεις τους, περιγράφοντας δηλαδή τις πράξεις του υποκειμένου. Και ο Καβαγιές ρωτά: πώς κάποιος περνάει από τα μαθηματικά στη συνείδηση; Τα μαθηματικά δεν αναφέρονται σε πράξεις της συνείδησης. Πώς μπορούμε να διακρίνουμε στην ανάπτυξη των μαθηματικών μία σειρά από υποκειμενικές πράξεις;¹³¹ Όσο για την απόρριψη της θεωρίας του Κριτικού Ιδεαλισμού του Μπρουνσβίκ, υπάρχουν στοιχεία που την αποκαλύπτουν σε άλλα γραπτά του Καβαγιές.

Ο Μπρουνσβίκ θεωρούσε, όπως αναφέρθηκε, ότι τα θεμέλια των μαθηματικών βρίσκονται στην ιστορία τους. Νέες θεωρίες ή νέες μέθοδοι, πάντοτε παρουσιάζονται ως απαντήσεις σε συγκεκριμένα ανοιχτά προβλήματα μιας περιόδου στα υπάρχοντα πεδία των μαθηματικών. Κατά την άποψη του Μπρουνσβίκ, η ανθρώπινη λογική επινοεί μία νέα έννοια η οποία οδηγεί σε μία νέα θεωρία. Το επόμενο βήμα είναι αυτή η νέα έννοια να δοκιμαστεί

¹²⁹ Μία συνοπτική παρουσίαση των θέσεων του ιντουισιονισμού παρουσιάζεται στο δεύτερο παράρτημα.

¹³⁰ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 232

¹³¹ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 225

εμπειρικά. Στην περίπτωση των μαθηματικών, πρέπει να αποδείξει τη γονιμότητά της στις ήδη υπάρχουσες θεωρίες. Στην περίπτωση της φυσικής, πρέπει να αποδείξει τη γονιμότητά της στον εμπειρικό κόσμο. Στο σχήμα λοιπόν του Μπρουνσβίκ, η ιστορία των μαθηματικών είναι ένας διάλογος μεταξύ της ανθρώπινης λογικής¹³² – δηλαδή του υποκειμένου – και της εμπειρίας, με το υποκείμενο να προηγείται: υπάρχει ένα ανοιχτό πρόβλημα, το υποκείμενο επινοεί μία νέα έννοια την οποία κατόπιν ελέγχει μέσω της εμπειρίας. Παρότι ο Καβαγιές είναι κληρονόμος της ιστορικής θεώρησης του Μπρουνσβίκ και ισχυρά επηρεασμένος από αυτόν στην αρχή, θα απομακρυνθεί στη συνέχεια από τις αναφορές στην ανθρώπινη λογική, διότι αυτές ενέχουν ισχυρό το στοιχείο της υποκειμενικότητας και ο Καβαγιές διαφωνούσε, τουλάχιστον σε ό,τι έχει να κάνει με την ιστορία των μαθηματικών, αλλά και των φυσικών επιστημών γενικότερα.¹³³

Ήδη από την παρουσίαση του διδακτορικού του ενώπιον της εξεταστικής επιτροπής το 1938, ο Καβαγιές διατυπώνει την άποψη ότι η ιστορία των μαθηματικών έχει μία εσωτερική αναγκαιότητα. Οι νέες έννοιες, οι νέες μέθοδοι και οι νέες θεωρίες που προέρχονται από αυτές, καθορίζονται εξολοκλήρου από τα ανοιχτά προβλήματα των υπαρχόντων μαθηματικών πεδίων. Δεν καθορίζονται από τίποτε άλλο. Κάθε βήμα στην ιστορία των μαθηματικών μπορεί να εξηγηθεί αν θεωρήσουμε τα ανοιχτά προβλήματα που υπήρχαν ακριβώς πριν. Συνεπώς δεν υπάρχει καμία ανάγκη να καταφύγουμε στην ανθρώπινη λογική του Μπρουνσβίκ ή σε οποιαδήποτε άλλα υποκειμενικά κίνητρα ή ενδεχομενικότητες, όπως είναι για παράδειγμα η ψυχολογία του μαθηματικού. Παρατηρούμε εδώ ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της φιλοσοφίας του Καβαγιές που το είδαμε και στη δημόσια παρουσίαση που έκανε το 1939: την αυτονομία που παραχωρεί στην ιστορία των μαθηματικών και κατ' επέκταση και στα ίδια τα μαθηματικά. Εφόσον η ανάπτυξη και η εξέλιξή τους μπορεί να εξηγηθεί εσωτερικά, η ιστορία των μαθηματικών μπορεί να θεωρηθεί αποσπασμένη από το γεγονός ότι παράγεται από ανθρώπους μαθηματικούς ή από το γεγονός ότι μπορεί να αναφέρεται σε κάτι που έχει να κάνει με τον φυσικό κόσμο, σε εφαρμογές δηλαδή που μπορεί να έχουν τα μαθηματικά στον φυσικό κόσμο. Η ιστορία των μαθηματικών αλλά και τα ίδια τα μαθηματικά, έχουν μία αντικειμενικότητα η οποία είναι ανεξάρτητη και από τον ανθρώπινο νου και από τον φυσικό κόσμο. Ο Καβαγιές έλεγε ότι «υπάρχει μία αντικειμενικότητα του μαθηματικού γίνεσθαι, μία αντικειμενικότητα που και η ίδια έχει μαθηματικά θεμέλια».¹³⁴ Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η βασική αυτή θέση του Καβαγιές η

¹³² Με τη φράση «ανθρώπινη λογική» αποδίδεται ο όρος “human reason” της αγγλικής γλώσσας.

¹³³ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 227

¹³⁴ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 227

οποία προκύπτει χάρη στον σπινοζισμό του όπως θα δούμε και αργότερα, θέση που απορρίπτει τον υποκειμενισμό και την ενδεχομενικότητα για να προκρίνει μία αντικειμενική θεώρηση των μαθηματικών, της εσωτερικής τους αναγκαιότητας και της ιστορίας τους που καθοδηγείται από αυτή την αναγκαιότητα και όχι από υποκειμενικούς ή εξωτερικούς παράγοντες, όχι από κάποια «συνείδηση». Και η θέση αυτή διατυπώνεται μέσα σε μία περιρρέουσα φιλοσοφική ατμόσφαιρα εντελώς διαφορετική, με τη φαινομενολογία να κυριαρχεί.

Ας εξετάσουμε τώρα τον δεύτερο δρόμο. Αυτός οδηγεί στη φιλοσοφική θέση που πρεσβεύει το αντίθετο από την προηγούμενη: πρέπει να επικεντρωθούμε στη λογική ανάλυση και να προσπαθήσουμε να κατασκευάσουμε μία λογική που θα πιάσει ξανά το νήμα των εξελίξεων στα μαθηματικά. Από εδώ οδηγούμαστε στη θεωρία επιστήμης του Μπολζάνο και από εκεί στον λογικό θετικισμό. Ο δρόμος αυτός ενδιαφέρει περισσότερο τον Καβαγιές.

Το έργο του Μπολζάνο (Bernard Bolzano, 1781-1848), το οποίο ο Καβαγιές εκθειάζει, αποτελεί σημείο καμπής και για τα μαθηματικά και για τη θεωρία της επιστήμης. Για τον Μπολζάνο τα μαθηματικά είναι πρώτα απ' όλα αποδεδειγμένη θεωρία. Απορρίπτει την προσφυγή στην προφάνεια και θεωρεί ότι η παρατήρηση πρέπει να μετασχηματίζεται σε απόδειξη. Ως παράδειγμα της διαφοράς που υπάρχει μεταξύ της καντιανής προσέγγισης των αποφάνσεων στα μαθηματικά και της προσέγγισης του Μπολζάνο, μπορούμε να αναφέρουμε αυτό που αργότερα ονομάστηκε Θεώρημα Μπολζάνο: «μια συνεχής γραμμή μιας απλής καμπύλης της οποίας οι τεταγμένες είναι στην αρχή θετικές και κατόπιν αρνητικές ή αντίστροφα, πρέπει να τέμνει τον άξονα των τετμημένων σε τουλάχιστον ένα σημείο ευρισκόμενο μεταξύ των αντίστοιχων τετμημένων». Η καντιανή προσέγγιση στην εγκυρότητα της απόφασης αυτής της μαθηματικής πρότασης και με τη βοήθεια ενός κατάλληλου σχήματος, θα ήταν ότι είναι «προφανές» γεωμετρικά πως δεν μπορεί να συμβαίνει αλλιώς. Τον Μπολζάνο δεν τον ενδιαφέρει αρχικά η εγκυρότητα της απόφασης. Τον προβληματίζει το γεγονός ότι ούτε η πρόταση ούτε η απόδειξή της βρίσκονται μέσα στο πλαίσιο της μαθηματικής ανάλυσης. Απαιτεί πρώτον η πρόταση να «μεταφραστεί» στη γλώσσα της ανάλυσης, χωρίς σχήματα: «Έστω μία συνάρτηση f που ορίζεται σε ένα κλειστό διάστημα $[a, \beta]$. Αν η f είναι συνεχής στο $[a, \beta]$ και $f(a) \times f(\beta) < 0$, τότε υπάρχει ένα τουλάχιστον $x_0 \in (a, \beta)$ τέτοιο ώστε $f(x_0) = 0$ ». Η απόδειξη επίσης πρέπει να γίνει στη γλώσσα της ανάλυσης. Πρέπει να γίνει επάνω σε ένα «αντικειμενικό θεμέλιο» ώστε να είναι ανεξάρτητη η απόδειξη αυτή από τη γεωμετρική εποπτεία και τις χωροχρονικές θεωρήσεις. Οι απόπειρες του Μπολζάνο να εργαστεί σε αυτήν την κατεύθυνση, οδήγησαν τελικά στη

Θεωρία Συνόλων του Κάντορ. Επιπλέον, με τον Μπολζάνο εγείρεται η απαίτηση να τοποθετηθούν οι βάσεις μιας νέας λογικής. Συνεπώς η συνεισφορά του είναι ιστορικής σημασίας, εκτιμά ο Καβαγιές. Ο Μπολζάνο θεωρεί, όπως και ο Καντ, πως η γνώση μας συνίσταται σε παραστάσεις. Όμως διακρίνει δύο είδη παραστάσεων: τις υποκειμενικές, οι οποίες παραπέμπουν στην κατάσταση του νου μας όταν συλλαμβάνουμε ένα φυσικό αντικείμενο, και τις αντικειμενικές. Αυτό επιτρέπει τελικά στον Μπολζάνο να θεωρήσει ότι τα μαθηματικά αντικείμενα είναι ανεξάρτητα του υποκειμένου. Ο Μπολζάνο θεωρεί ότι για να πετύχουμε τη μαθηματική θεμελίωση θα πρέπει να απομονώσουμε τις μαθηματικές αρχές, που είναι ανεξάρτητες από εμάς, και συγχρόνως να περιγράψουμε τους τρόπους λογικής αλληλοδιασύνδεσης των μαθηματικών αντικειμένων, που επίσης είναι ανεξάρτητα από εμάς. Αυτό είναι ένα πολύ φιλόδοξο πρόγραμμα, το οποίο ο Μπολζάνο δεν είχε τα μέσα στην εποχή του να το φέρει σε πέρας. Όμως τη σκυτάλη πήραν οι επίγονοί του και η κατάληξη είναι τα συστήματα του Φρέγκε, του Ντέντεκιντ, του Ράσελ και του Χίλμπερτ.¹³⁵

Μία αποφασιστικής σημασίας θέση αναδεικνύεται με το έργο του Μπολζάνο, επισημαίνει ο Καβαγιές: «Για πρώτη φορά η επιστήμη (εννοεί τα μαθηματικά) δεν θεωρείται πλέον ως απλός ενδιάμεσος ανάμεσα στον ανθρώπινο νου και στο είναι καθεαυτό, εξαρτώμενη τόσο από το ένα όσο και από το άλλο και μην έχοντας δική της πραγματικότητα. Πλέον η επιστήμη θεωρείται ως ένα αντικείμενο *sui generis*, πρότυπο στη δική του ιδιαίτερη ουσία, αυτόνομο στην κίνησή του».¹³⁶

Και ερχόμαστε τώρα στον λογικό θετικισμό. Αυτός είχε στόχο, ως προς τα μαθηματικά, να τα ανάγει (ή περιορίσει) σε ταυτολογίες, εξαλείφοντας έτσι την ανάγκη να αναφέρονται οι προτάσεις τους σε κάποια ανεξάρτητη αντικειμενικότητα, και ελέγχοντάς τα παράλληλα πλήρως ώστε να μην εμφανίζονται παράδοξα. Για τον Καβαγιές, η θεώρηση των μαθηματικών ως ταυτολογιών από τους λογικούς θετικιστές αλλά και από τους φορμαλιστές, υπήρξε μεγάλη αυταπάτη που διαλύθηκε μπροστά στα θεωρήματα μη-πληρότητας του Γκέντελ.¹³⁷ Το μαθηματικό γίνεσθαι είναι απρόβλεπτο και δεν καθορίζεται από τις πράξεις των υποκειμένων, όπως ήδη αναφέρθηκε. Εκτός αυτού, ο λογικός θετικισμός, στις θέσεις του οποίου βασιζόταν το – καλών προθέσεων αλλά αποτυχημένο τελικά – φορμαλιστικό πρόγραμμα του Χίλμπερτ, χρησιμοποιεί μαθηματική τυποποίηση η οποία θεωρεί τα μαθηματικά σύμβολα ως ανεξάρτητα αντικείμενα. Όμως κατά τον Καβαγιές, τα μαθηματικά

¹³⁵ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹³⁶ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 228 και επίσης Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹³⁷ Gilles-Gaston Granger, ό.π., σελ. 106-108

σύμβολα είναι προϊόντα της ιστορίας των μαθηματικών. Το πρόβλημα λοιπόν με τον λογικό θετικισμό, είναι ότι επανεισάγει μία ανεξάρτητη αντικειμενικότητα – την αντικειμενικότητα των μαθηματικών συμβόλων – στα θεμέλια των μαθηματικών, και το καθεστώς αυτής της αντικειμενικότητας δεν είναι καθόλου σαφές, έτσι όπως την επανεισάγει ο λογικός θετικισμός. Στη συνέχεια, ο τελευταίος απαιτεί μία γενική θεωρία των σχέσεων μεταξύ των πράξεών μας στα μαθηματικά και των μαθηματικών αντικειμένων. Σύμφωνα με τον Καβαγιές, αυτή τη θεωρία την προσφέρει η φαινομενολογία του Χούσερλ.¹³⁸ Να λοιπόν γιατί αυτός ο δρόμος ενδιαφέρει περισσότερο τον Καβαγιές: του δίνει την ευκαιρία να αναμετρηθεί επιτέλους με τη φαινομενολογία του Χούσερλ, να της ασκήσει κριτική και να προτείνει μία εναλλακτική φιλοσοφική θέση για μια βιώσιμη θεωρία της επιστήμης. Το τελευταίο λοιπόν μέρος τού *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, είναι μία από τις πρώτες λεπτομερείς αναλύσεις στη γαλλική γλώσσα της φαινομενολογίας του Χούσερλ. Καταλαμβάνει περίπου το μισό βιβλίο.

Ως προς τη φιλοσοφία των μαθηματικών, ο Καβαγιές διαφωνεί σε αρκετά σημεία με τον Χούσερλ. Το σημαντικό σημείο διαφωνίας όμως, αυτό που οδηγεί στην απαίτηση για μία φιλοσοφία της έννοιας, είναι η θεωρία της ιστορίας μαθηματικών του Χούσερλ, κυρίως έτσι όπως διατυπώνεται στα μεταγενέστερα έργα του όπως είναι το *Η Προέλευση της Γεωμετρίας*.¹³⁹ Υπενθυμίζεται ότι ο Χούσερλ είχε κάνει ολοκληρωμένες σπουδές στα μαθηματικά πριν στραφεί στη φιλοσοφία, είχε συνεπώς πλήρες μαθηματικό υπόβαθρο. Στο παραπάνω κείμενο ο Χούσερλ αναλύει τη φύση της ιστορίας των μαθηματικών μέσω του παραδείγματος της γεωμετρίας. Κατά τον Χούσερλ, οι γεωμετρικές έννοιες συγκροτούνται στη βάση της ζώσας εμπειρίας.¹⁴⁰ Αυτό που συμβαίνει κατόπιν κατά την ανάπτυξη της γεωμετρίας είναι πως η αρχική σημασία των εννοιών καθιζάνει, κατακάθεται κατά κάποιον τρόπο. Έτσι, η αρχική σημασία ξεχνιέται και παύει να εμφανίζεται στον τρόπο που χρησιμοποιούμε τις έννοιες. Οι αρχικές σημασίες όμως δεν εξαφανίζονται, αλλά παραμένουν κρυμμένες και σύμφυτες στη γεωμετρία μας. Συνεπώς είναι δυνατό να αφυπνιστούν οι πρωταρχικές σημασίες των γεωμετρικών οντοτήτων. Αυτό που χρειάζεται να κάνουμε στη βάση μιας φαινομενολογικής ανάλυσης, είναι να αναπαραστήσουμε τη διαδικασία της συγκρότησης των γεωμετρικών οντοτήτων. Να ανακαλύψουμε ξανά τις πράξεις του υποκειμένου που αρχικά παρήγαγαν τις γεωμετρικές οντότητες, και με αυτόν τον τρόπο να

¹³⁸ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 225

¹³⁹ Είναι παράρτημα στο πολύ σημαντικό βιβλίο του Χούσερλ *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, που εκδόθηκε το 1936.

¹⁴⁰ Lebenswelt ή Lifeworld: ο κόσμος όπως τον ζούμε πριν την οποιαδήποτε αναστοχαστική αναπαράσταση.

αποσαφηνίσουμε την αρχική τους σημασία. Σύμφωνα λοιπόν με τη φαινομενολογική θέση, η ιστορία των μαθηματικών είναι μία διαδικασία αύξησης, κατά τη διάρκεια της οποίας οι πρωταρχικές σημασίες των εννοιών καθιζάνουν. Δεν ανασχηματίζονται, αλλά θάβονται προοδευτικά και στην ουσία τίποτε δεν αλλάζει. Με αναστοχασμό μπορούμε να τις ξαναφέρουμε στην επιφάνεια. Το παρελθόν είναι ακόμη παρόν στη σημερινή μας γεωμετρία.¹⁴¹

Ο Καβαγιές διαφωνεί καθέτως με την προηγούμενη ανάλυση. Η θέση του είναι ότι η ιστορία των μαθηματικών δείχνει ακριβώς το αντίθετο από αυτό που αντιλαμβάνεται ο Χούσερλ, δείχνει δηλαδή ότι επιτελούνται αλλαγές και ότι υπάρχει ένα ζωντανό – και ανεξάρτητο όπως είδαμε – μαθηματικό γίνεσθαι, μέσα στο οποίο το παρελθόν σβήνεται από το παρόν. Όταν εισάγεται μία νέα θεωρία που γενικεύει μία προηγούμενη, η σημασία των εννοιών μεταβάλλεται ριζικά. Οι προηγούμενες έννοιες εμφανίζονται τώρα ως ειδικές περιπτώσεις πιο γενικευμένων καταστάσεων. Οι αρχικές τους σημασίες έχουν αμετάκλητα χαθεί. Λέει συγκεκριμένα ο Καβαγιές: «Ένα από τα βασικότερα προβλήματα της θεωρίας της επιστήμης είναι ότι η πρόοδος καθαυτή μπορεί να μην είναι αύξηση του όγκου της γνώσης με συνύπαρξη, στην οποία το παλαιό συνυπάρχει με το καινούριο, αλλά μία συνεχής αναθεώρηση του περιεχομένου με εμβάθυνση και διαγραφή». Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Καβαγιές είναι ότι η αναστοχαστική ανάλυση η οποία έχει ως επίκεντρο το υποκείμενο και η οποία είναι η βασική μέθοδος της φαινομενολογίας, δεν είναι σχετική με την κατανόηση της ιστορίας των μαθηματικών, δεν είναι δηλαδή το κατάλληλο εργαλείο, δεν είναι η κατάλληλη μέθοδος για να κατανοήσουμε την ιστορία των μαθηματικών. Αυτό που πρέπει να κατανοήσουμε είναι οι εσωτερικές διεργασίες του μαθηματικού γίνεσθαι, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο οι μαθηματικές έννοιες αλληλεπιδρούν, συσχετίζονται, χρησιμοποιούν η μία την άλλη και μετασχηματίζονται. Αυτή η διαλεκτική δεν έχει καμία σχέση με μία ανάλυση της συνείδησης.¹⁴² Είναι διάσημη άλλωστε στους σχετικούς κύκλους η φράση του Καβαγιές με την οποία κλείνει τη «φιλοσοφική παρακαταθήκη» του: «Δεν είναι μία φιλοσοφία της συνείδησης αλλά μία φιλοσοφία της έννοιας αυτή η οποία μπορεί να δώσει μία θεωρία της επιστήμης. Η γενεσιουργός αναγκαιότητα, δεν είναι η αναγκαιότητα μιας δραστηριότητας αλλά η αναγκαιότητα μιας διαλεκτικής».¹⁴³ Η φιλοσοφική αυτή θέση, αποκτά νόημα στο πλαίσιο αυτών που ειπώθηκαν παραπάνω.

¹⁴¹ Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 225-226

¹⁴² Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 225

¹⁴³ Ζαν Καβαγιές, *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, Ηριδανός, Αθήνα, 2018, σελ. 97

Ο Καβαγιές διατυπώνει συνεπώς ενάντια στον Χούσερλ, ένα επιχείρημα παρόμοιο με εκείνο που διατυπώνει ενάντια στον Μπρουνσβίκ: ότι δηλαδή οι φιλοσοφίες της συνείδησης χάνουν το κύριο ζήτημα, που είναι να γίνει κατανοητό το μαθηματικό γίνεσθαι, η εσωτερική αναγκαιότητα που το χαρακτηρίζει και οι μετασχηματισμοί των εννοιών που συμβαίνουν εντός του. Αυτή η αναγκαιότητα στα μαθηματικά δεν μπορεί να εξηγηθεί από την ανάλυση των πράξεων των υποκειμένων που κάνουν μαθηματικά. Εξαρτάται από σχέσεις εσωτερικές στα μαθηματικά. Έτσι, η φιλοσοφία των μαθηματικών γίνεται για τον Καβαγιές η ανάλυση αυτής της αυτόνομης και αναγκαίας ιστορικής ανάπτυξης. Η λογική κατά τον Χούσερλ θεμελιώνει την αυθεντία της στην υπερβατολογική υποκειμενικότητα. Αλλά έτσι δημιουργείται ένα δίλημμα, λέει ο Καβαγιές: Είτε η υπερβατολογική λογική θεμελιώνει πραγματικά τη λογική οπότε δεν υπάρχει απόλυτη λογική, είτε υπάρχει μία απόλυτη λογική που θεμελιώνει την αυθεντία της μόνο στον εαυτό της, δηλαδή δεν εξαρτάται από το υποκείμενο και δεν είναι υπερβατολογική.¹⁴⁴ Συνεπώς, σε μία φιλοσοφία της συνείδησης, η λογική είτε θα είναι υπερβατολογική, δηλαδή όχι απόλυτη, είτε δεν θα υπάρχει καθόλου. Προφανώς ο Καβαγιές προτιμά μία απόλυτη λογική, καθώς σύμφωνα με το σκεπτικό του ο άλλος κλάδος του διλήμματος οδηγεί σε αδιέξοδο.

Ένα άλλο στοιχείο της κριτικής του Καβαγιές ενάντια στη φιλοσοφία της συνείδησης, είναι ότι ο τελευταίος αμφισβητεί τη δυνατότητα ανάκλησης της «βιωμένης εμπειρίας». Στην ποιοτική φαινομενολογική έρευνα και ανάλυση, ο όρος αυτός του Χούσερλ¹⁴⁵ αναφέρεται σε μία αναπαράσταση των εμπειριών και των επιλογών ενός δεδομένου προσώπου και στη γνώση που το δεδομένο πρόσωπο έχει αποκτήσει από αυτές τις εμπειρίες και επιλογές. Στη φαινομενολογική έρευνα οι βιωμένες εμπειρίες είναι το κύριο αντικείμενο μελέτης, ο σκοπός όμως αυτής της μελέτης δεν είναι να γίνουν κατανοητές οι βιωμένες εμπειρίες ενός ατόμου ως γεγονότα, αλλά να καθοριστούν οι κατανοητές σημασίες αυτών των εμπειριών. Επιπλέον, η βιωμένη εμπειρία δεν έχει να κάνει με αναστοχασμό της εμπειρίας την στιγμή που αυτή βιώνεται, αλλά πρόκειται για ανασκόπηση κατά την οποία ανακαλούμε στη σκέψη μας την εμπειρία αφού αυτή έχει περάσει.¹⁴⁶ Ο Καβαγιές λοιπόν αμφισβητεί τη δυνατότητα τέτοιου είδους ανακλήσεων. Ένα ακόμη βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας του, είναι ότι θεωρεί πως μία μαθηματική υποκειμενικότητα συγκροτείται μέσω της ανάπτυξης των μαθηματικών εννοιών, δηλαδή μέσω της επαφής και της τριβής της με το ανεξάρτητο και από

¹⁴⁴ Gilles-Gaston Granger, *ό.π.*, σελ. 106-108

¹⁴⁵ Erlebnis, Lived-Experience, Vécu: όρος του Χούσερλ, που στα αγγλικά αποδίδεται συνήθως ως «βιωμένη εμπειρία», αλλά κάποιες φορές και ως νοητική διαδικασία.

¹⁴⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Lived_experience

αναγκαιότητα διεπόμενο μαθηματικό γίνεσθαι. Καθώς αναπτύσσεται αυτόνομα η επιστημονική (μαθηματική) δραστηριότητα, αναπτύσσεται σε δεύτερο χρόνο και η συνείδηση των επιστημόνων (μαθηματικών) για το τι συνιστά επιστημονική δραστηριότητα.¹⁴⁷ Αντιστρέφει επομένως ο Καβαγιές τη φαινομενολογική θεώρηση για την οποία η συγκρότηση των εννοιών γίνεται μέσα στο υποκείμενο, και καθίσταται έτσι πρόδρομος του γαλλικού δομισμού, ο οποίος θα παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στη μεταπολεμική γαλλική φιλοσοφία. Πάντως θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η βάση της απόρριψης της φιλοσοφίας της συνείδησης από τον Καβαγιές, εδράζεται στην ακαταλληλότητα, κατά την άποψή του, της φιλοσοφίας αυτής να εξηγήσει το μαθηματικό γίνεσθαι.¹⁴⁸

Η μόνη αρχική πραγματικότητα ενός τυπικού συστήματος, λέει ο Καβαγιές, δεν είναι τα αξιώματα αλλά το σύστημα των πράξεων, οι οποίες ορίζουν συγχρόνως κανόνες και αποφάνσεις. Και αυτό ακόμη το σύστημα των πράξεων, δεν μπορεί να προβλέψει προς τα πού θα κατευθυνθεί το τυπικό σύστημα, ποια θα είναι η μέλλουσα διαλεκτική του που θα το διευρύνει σβήνοντας το παλιό. Κάθε τυπικό σύστημα περιέχει το σύνολο των μαθηματικών που αναπτύσσεται εντός του βάσει μίας εσωτερικής αναγκαιότητας, αλλά η ξεχωριστή αξιωματική παρουσίαση καθενός από τα μέρη του συστήματος δεν αφήνει να διαφανεί αυτή η αναγκαιότητα. Το θεμελιώδες πρόβλημα που αναλύεται στο *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης* είναι το πρόβλημα της διαλεκτικής της επιστήμης, δηλαδή ότι η πρόοδος της επιστήμης συνίσταται σε συνεχή αναθεώρηση των περιεχομένων της, μέσω εμβάθυνσης και διαγραφής.¹⁴⁹ «Η φαινομενολογική ανάλυση σταματάει στο κατώφλι των λογικών οντοτήτων, καθώς καμία συνείδηση δεν είναι μάρτυρας της παραγωγής του περιεχομένου τους», δηλώνει ο Καβαγιές. Δηλαδή η φαινομενολογία, με την εξάρτησή της από τη συνείδηση, δεν μπορεί να εξηγήσει την ύπαρξη και τη λειτουργικότητα των μαθηματικών αντικειμένων ή «λογικών οντοτήτων» που παραβιάζουν τα δομικά κριτήρια του υπερβατολογικού εγώ, όπως είναι για παράδειγμα τα μαθηματικά αντικείμενα που συναντούμε στην Υπόθεση του Συνεχούς.¹⁵⁰

Έναν χρόνο πριν συγγράψει το *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, ο Καβαγιές είχε γράψει ένα συντομότερο δοκίμιο με τίτλο ‘Υπερπεπερασμένο και Συνεχές’.¹⁵¹

¹⁴⁷ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹⁴⁸ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 228

¹⁴⁹ Gilles-Gaston Granger, ό.π., σελ. 108-109

¹⁵⁰ Knox Peden, ό.π., σελ. 49

¹⁵¹ Jean Cavailles, ‘Transfini et continu’: ο Καβαγιές το είχε υποβάλλει για δημοσίευση το 1941 στο περιοδικό *Revue Philosophique*, αλλά το κείμενο είχε λογοκρηθεί από την κυβέρνηση του Βισύ και δε δημοσιεύθηκε τότε! Εκδόθηκε τελικά το 1947.

Εκεί λοιπόν αναφέρει πως «η σχέση μεταξύ διαλεκτικής των εννοιών και εποπτικής υπέρθεσης,¹⁵² παραμένει το κεντρικό πρόβλημα της φιλοσοφίας των μαθηματικών». Η εποπτική υπέρθεση περιγράφει το πώς διαφορετικοί τρόποι έκφρασης στα μαθηματικά, όπως για παράδειγμα είναι τα σχήματα στη γεωμετρία, οι τύποι στη λογική ή στην άλγεβρα, οι γραφικές παραστάσεις στην ανάλυση, αλληλεπιδρούν και μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση αποκτούν νόημα. Το πρόβλημα που εγείρει ο Καβαγιές αφορά στην προσπάθεια να γίνει κατανοητό το πώς νέες έννοιες μπορούν «να πάρουν σάρκα και οστά» σε νέους τρόπους έκφρασης.¹⁵³ Ο προβληματισμός του Καβαγιές διατυπώνεται ως εξής: Ο μαθηματικός δεν εφευρίσκει μία νέα έννοια και μετά μηχανεύεται έναν τρόπο να εκφράσει το δημιούργημά του. Η διαδικασία είναι διαφορετική. Μία έννοια ή μία θεωρία μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνον όταν, δηλαδή την κατέχουμε πραγματικά μόνον όταν, αυτή μετεγγράφεται σε ένα κατάλληλο μέσο έκφρασης. Αλλά τότε πώς είναι δυνατό μία έννοια να βρει την έκφρασή της, όταν κάποιος χρειάζεται ήδη αυτήν την έκφραση ώστε να κατέχει πλήρως την έννοια; Στο προγενέστερο αυτό κείμενο βρίσκουμε επομένως μία άλλη, λιγότερο γνωστή πλευρά των προβληματισμών του Καβαγιές για τη φιλοσοφία των μαθηματικών, που έχει να κάνει με την εποπτική υπέρθεση. Στο τελευταίο του έργο, ο Καβαγιές αναφέρεται στην άλλη, τη γνωστότερη πλευρά των προβληματισμών του, που έχουν να κάνουν με τη φιλοσοφία της έννοιας και τη διαλεκτική των εννοιών. Φαίνεται πως στη σκέψη του Καβαγιές εκείνη την περίοδο υπήρχαν δύο κύριες κατευθύνσεις σχετικά με τη φιλοσοφία των μαθηματικών. Η μία είχε να κάνει με τη μελέτη της διαλεκτικής των εννοιών και η άλλη με τη μελέτη της εποπτικής υπέρθεσης. Όπως και να έχει, εικασίες μπορούν να γίνουν πολλές για το πώς θα συνέχιζε ο Καβαγιές να αναπτύσσει το φιλοσοφικό του σύστημα μεταπολεμικά. Το μόνο σίγουρο είναι ότι μία εξαιρετική προσπάθεια κόπηκε στο ξεκίνημα.¹⁵⁴

Ο σπινοζισμός του Καβαγιές είναι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του, καθώς τη διαπερνάει στο σύνολό της χωρίς να γίνεται φανερός με την πρώτη ματιά. Σε όλα τα κείμενα του Καβαγιές και ιδιαίτερος στο τελευταίο, μπορούμε να διακρίνουμε μία σπινοζική ατμόσφαιρα, παρά το γεγονός ότι το όνομα «Σπινόζα» και το παράγωγο «σπινοζικός» αναφέρονται μόνο μία φορά, όπως είδαμε. Η προσήλωση του Καβαγιές σε μία εξωτερική πραγματικότητα ανεξάρτητη από το υποκείμενο και η αντίληψή του για την, επίσης ανεξάρτητη από το υποκείμενο και πανταχού παρούσα αναγκαιότητα, είναι σπινοζικής προέλευσης. Το χαρακτηριστικό αυτό γνώρισμα της φιλοσοφίας του Καβαγιές, έγινε γνωστό

¹⁵² Intuitive Superposition: Διαισθητική/εποπτική/ενορατική υπέρθεση/επαλληλία (Σπύρος Λαπατσιώρας).

¹⁵³ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 229

¹⁵⁴ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 229-230

στο ευρύ κοινό στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, όταν ο φιλόσοφος Ζωρζ Κανγκιλέμ, που είχε υπάρξει φίλος του Καβαγιές και συναγωνιστής του στη Γαλλική Αντίσταση, έγραψε μία σειρά κειμένων γι' αυτόν. Η σημασία που είχε ο Σπινόζα για τον Καβαγιές δεν διαλαλείται στα έργα του τελευταίου όπως αναφέρθηκε, αλλά αποκαλύπτεται από ένα περιστατικό που διηγήθηκε μετά τον πόλεμο ο φιλόσοφος Ρεϋμόντ Αρόν, που επίσης ήταν φίλος του Καβαγιές. Κατά τη διάρκεια μίας συζήτησης σε μία ομήγυρη Γάλλων αντιστασιακών παρόντος του Ρεϋμόντ Αρόν, ο Καβαγιές ρωτήθηκε και θέλησε να εξηγήσει τα αίτια που τον οδήγησαν στο να γίνει μέλος της Γαλλικής Αντίστασης. Δήλωσε λοιπόν: «Είμαι σπινοζιστής. Πιστεύω στην αναγκαιότητα. Στην αναγκαιότητα των μαθηματικών συμπερασμάτων, στην αναγκαιότητα της ιστορίας των μαθηματικών, καθώς επίσης και στην αναγκαιότητα του αγώνα στον οποίο έχουμε εμπλακεί». ¹⁵⁵ Αυτή η εξαιρετικά πρωτότυπη και ενδιαφέρουσα δήλωση, καθιστά τον Καβαγιές τον μοναδικό γνωστό Γάλλο αντιστασιακό που πολέμησε πρωτίστως – αν όχι απολύτως – για φιλοσοφικούς και όχι για πολιτικούς ή άλλους λόγους. Κατά το σπινοζικό πρότυπο, όπως ακριβώς τα μαθηματικά προβλήματα απαιτούν συγκεκριμένες λύσεις, έτσι και οι ιστορικές καταστάσεις απαιτούν συγκεκριμένες πράξεις. Και, όπως ο μαθηματικός κάνει αυτό που απαιτείται για να λύσει ένα ανοιχτό πρόβλημα, ο Καβαγιές πράττει σύμφωνα με αυτό που η ιστορική κατάσταση απαιτεί από εκείνον. Η παραπάνω διήγηση του Ρεϋμόντ Αρόν βρίσκεται στη βάση της αναφοράς του Κανγκιλέμ για τον σπινοζισμό του Καβαγιές.

Θα πρέπει εδώ να προσθέσουμε πως αμέσως μετά την πρώτη έκδοση τού *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης* το 1947, ο Ζιλ-Γκαστόν Γκρανζέ (Gilles-Gaston Granger), μαθητής του Καβαγιές, έγραψε μία διαφωτιστική και θερμή βιβλιοκριτική με τίτλο «Ζαν Καβαγιές ή η Αναγωγή εις Σπινόζα», που δείχνει ότι ο σπινοζισμός του Καβαγιές ήταν γνωστός στους αντίστοιχους φιλοσοφικούς κύκλους ήδη από τότε, δηλαδή πριν γίνει γνωστός σε ένα ευρύτερο κοινό. Ο Ζιλ-Γκαστόν Γκρανζέ δηλώνει στη βιβλιοκριτική του αυτή, πως η ατμόσφαιρα του τελευταίου βιβλίου του Καβαγιές είναι εντυπωσιακά σπινοζική. Όπως επισημαίνει ο Γκρανζέ, ήδη στη διπλή διδακτορική διατριβή του ο Καβαγιές προβάλλει την ιδέα μιας διαλεκτικής του όλου και των μερών, που θυμίζει έντονα Σπινόζα. ¹⁵⁶ Η ιδέα αυτή εξελίχθηκε και ωρίμασε, ώστε να παρουσιάζεται ολοκληρωμένη στο τελευταίο βιβλίο του Καβαγιές. Ο σπινοζισμός του, εδραιώνει έναν δεσμό μεταξύ της φιλοσοφίας του και της αντιστασιακής του δράσης κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. ¹⁵⁷ Για τον

¹⁵⁵ Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 228

¹⁵⁶ Gilles-Gaston Granger, *ό.π.*, σελ. 109-111

¹⁵⁷ Pierre Cassou-Nogues, *ό.π.*, σελ. 229-230

Γκρανζέ, το έργο του Καβαγιές σηματοδοτεί μία αναγέννηση της φιλοσοφίας του Σπινόζα, διότι επαναδιεκδικεί την πρωτοκαθεδρία του Λόγου, ενάντια σε θεωρήσεις που εντοπίζουν τον Λόγο μέσα σε μία συνείδηση, μέσα σε ένα υποκείμενο, ή για να θυμηθούμε τον Ντεκάρτ, μέσα σε ένα cogito. Συνεπώς, ο Λόγος καθίσταται και πάλι ελεύθερος να νομιμοποιεί ο ίδιος τις λειτουργίες του και να προσδιορίζει τα όριά του. Ο Γκρανζέ θεωρεί ακόμη πως η φιλοσοφία του Καβαγιές λειτουργεί αμφίδρομα, δηλαδή από την πλευρά της βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση της φιλοσοφίας του Σπινόζα.

Η έννοια της συνείδησης στο σπινοζικό σύμπαν δεν αναφέρεται σε ένα υπερβατολογικό – ούτε βέβαια σε ένα υπερβατικό – υποκείμενο, αλλά αναφέρεται στην ίδια τη διαδικασία του σκέπτεσθαι, την οποία ο Σπινόζα συλλαμβάνει ως ταυτοχρόνως συνθετική και γενεσιουργό δραστηριότητα. Η αδιαφορία για την ανάγκη εμπειρικής επιβεβαίωσης του ορθολογικού, είναι ένα ισχυρό σπινοζικό και όχι πλατωνικό χαρακτηριστικό της φιλοσοφικής σκέψης του Καβαγιές. Άλλωστε ο ίδιος αντικρούει τον πλατωνισμό, όπως θα δούμε παρακάτω, όταν διατυπώνει τις θέσεις του για τη συγκρότηση των μαθηματικών αντικειμένων. Ο Καβαγιές συμφωνεί με την άποψη ότι τα μαθηματικά αποδεικνύουν την ισχύ τους στη φυσική και τις εφαρμογές της, δέχεται δηλαδή ότι η εμπειρία, ο χώρος του αισθητού, είναι η περιοχή στην οποία πραγματώνονται τα μαθηματικά αντικείμενα. Όμως ο σκοπός του δεν είναι να παρέχει εμπειρική επαλήθευση στις μαθηματικές θεωρίες, αλλά να δείξει ότι το ορθολογικό που ενυπάρχει στη μαθηματική σκέψη, που είναι εμμενές σε αυτήν, αναπτύσσεται αυτόνομα με τέτοιον τρόπο, ώστε οι ίδιες οι διεργασίες της μαθηματικής σκέψης συνθέτουν τα μαθηματικά αντικείμενα. Αφού τα αντικείμενα αυτά συγκροτηθούν εντός του μαθηματικού γίνεσθαι, μπορεί μετά να τα χρησιμοποιήσει η φυσική. Η φιλοσοφία μαθηματικών του Καβαγιές δεν είναι ούτε πλατωνίζουσα ούτε κατασκευασιοκρατική. Συλλαμβάνει μία διαδικασία, το μαθηματικό γίνεσθαι, που είναι ιστορική παρότι δεν είναι τελεολογική, και επίσης είναι γενεσιουργός καθώς και η αναγκαιότητα που τη διέπει και το απρόβλεπτο του χαρακτήρα της είναι στοιχεία εσωτερικά της διαδικασίας και όχι ενδεχομενικά που βασίζονται σε υποκειμενικά κριτήρια. Αυτό είναι το σημείο άλλωστε που ο Καβαγιές διαφοροποιείται από τον Μπρουνσβίκ: βγάζει εντελώς εκτός πλαισίου τις εξωμαθηματικές ιστορικές ενδεχομενικότητες που συνοδεύουν την ιστορική ανάπτυξη των μαθηματικών, είτε αυτές είναι υποκειμενικές, είτε κοινωνικές, είτε οτιδήποτε άλλο.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Knox Peden, ό.π., σελ. 46-47

3.2. Ο Καβαγιές για τη Θεωρία της Επιστήμης

Όπως έχει αναφερθεί, ο Καβαγιές χρησιμοποιεί τον όρο «επιστήμη» σχεδόν ως συνώνυμο του όρου «μαθηματικά», συνεπώς στα κείμενά του οι δύο όροι μπορούν να εναλλάσσονται νοητά. Ο όρος «επιστήμη» είναι πιο αφηρημένος, αλλά οι απόψεις του Καβαγιές για μία Θεωρία της Επιστήμης ταιριάζουν εκτός από τα μαθηματικά και στις φυσικές επιστήμες, με κάποιες διαφορές να υπάρχουν στο ζήτημα του επιστημονικού αντικειμένου όπως θα δούμε. Άλλωστε, οι προσπάθειες του Καβαγιές στρέφονται προς μία ενοποιημένη θεωρία της επιστήμης, χωρίς αυτό να σημαίνει σε καμία περίπτωση επιθυμία για επιστημονική ομοιομορφία.¹⁵⁹ Παρότι μία μεγάλη διαφορά που χωρίζει τα μαθηματικά από τις φυσικές επιστήμες είναι η έννοια του πειράματος γενικά, μπορεί να υποστηριχτεί πως και τα μαθηματικά έχουν πείραμα¹⁶⁰ έστω και αν είναι διαφορετικής φύσης από το εργαστηριακό πείραμα των φυσικών επιστημών. Άλλωστε και ο ίδιος ο Καβαγιές χρησιμοποιεί στα κείμενά του τον όρο «expérience» με αμφίσημο τρόπο, θέλοντας να εκφράσει άλλοτε τη μαθηματική εμπειρία και άλλοτε το πείραμα στα μαθηματικά, έτσι όπως εκείνος το αντιλαμβάνεται. Όπως έχει αναφερθεί, η επίλυση ενός μαθηματικού προβλήματος έχει για τον Καβαγιές όλα τα χαρακτηριστικά ενός πειράματος.

Κατά τον Καβαγιές, η επιστήμη συνιστά αυτόνομη και απρόβλεπτη δραστηριότητα. Εκτός επιστήμης τίποτε δε μπορεί να λεχθεί για την εγκυρότητα του λόγου της ή για τα σχετικά με αυτήν επιστημονικά αντικείμενα. Μία θεωρία της επιστήμης, για να έχει εγκυρότητα ως προς το επιστημονικό αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται, πρέπει να ξεκινάει από αυτό το ίδιο το αντικείμενο. Η επιστημονική δραστηριότητα, δηλαδή η επιστήμη, χαρακτηρίζεται από τον τρόπο με τον οποίο σε κάθε δεδομένη περίοδο διαμορφώνει τις σχέσεις μεταξύ επιστημονικών αντικειμένων, μεθόδων και επιστημονικών θεωριών και την ενότητα που πρέπει αυτά να εμφανίζουν ώστε να αποτελούν ένα συνεκτικό όλο. Η ανάπτυξη της επιστήμης φέρνει αλλαγές σε όλες αυτές τις σχέσεις. Το ζητούμενο λοιπόν για μία θεωρία της επιστήμης είναι να αναζητήσει τη δομή της επιστήμης, δηλαδή το σύνολο των σχέσεων που τη διέπουν. Να ανακαλύψει το πλέγμα των εννοιών που σχηματίζουν τη δομή της επιστήμης και πώς αυτές μετασχηματίζονται η μία την άλλη όταν γίνονται αλλαγές.¹⁶¹

¹⁵⁹ Knox Peden, ό.π., σελ. 54

¹⁶⁰ Διονύσιος Αναπολιτάνος, 'Η Εικασία και το Πείραμα στα Μαθηματικά', στο Διονύσιος Αναπολιτάνος, (επιμ.), *Αξιώματα, Παράδοξα, Υποθέσεις και Εικασίες*, Νεφέλη 2020, σελ. 133-155 και Herbert Wilf, 'Mathematics: An Experimental Science', από διάλεξη στο California State University, 2006

¹⁶¹ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

Υπάρχει μόνον ένας τρόπος για να ανακαλύψουμε τη δομή της επιστήμης ο οποίος να μας την αποκαλύπτει όπως η ίδια είναι, χωρίς αλλοιώσεις ή διαστρεβλώσεις αλλά και χωρίς να δανείζεται τίποτε εξωεπιστημονικό: Αυτός ο τρόπος είναι η απόδειξη. «Η δομή της επιστήμης είναι η αποδεικτική διάστασή της» λέει ο Καβαγιές και προσθέτει: «Η επιστήμη, αν υπάρχει, είναι εξολοκλήρου απόδειξη». Η αποδεικτική διάσταση είναι αυτή που δίνει στην επιστήμη τα χαρακτηριστικά της και ιδιαίτερα αυτό της κλειστότητας, η οποία για τον Καβαγιές είναι πολύ σημαντική. Θεωρώντας τη συγκρότηση μιας θεωρίας της επιστήμης ως θεωρία της αποδεικτικής δομής της, εκτός των άλλων ικανοποιείται και η απαίτηση η θεωρία της επιστήμης να είναι οργανικό μέρος της επιστήμης. Την αποδεικτική δομή την ανακαλύπτουμε όσο η επιστήμη εξελίσσεται, δηλαδή ουσιαστικά αυτή αποδεικνύει τον εαυτό της και μας κατευθύνει. Ο Καβαγιές δηλώνει πως η θεωρία της επιστήμης είναι ένα *a priori* της επιστήμης, αλλά δε δίνει χρονική διάσταση σε αυτόν τον χαρακτηρισμό. Ξεκαθαρίζει πως δεν εννοεί ότι η θεωρία της επιστήμης είναι προγενέστερη της επιστήμης, αλλά ένα εξωεμπειρικό αναγκαίο, «η ψυχή της επιστήμης». Ο Καβαγιές καθιστά σαφές πως για να συγκροτηθεί μία θεωρία της αποδεικτικής δομής της επιστήμης, δηλαδή μία θεωρία της επιστήμης, απαιτείται πρώτον μία θεωρία των εννοιακών αλυσίδων και δεύτερον μία θεωρία για το επιστημονικό αντικείμενο.¹⁶²

Μία θεωρία των εννοιακών αλυσίδων είναι απαραίτητη στη θεωρία της απόδειξης, δηλαδή στη θεωρία της επιστήμης και απαιτεί την κατανόηση του διαλεκτικού χαρακτήρα του πλέγματος των εννοιών, με ποιον τρόπο δηλαδή αυτές διασυνδέονται και αλληλεπιδρούν. Για να πετύχει αυτή την κατανόηση ο Καβαγιές ανέπτυξε την ιδέα της Λογικής Μορφής. Για να αναλύσει τη λειτουργία της λογικής μορφής ο Καβαγιές εισάγει δύο διαδικασίες, αυτήν του «παραδείγματος» (παραδειγματοποίηση) και αυτήν της «θεματικής» (θεματοποίηση). Επιπλέον, μέσα σε κάθε διαδικασία λειτουργούν και αλληλεπιδρούν δύο «καταστάσεις». Ας δούμε όμως αρχικά τις διαδικασίες. Η πρώτη συμβαίνει «κατά μήκος» (οριζόντια) και η δεύτερη «κάθετα». Η διαδικασία της παραδειγματοποίησης είναι μία γενίκευση, είναι η επέκταση μίας μαθηματικής πράξης σε νέους όρους πέραν αυτών της αρχικής πράξης. Είναι μία διαδικασία τυποποίησης, δηλαδή είναι ένα συντακτικό. Με μόνο το συντακτικό όμως, δεν έχουμε στην πραγματικότητα μία εμπάθουση ή εμπλουτισμό του νοήματος, αλλά μία τάση προς μεγαλύτερη αφαίρεση η οποία όμως υστερεί σε θεωρητική ισχύ. Ένα αυξανόμενο αφηρημένο συντακτικό δεν είναι αρκετό για να στηρίξει μία θεωρία της επιστήμης, και αυτό αποτελεί κριτική ενάντια στον λογικό θετικισμό και τον υπέρμετρο φορμαλισμό του. Εδώ

¹⁶² Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

έρχεται ως απαραίτητο συμπλήρωμα η άλλη διαδικασία, η κάθετη, της θεματοποίησης, η οποία αναπτύσσει το σημασιολογικό περιεχόμενο. Το ενδιαφέρον στρέφεται τώρα όχι προς τα αποτελέσματα που παράγει η κατά μήκος διαδικασία, αλλά στο πώς τα παράγει, ποιες είναι οι δομές παραγωγής που κρύβονται μέσα στις σχέσεις των εννοιών της παραδειγματοποίησης. Κάθε καινούρια θεματοποίηση γεννάει μία καινούρια παραδειγματοποίηση, δηλαδή κάθε κάθετη κίνηση γεννάει μία κατά μήκος.¹⁶³

Ένα παράδειγμα σε στοιχειώδες μαθηματικό επίπεδο που μπορούμε να δώσουμε, είναι η πράξη της πρόσθεσης. Αυτή ξεκινάει από το σύνολο των φυσικών αριθμών και επεκτείνεται κατά μήκος και σε άλλα σύνολα αριθμών, τους ακέραιους, τους πραγματικούς, τους μιγαδικούς, ενώ η αφαιρετική διαδικασία συνεχίζεται όταν περνάμε στην πρόσθεση με γράμματα που συμβολίζουν αριθμούς. Αυτή είναι μία διαδικασία παραδειγματοποίησης που διευρύνει το εννοιολογικό πλαίσιο της πρόσθεσης εντάσσοντας σε αυτό νέα αντικείμενα και μετασχηματίζοντας κατάλληλα όλες τις έννοιες. Η κάθετη διαδικασία αποκαλύπτει το νόημα της πρόσθεσης και από εκεί φτάνουμε στον πολλαπλασιασμό, στην αντιμεταθετική και την προσεταιριστική ιδιότητα, που είναι καινούριες έννοιες. Αυτές με τη σειρά τους εφαρμόζονται στους αριθμούς, αλλά και σε άλλα μαθηματικά αντικείμενα που δεν είναι αριθμοί, προκαλώντας νέους μετασχηματισμούς εννοιών και αλλαγή του πλέγματος.¹⁶⁴

Περνάμε τώρα στις δύο «καταστάσεις» που αλληλεπιδρούν εντός και των δύο διαδικασιών, του παραδείγματος και της θεματικής. Σε κάθε ιστορική στιγμή, λέει ο Καβαγιές, μπορούμε να διακρίνουμε στην επιστήμη αυτές τις δύο καταστάσεις: η μία είναι το μέρος του εννοιολογικού συστήματος που προσπαθεί να οικειοποιηθεί γνωστικά ένα αντικείμενο και η άλλη είναι το ίδιο το αντικείμενο. Αυτό το αντικείμενο έχει ήδη ενταχθεί στο επιστημονικό πλαίσιο – έχει αποσπαστεί από το καθεστώς του εξωεπιστημονικού, δηλαδή της ενικότητας – και περιγράφεται ήδη από κάποιο άλλο μέρος του εννοιολογικού συστήματος, δηλαδή από ένα πρότερο δομημένο σύνολο εννοιών. Για ετούτο το αντικείμενο λοιπόν υπάρχει αυτό που ο Καβαγιές ονομάζει «τεθειμένο νόημα» (*sens posé*). Όταν συμβαίνει αλλαγή του πλέγματος των εννοιών καθώς εξελίσσεται το επιστημονικό γίγνεσθαι, ένα διαφορετικό μέρος του εννοιολογικού συστήματος που είναι επίσης δομημένο σύνολο εννοιών και το οποίο ο Καβαγιές ονομάζει «τιθέμενο νόημα» (*sens posant*), θα προσπαθήσει να οικειοποιηθεί γνωστικά το εν λόγω αντικείμενο. Αν επιτύχει, το τεθειμένο νόημα θα αλλάξει και το τιθέμενο νόημα θα πάρει τη θέση του, για να καταστεί με τη σειρά του

¹⁶³ Knox Peden, ό.π., σελ. 55

¹⁶⁴ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

τεθειμένο νόημα και να υποστεί μια παρόμοια αλλαγή κατάστασης στο μέλλον, καθώς η επιστήμη αναπτύσσεται. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι έννοιες αποκτούν νέο νόημα με τις γενικεύσεις της παραδειγματοποίησης, αλλά και το εννοιολογικό σύστημα εμπλουτίζεται με νέες έννοιες στη διαδικασία της θεματοποίησης. Ακριβώς γι' αυτό η νέα διάρθρωση του συστήματος δεν μπορεί να ερμηνευθεί από το παλιό σύστημα, καθώς το καινούριο χρησιμοποιεί περισσότερες έννοιες, είναι δηλαδή εννοιολογικά πιο πλούσιο. Από την άλλη, το νέο σύστημα εμπεριέχει το παλιό ως ειδική περίπτωση. Ο συνδυασμός των διαδικασιών και των καταστάσεων που παρουσιάστηκαν, χαρακτηρίζουν κατά τον Καβαγιές τη διαλεκτική του πλέγματος των εννοιών, δηλαδή τη «διαλεκτική διεύρυνση της συνείδησης».¹⁶⁵

Όπως αναφέρθηκε, το δεύτερο προαπαιτούμενο που θέτει ο Καβαγιές για μία βιώσιμη θεωρία της επιστήμης, είναι μία θεωρία για το επιστημονικό αντικείμενο. Κατά τον Καβαγιές λοιπόν, το καθεστώς του αντικειμένου είχε εξελιχθεί σε μείζον πρόβλημα για τα μαθηματικά, διότι αυτά είχαν προχωρήσει πολύ πέρα από το σημείο εκείνο όπου θα μπορούσαν να βασίζονται πλέον στην εμπειρία. Έπρεπε να βρεθεί γρήγορα λύση και η προσκόλληση σε έναν δυϊσμό νοητού-αισθητού κόσμου καθιστά το πρόβλημα ανεπίλυτο, καθώς από τη μία καταλήγουμε στον πλατωνισμό και από την άλλη στον εμπειρισμό που οδηγούν και οι δύο σε αδιέξοδο. Στην πρώτη περίπτωση το μαθηματικό αντικείμενο περιορίζεται στις εσωτερικές διεργασίες μιας συνείδησης, πράγμα απαράδεκτο όπως έχουμε δει για τον Καβαγιές, και στη δεύτερη βρίσκεται σε έναν κόσμο στον οποίο δεν μπορούμε να το ανιχνεύσουμε. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι το επιχείρημα του Καβαγιές πως είναι αδύνατο να στραφούμε στον εμπειρισμό, αποκτά νόημα εάν σκεφτούμε ότι αναφερόμαστε συγκεκριμένα σε μαθηματικά αντικείμενα και όχι σε αντικείμενα των φυσικών επιστημών. Αυτό συμβαίνει διότι ενώ μεγάλος αριθμός αντικειμένων των φυσικών επιστημών απαντάται στον κόσμο της άμεσης εμπειρίας μας, δεν ισχύει το ίδιο για τα μαθηματικά αντικείμενα. Η σκέψη του Καβαγιές όμως συγκροτήθηκε σε μία εποχή που στις φυσικές επιστήμες και ιδιαίτερα στη φυσική, η αιχμή της έρευνας στρεφόταν προς νέα επιστημονικά αντικείμενα όπως είναι τα υποατομικά σωματίδια, τα οποία δεν έθεταν πια ζήτημα εμπειρικής παρουσίας τους, αλλά προσδιορίζονταν και λειτουργούσαν αποτελεσματικά μέσα από θεωρητικά σχήματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ηλεκτρόνιο, για το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει εμπειρική αλλά μόνο θεωρητική επιβεβαίωση και αποτελεί σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ

¹⁶⁵ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

επιστημονικών ρεαλιστών και αντιρρεαλιστών.¹⁶⁶ Τη λύση στο πρόβλημα που έχει προκύψει τη δίνει, σύμφωνα με τον Καβαγιές, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται το εννοιολογικό σύστημα.

Οτιδήποτε δίδεται στο μαθηματικό ή γενικότερα στο επιστημονικό σύμπαν περιγράφεται με όρους που προσδιορίζονται από το εννοιολογικό σύστημα των μαθηματικών ή της επιστήμης. Σε κάθε επιστημονική ιστορική στιγμή υπάρχει ένα ήδη τεθειμένο νόημα και μία δραστηριότητα επί αυτού από το τιθέμενο νόημα, το οποίο επιχειρεί μια νέα νοηματοδότηση. Αυτές είναι οι δύο καταστάσεις που ο Καβαγιές αντιλαμβάνεται να ενυπάρχουν μέσα στις διαδικασίες της παραδειγματοποίησης και της θεματοποίησης, και λειτουργούν ως ένα παλλόμενο δίπολο. Και οι δύο πόλοι αποτελούν μέρη του εννοιολογικού συστήματος. Συνεπώς κάθε στιγμή, ένα μέρος του εννοιολογικού συστήματος έχει θέση αντικείμενου για ένα άλλο μέρος του εννοιολογικού συστήματος. Αλλά δεν υπάρχει εξωτερική ιδιότητα που να καθιστά κάποιο μέρος του εννοιολογικού συστήματος αντικείμενο. Αυτό το καθορίζει αποκλειστικά η λειτουργία του συστήματος. Τα δύο μέρη δεν μπορούν να διακριθούν απόλυτα το ένα από το άλλο, και λόγω της απεριόριστης υπέρθεσης – δηλαδή της σπινοζικής ιδέας της ιδέας – κάθε μέρος του εννοιολογικού συστήματος μπορεί να γίνει αντικείμενο για κάποιο άλλο μέρος. Και αφού η επιστήμη δεν έχει εξωεπιστημονική καταγωγή και δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την αρχή της, όσο πίσω και να πάμε στο παρελθόν της αυτή εκκινεί από το δίπολο τεθειμένο-τιθέμενο νόημα ή αντικείμενο-δραστηριότητα. Σε αυτή τη βάση ο Καβαγιές θεωρεί ότι «η μέτρηση και η αρίθμηση είναι δύο ενεργήματα γενεσιουργά των μαθηματικών αντικειμένων».¹⁶⁷ Πρέπει να υπογραμμιστεί πως η οντολογία του επιστημονικού αντικείμενου που εισηγείται ο Καβαγιές δεν οδηγεί σε αντικείμενα καθεαυτά. Τα αντικείμενα σύμφωνα με τον Καβαγιές είναι σύστοιχα μίας δραστηριότητας και μόνον ως τέτοια μπορούμε να τα θεωρήσουμε. Όλη η πραγματικότητά τους περιέχεται μέσα στις διαδικασίες που περιγράψαμε. «Η έννοια του αντικείμενου επιβάλλεται εξ ορισμού στις αλληλουχίες των μαθηματικών», έλεγε ο Καβαγιές. Το *sens posé* και το *sens posant* έχουν μία θεμελιώδη οντολογική ενότητα η οποία είναι σπινοζικής προέλευσης. Είναι η ενότητα μεταξύ των ιδιοτήτων της σπινοζικής Έκτασης (*sens posé*) και της σπινοζικής Σκέψης (*sens posant*). Είναι δηλαδή το ενέργημα της σκέψης και το υλικό πάνω στο οποίο λειτουργεί.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Knox Peden, ό.π, σελ. 46

¹⁶⁷ Σπύρος Λαπασιώρας, ό.π.

¹⁶⁸ Knox Peden, ό.π, σελ. 56

Κατά τον Καβαγιές, η ίδια η οντολογία του επιστημονικού αντικειμένου, δηλαδή το γεγονός ότι περιέχεται πάντοτε σε μία δραστηριότητα όπως περιγράψαμε η οποία προσπαθεί να το οικειοποιηθεί γνωστικά, σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά του καθορίζονται από το εννοιολογικό σύστημα στο οποίο ανήκει αυτή η δραστηριότητα. Και βέβαια συγκροτείται ως αντικείμενο μόνον εφόσον η γνωστική οικειοποίησή του στεφτεί από επιτυχία. Δεν υπάρχει όμως καμία εξωτερική ούτε εκ των προτέρων εγγύηση ότι θα γίνει έτσι. Η αποτυχία είναι δυνατό να συμβεί και τότε αυτό που θα γινόταν αντικείμενο περιέρχεται σε καθεστώς μη-ύπαρξης. Επομένως το οντολογικό καθεστώς του αντικειμένου υπόκειται στο γνωστικό εγχείρημα και ακολουθεί την έκβαση που αυτό έχει. Το αντικείμενο γεννιέται ή ξαναγεννιέται έχοντας μετασηματιστεί, αν επιτύχει η γνωστική οικειοποίηση και πεθαίνει αν αυτή δεν επιτύχει. Ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό της επιστημονικής γνώσης είναι ότι δεν αποτελεί απόλυτη γνώση. Αφού η επιστημονική δραστηριότητα είναι απρόβλεπτη και αυτό είναι ουσιώδες στοιχείο της, αντιφάσεις μπορούν να εμφανιστούν οποιαδήποτε στιγμή. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι υπάρχουν προβλήματα τα οποία δεν μπορούν να επιλυθούν από ένα εννοιολογικό σύστημα. Όταν λοιπόν παρουσιάζονται αντιφάσεις ή εγγενής αδυναμία επίλυσης προβλημάτων, απαιτείται η διεύρυνση του εννοιολογικού συστήματος, δηλαδή απαιτείται να διευρυνθεί η «επιστημονική συνείδηση». Οι επιρροές του Γκέντελ και των θεωρημάτων μη-πληρότητας είναι εμφανείς σε αυτές τις θέσεις του Καβαγιές.¹⁶⁹ Η επιστήμη μετασηματίζει έναν κόσμο που είναι εξωτερικός σε αυτήν. Το επιστημονικό γνωστικό εγχείρημα ορίζεται από την προσπάθεια καθυπόταξης του εξωεπιστημονικού, το οποίο ο Καβαγιές αποκαλεί Έτερο (l'Autre) της επιστημονικής γνώσης. Σκοπός είναι να αποσπώνται κάθε φορά μέρη που ανήκουν σε αυτό το Έτερο και να εντάσσονται στο πλέγμα των εννοιών, λαμβάνοντας μία πρώτη νοηματοδότηση μέσα στο εννοιολογικό σύστημα της επιστήμης. Αυτό δεν γίνεται πάντοτε εύκολα. Υπάρχει μία ανεξαρτησία του αντικειμένου και μία αντίσταση που αυτό προβάλλει απέναντι στο εννοιολογικό σύστημα που προσπαθεί να το οικειοποιηθεί. Ο κεραυνός για παράδειγμα, όταν βρίσκεται στο σύμπαν του Έτερου, έχει καθεστώς θεότητας. Αυτή είναι η εξωεπιστημονική νοηματοδότησή του. Η επιστήμη θα τον αποσπάσει από εκεί και θα τον εντάξει στο εννοιολογικό της πλέγμα, καθιστώντας τον φυσικό φαινόμενο και δίνοντάς του μια πρώτη επιστημονική νοηματοδότηση, ένα πρώτο τεθειμένο νόημα. Ύστερα, αρχίζουν να λειτουργούν οι μηχανισμοί που περιγράφει ο Καβαγιές, η παραδειγματοποίηση και η θεματοποίηση, καθώς και το δίπολο *sens posé* - *sens posant* και η πρώτη αυτή

¹⁶⁹ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

νοηματοδότηση υφίσταται αλλαγές, ανάλογα με την εξέλιξη του επιστημονικού γίνεσθαι. Το εξωεπιστημονικό λοιπόν αποτελεί οντολογική προϋπόθεση για την ύπαρξη της επιστήμης. Είναι οντολογικώς πρότερο του γνωστικού εγχειρήματος. Σύμφωνα με τον Καβαγιές, η κατ' αυτόν τον τρόπο διεύρυνση του πεδίου των αντικειμένων που τίθενται στη διάθεση της επιστήμης, συνιστά τη «διαλεκτική ανάπτυξη της εμπειρίας».¹⁷⁰

Είδαμε παραπάνω ότι ο Καβαγιές θέτει τη διαλεκτική του πλέγματος των εννοιών, δηλαδή τη διαλεκτική του εννοιολογικού συστήματος, ως «διαλεκτική διεύρυνση της συνείδησης», ενώ τον μετασχηματισμό του ήδη υπάρχοντος κόσμου, δηλαδή την ενσωμάτωση ενός εξωεπιστημονικού Έτερου σε ένα επιστημονικό σύμπαν, τη θέτει ως «διαλεκτική ανάπτυξη της εμπειρίας». Κατά τον Καβαγιές αυτά τα δύο αναπτύσσονται παράλληλα. Ο ίδιος δηλώνει ότι «η διαλεκτική διεύρυνση της συνείδησης και η διαλεκτική ανάπτυξη της εμπειρίας συμπίπτουν». Ο όρος «διαλεκτική» έχει σταθερή και συχνή παρουσία στο έργο του Καβαγιές και βέβαια παραπέμπει στον Χέγκελ. Ο Καβαγιές ήταν γνώστης της χεγκελιανής φιλοσοφίας και είχε δεχτεί επιρροές από αυτή, παρότι η γενικότερη δυσπιστία που έτρεφε απέναντι στη φιλοσοφία έτσι όπως την είχε γνωρίσει στην εποχή του, ως προς την αδυναμία της να συλλάβει το επιστημονικό γίνεσθαι, συμπεριλάμβανε και τον Χέγκελ. Πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι ο Καβαγιές χρησιμοποιεί τον όρο «εμπειρία» με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο. Για την ακρίβεια, διακρίνει δύο σημασίες του όρου που αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικού τύπου δραστηριότητες. Πρόκειται για την «εμπειρία με την τρέχουσα έννοια» και για την «αληθή εμπειρία». Η πρώτη αναφέρεται σε κοινωνικές δραστηριότητες, διαχείριση καταστάσεων και μη επιστημονική αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τη φύση, κάτι που σύμφωνα με τον Καβαγιές, επιμερίζει την εμπειρία και εμποδίζει τη διαλεκτική ανάπτυξη των εννοιών. Η επιστήμη στην ανάγκη εξυπηρέτησης της κοινωνίας, γίνεται μέσο για την εξυπηρέτηση στόχων εξωτερικών προς την επιστημονική δραστηριότητα, και αυτό βεβαίως δημιουργεί προβλήματα. Η δεύτερη εμπειρία, η αληθής, είναι γνώση και είναι αυτή που διέπει τα μαθηματικά. Για τον Καβαγιές, συμπίπτει με τη διαλεκτική του πλέγματος των εννοιών.¹⁷¹

¹⁷⁰ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

¹⁷¹ Σπύρος Λαπατσιώρας, ό.π.

Μέρος 4^ο: Η Κληρονομιά του Καβαγιές

4.1. Η Φιλοσοφία της Έννοιας

Ο Καβαγιές τελειώνει το *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης* με ένα κάλεσμα, ώστε η φιλοσοφία της έννοιας να αντικαταστήσει τη φιλοσοφία της συνείδησης και να αποκτήσουμε με αυτόν τον τρόπο μία θεωρία της επιστήμης η οποία να μπορεί να σταθεί δίπλα σε αυτήν και στις εξελίξεις της. Ο πρόωρος θάνατος του Καβαγιές δεν του επέτρεψε να τεθεί επικεφαλής αυτού του νέου φιλοσοφικού ρεύματος που ο ίδιος επιθυμούσε να δημιουργηθεί, οπότε ο ρόλος αυτός έμεινε για τους επιγόνους του. Η αινιγματική παρουσίαση της φιλοσοφίας της έννοιας δεν προσέφερε μία έτοιμη ιδέα την οποία οι επίγονοι του Καβαγιές θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν. Έπρεπε να την επεξεργαστούν μόνοι τους και αυτό έκαναν τελικά. Διότι το κάλεσμα του Καβαγιές ξεκίνησε πράγματι μία φιλοσοφική διαμάχη, του σύγχρονου σπινοζισμού¹⁷² ενάντια στη φαινομενολογία, μια διαμάχη που αρχικά έμεινε στο παρασκήνιο για να γίνει καθοριστικό στοιχείο της γαλλικής φιλοσοφικής πραγματικότητας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960. Η γαλλική φιλοσοφία, από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980, κυριαρχήθηκε από ένα σύνολο φιλοσοφικών ρευμάτων τα οποία κατηγοριοποιούνται είτε κάτω από τη φιλοσοφία της έννοιας, είτε κάτω από τη φιλοσοφία της συνείδησης ή του υποκειμένου. Οι φιλόσοφοι της εποχής αναφέρουν ότι έπρεπε οπωσδήποτε να συνταχθούν είτε με τη μία είτε με την άλλη θέση.¹⁷³

Γαλλικός ρασιοναλισμός με χαρακτηριστικά σπινοζισμού λοιπόν από τη μία πλευρά, αφού το ρεύμα αυτό ξεκινάει με τον Καβαγιές, φαινομενολογία από την άλλη πλευρά με καρτεσιανά χαρακτηριστικά, καθώς η φαινομενολογία πέρασε μέσα από καρτεσιανά – μεταξύ άλλων – φίλτρα όταν διαδόθηκε στη Γαλλία. Παρότι ο όρος «φιλοσοφία της συνείδησης» δεν αναφέρεται αποκλειστικά στη φαινομενολογία, είναι ξεκάθαρο ότι η ιδέα μίας «φιλοσοφίας της έννοιας», εκφράζει την επίμαχη περίοδο μία αντίδραση ακριβώς στη φαινομενολογία. Είναι βεβαίως δυνατό, η φιλοσοφία της έννοιας να χρησιμεύσει ως εναλλακτική και σε άλλες φιλοσοφίες του υποκειμένου, όπως είναι για παράδειγμα ο

¹⁷² Οι στοχαστές που βρέθηκαν απέναντι στη φαινομενολογία κατά την επίμαχη περίοδο, ο Κανγκιλέμ, ο Αλτουσέρ, ο Λακάν, ο Φουκώ, ο Ντελέζ και άλλοι, είναι γνωστοί ως φιλόσοφοι του γαλλικού δομισμού και μεταδομισμού. Όμως όλοι τους ανήκουν στη γενικότερη κατηγορία του γαλλικού ρασιοναλισμού του 20^{ου} αιώνα, και επειδή έχουν δεχτεί επιρροές από τον Καβαγιές, είναι ουσιαστικά σπινοζικοί ρασιοναλιστές.

¹⁷³ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 218

Κριτικός Ιδεαλισμός του Μπρουνσβίκ, αλλά ο κύριος στόχος της υπήρξε η φαινομενολογία. Η αντιπαράθεση παρέμεινε στις πρώτες θέσεις του φιλοσοφικού ενδιαφέροντος μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980 και ύστερα ατόνησε, έχοντας όμως αφήσει έντονο το στίγμα της. Σήμερα, η διαμάχη μεταξύ της φιλοσοφίας της έννοιας και της φιλοσοφίας της συνείδησης ή του υποκειμένου, αντιμετωπίζεται ως μέρος της γαλλικής φιλοσοφικής παράδοσης παρά ως σύγχρονη αντιπαράθεση.¹⁷⁴ Αυτό δεν σημαίνει ότι η φαινομενολογία και ο σπινοζισμός έπαψαν να απασχολούν τη γαλλική σκέψη ούτε ότι έπαψαν να αντιπαρατίθενται. Συνεχίζουν, αλλά μέσω άλλων οδών. Για παράδειγμα, ο φιλόσοφος Ζαν-Λουκ Μαριόν που αναφέρθηκε στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης, σε μία συνέντευξη που είχε δώσει στη *Le Monde* με θέμα τη φιλοσοφία του Σπινόζα, παρότι ο ίδιος είναι ο σημαντικότερος συνεχιστής της γαλλικής φαινομενολογικής παράδοσης, κατέδειξε με τα σχόλιά του ένα σύνολο ασυμβίβαστων διαφορών μεταξύ της φαινομενολογίας και του σπινοζισμού. Αυτό συνέβη το 2008, που σημαίνει πως η αντιπαράθεση συνεχίζεται.¹⁷⁵

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, τη διαμάχη μεταξύ φιλοσοφίας της έννοιας και φιλοσοφίας της συνείδησης, την έφερε στο προσκήνιο ο Κανγκιλέμ μέσω μίας σειράς κειμένων του αφιερωμένων στον Καβαγιές, τη δεκαετία του 1960. Σκοπός του ήταν να υπερασπιστεί τον δομισμό ενάντια στη φαινομενολογία. Ακολουθούν δύο αποσπάσματα του λόγου που εκφώνησε ο Κανγκιλέμ στα εγκαίνια του αμφιθεάτρου Ζαν Καβαγιές στο πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Υπενθυμίζεται ότι ο Καβαγιές ήταν ήρωας της Γαλλικής Αντίστασης και ο ασυμβίβαστος αγώνας του καθώς και η τελική θυσία του, τον είχαν κάνει πολύ δημοφιλή στη μεταπολεμική Γαλλία. Ο λόγος του Κανγκιλέμ είναι ιδιαίτερος αιχμηρός και το κείμενο στο οποίο αναφέρεται είναι το τελευταίο βιβλίο του Καβαγιές:

«Αυτό το κείμενο τελειώνει με αρκετές σελίδες οι οποίες αρχικά φαινόταναι αιγνιματικές στους περισσότερους από εμάς. Αλλά μπορούμε να καταλάβουμε σήμερα ότι το αίγνιμα ήταν μία ανακοίνωση. Είκοσι χρόνια πριν, ο Καβαγιές περιέγραψε την αποστολή που η φιλοσοφία σήμερα αναλαμβάνει: να αντικαταστήσει την πρωτοκαθεδρία της βιωμένης ή αντανakλώμενης συνείδησης, με την πρωτοκαθεδρία της έννοιας, του συστήματος ή της δομής. Και συμβαίνει, αυτός ο φιλόσοφος που δεν πιστεύει στην ιστορία με την υπαρξιστική έννοια, να αντικρούει προκαταβολικά, με τις πράξεις του, με την σωματική του συμμετοχή στην ιστορία και με τον ιστορικό του θάνατο, το υπαρξιστικό επιχείρημα αυτών που σήμερα προσπαθούν να απαξιώσουν αυτό που ονομάζουν ‘δομισμό’, καταδικάζοντάς τον ότι

¹⁷⁴ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 218

¹⁷⁵ Knox Peden, ό.π., σελ. 2

προκαλεί, μεταξύ άλλων αρνητικών, μία παθητικότητα μπροστά σε αυτό που έχει συντελεστεί». Και συνεχίζει παρακάτω:

«Σήμερα κάποιοι φιλόσοφοι κραυγάζουν με αγανάκτηση διότι κάποιοι άλλοι φιλόσοφοι έχουν συγκροτήσει την ιδέα μίας φιλοσοφίας χωρίς υποκείμενο. Το φιλοσοφικό έργο του Ζαν Καβαγιές μπορεί να υποστηρίξει αυτήν την ιδέα. Η φιλοσοφία του των μαθηματικών δεν ήταν χτισμένη με αναφορά στο υποκείμενο που προσδιορίζεται ως Ζαν Καβαγιές. Αυτή η φιλοσοφία από την οποία ο Καβαγιές λείπει πάρα πολύ, καθόρισε έναν τρόπο δράσης που οδήγησε τον φιλόσοφο σε ένα στενό μονοπάτι λογικής, που για όποιον το πάρει δεν υπάρχει επιστροφή. Ο Ζαν Καβαγιές είναι η λογική της αντίστασης βιωμένης ως τον θάνατο. Ας κάνουν οι υπαρξιστές φιλόσοφοι κάτι παρόμοιο την επόμενη φορά, αν μπορούν».¹⁷⁶

Πολλά ζητήματα θίγει ο Κανγκιλέμ στα παραπάνω δύο αποσπάσματα. Βασίζεται και στις πράξεις του Καβαγιές και στη φιλοσοφία του για να υπερασπιστεί τον δομισμό ενάντια στον υπαρξισμό. Διότι ένα γενικό επιχείρημα ενάντια στον δομισμό, είναι πως βάζοντας στην άκρη το υποκείμενο, χάνεται το θεμέλιο για την ηθική ευθύνη. Εάν το υποκείμενο είναι μόνον ένα αποτέλεσμα της δομής, όπως είναι η γενική θέση του δομισμού, τότε δεν μπορεί να είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του. Συνεπώς, αυτό που επαφίεται στη φιλοσοφία να κάνει είναι να παρατηρεί τις δομές και τις αλλαγές τους: «παθητικότητα μπροστά σε αυτό που έχει συντελεστεί». Το αντεπιχείρημα του Κανγκιλέμ είναι ο ίδιος ο Καβαγιές. Η φιλοσοφική θέση του τελευταίου είναι παρόμοια με αυτή του δομισμού σύμφωνα με τον Κανγκιλέμ, και παρόλα αυτά ο Καβαγιές διακρίθηκε για την πολυεπίπεδη αντιστασιακή δράση του. Δεν υπάρχει εδώ καμία «παθητικότητα». Η πίστη του Καβαγιές στην αναγκαιότητα οφείλεται στον Σπινόζα. Ο ντετερμινιστικός χαρακτήρας της αναγκαιότητας δεν τον απέτρεψε από τη δράση, διότι έβλεπε τον εαυτό του ως μέρος αυτής της αναγκαιότητας, όχι ως παρατηρητή εκτός αυτής.

Το άλλο ζήτημα που ανακύπτει από τα παραπάνω αποσπάσματα του Κανγκιλέμ, αφού χρησιμοποιεί τον Καβαγιές ως παράδειγμα, είναι σε ποιο βαθμό μπορούμε να επικαλεστούμε τις πράξεις ενός φιλοσόφου για να υποστηρίξουμε ή να υπονομεύσουμε τη φιλοσοφία του. Είναι η φιλοσοφία καθαρή παράθεση επιχειρημάτων ή έχει να κάνει και με τη συνέπεια λόγων και πράξεων; Ένας φιλόσοφος πρέπει να διάγει τον βίο σύμφωνα με τη φιλοσοφία του ή όχι; Σε ποιες περιπτώσεις πρέπει να συνδέεται το υποκείμενο με τις

¹⁷⁶ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 221-222

δηλώσεις του; Με άλλα λόγια, επιτρέπεται να χρησιμοποιούμε επιχειρήματα *ad hominem*; Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν να δοθούν εδώ καθώς αυτό θα ξέφευγε από τον σκοπό της παρούσας μελέτης. Πάντως, το επιχείρημα *ad hominem* δεν οδηγεί πάντα σε λογικές πλάνες. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για να αποκαλυφθούν διάφορες μορφές υποκρισίας, πράγμα που ενδιαφέρει την ηθική φιλοσοφία.

Όπως φαίνεται από το δεύτερο απόσπασμα, ο Κανγκιλέμ θεωρεί ότι η φιλοσοφία του Καβαγιές τον οδηγεί αναπόδραστα στο συγκεκριμένο μονοπάτι δράσης. Ο Κανγκιλέμ έλεγε ότι «ο Καβαγιές πάντοτε μελετούσε και εφάρμοζε τον Σπινόζα στην πράξη»,¹⁷⁷ συνδέοντας τη φιλοσοφία του Καβαγιές με τον τρόπο ζωής του και χρίζοντάς τον φύλακα-άγγελο του δομισμού, και θεωρητικά και πολιτικά.¹⁷⁸ Όμως προσοχή: η πολιτική διάσταση του Καβαγιές είναι υπεράνω πολιτικής, με την έννοια ότι δεν εξαρτάται από ιδεολογικές κομματικές τοποθετήσεις, όπως ακριβώς η φιλοσοφία του των μαθηματικών είναι έξω από την ιστορία, δηλαδή είναι ανιστορική, με την έννοια ότι δεν εξαρτάται από υποκειμενικούς παράγοντες και ενδεχομενικότητες. Όπως προέτρεπε ο Σπινόζα, ο Καβαγιές ατένιζε τα πράγματα υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Φαινομενικά, η φιλοσοφία του Καβαγιές έχει να κάνει αποκλειστικά με τα μαθηματικά, η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Στον σπινοζισμό που διατρέχει τη σκέψη του στο σύνολό της, οφείλεται η απερίφραστη αντιπαράθεση του Καβαγιές σε οτιδήποτε προσβάλλει τον Ορθό Λόγο και την καθολικότητά του. Η ναζιστική Γερμανία για παράδειγμα, προσέβαλε χυδαία τον Ορθό Λόγο. Η αναγκαιότητα επέβαλε την αντίδραση σε αυτό. Ο σπινοζιστής θα πράξει αυτό που απαιτούν οι περιστάσεις. Με τη δέσμευσή του σ' αυτή την αναγκαιότητα, ο Καβαγιές ακολούθησε το παράδειγμα του Σπινόζα και έθεσε τον εαυτό του στην υπηρεσία και την ισχύ της ορθολογικής σκέψης.¹⁷⁹ Έτσι λοιπόν, βλέπουμε ότι η μαθηματική και λογική σκέψη των κειμένων του Καβαγιές λειτουργεί ως ένα κέλυφος που καλύπτει μια γενικότερη και βαθύτερη φιλοσοφική τοποθέτηση, η οποία καθορίζει εκτός από τη σκέψη, και τις πράξεις του φιλοσόφου.¹⁸⁰

Ο Κανγκιλέμ στα κείμενά του της δεκαετίας του 1960, ουσιαστικά ταύτισε τη φιλοσοφία της έννοιας με τον δομισμό. Ο όρος «δομισμός» αναφέρεται σε μία ολόκληρη ομάδα φιλοσοφικών ρευμάτων, για τα οποία, όπως έχει αναφερθεί, το υποκείμενο θεωρείται ως αποτέλεσμα μίας δομής. Ευρισκόμενα στον αντίποδα της φαινομενολογίας, τα φιλοσοφικά αυτά ρεύματα που τοποθετούνται κάτω από τον όρο-ομπρέλλα «δομισμός», θεωρούν ότι

¹⁷⁷ Knox Peden, ό.π., σελ. 62

¹⁷⁸ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 222

¹⁷⁹ Knox Peden, ό.π., σελ. 63

¹⁸⁰ Γιώργος Καράμπελας, ό.π., σελ. 7-8

υπάρχουν δομές οι οποίες είναι ανεξάρτητες από το υποκείμενο και οι δομές αυτές μπορούν να καθορίζουν την υποκειμενικότητά μας. Υπό τη σκέπη ενός τέτοιου δομισμού μπορούν να συμπεριληφθούν φιλόσοφοι όπως ο Κανγκιλέμ, ο Λακάν, ο Αλτουσέρ,¹⁸¹ ο Φουκώ και ο Καβαγιές ακόμη, ως πρώιμος εκπρόσωπος του χώρου. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει πως οι εν λόγω φιλόσοφοι έχουν τις ίδιες θέσεις. Κάθε άλλο. Αλλά μοιράζονται αυτό το κοινό χαρακτηριστικό, ότι δηλαδή προκρίνουν πραγματικότητες έξω από το υποκείμενο, τις «δομές», ως εργαλεία για να εξηγήσουν αυτά που τους ενδιαφέρει να εξηγήσουν.¹⁸² Όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης, στο οποίο εξετάζεται το πλαίσιο όπου αναδύθηκε η αντιπαράθεση σπινοζισμού-φαινομενολογίας, οι φιλόσοφοι του γαλλικού δομισμού ανήκουν στον ευρύτερο χώρο του γαλλικού σπινοζικού ρασιοναλισμού.

Από όσα έχουμε μέχρι τώρα διαπιστώσει, για τον Καβαγιές η φιλοσοφία της έννοιας είναι ακόμη ένα πρόγραμμα, μία φιλοσοφία που δεν υπάρχει, αφού άλλωστε εκείνος σήμανε το πρώτο κάλεσμα για τη δημιουργία της. Ο Κανγκιλέμ όμως, και περίπου μία εικοσαετία αργότερα, αναγνωρίζει τη φιλοσοφία της έννοιας ως ένα εδραιωμένο ρεύμα της εποχής. Εκτός αυτού, στο *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης*, το κάλεσμα για μία φιλοσοφία της έννοιας υποκινείται αρχικά από την ακαταλληλότητα της φιλοσοφίας της συνείδησης να κατανοήσει την ανάπτυξη, την εξέλιξη και το γίνεσθαι των μαθηματικών. Μία εικοσαετία αργότερα πλέον, αυτό το ζήτημα, η συσχέτιση δηλαδή της συγκρότησης του υποκειμένου με το γίνεσθαι της επιστήμης, καταλαμβάνει την κεντρική θέση της φιλοσοφίας της έννοιας. Άλλωστε, ο Κανγκιλέμ ανήκει στη γαλλική επιστημολογική σχολή όπως και ο Καβαγιές, και τον ενδιαφέρει η συγκρότηση του υποκειμένου-επιστήμονα σε σχέση με το γίνεσθαι των φυσικών επιστημών, όπως τον Καβαγιές τον ενδιέφερε η συγκρότηση του υποκειμένου-μαθηματικού μέσω του γίνεσθαι των μαθηματικών. Αυτό το ζήτημα εξηγεί και την αλλαγή ορολογίας από πλευράς του Κανγκιλέμ: από τη «φιλοσοφία της συνείδησης» στα κείμενα του Καβαγιές, στη «φιλοσοφία του υποκειμένου» στην ανάλυση του Κανγκιλέμ. Για τον Καβαγιές, η φιλοσοφία της συνείδησης αναφέρεται σε μία μεθοδολογία. Αναφέρεται στη φιλοσοφική θέση τού να εξηγούμε την προέλευση, την ανάπτυξη και την εξέλιξη των μαθηματικών με μία αντανάκλαση πάνω στις δικές μας πράξεις, έστω κι αν αυτό γίνεται με διαφορετικούς τρόπους στα διάφορα ρεύματα της φιλοσοφίας της συνείδησης. Είναι ακριβώς

¹⁸¹ Μία ιδέα για το πόσο έχει επηρεάσει ο Καβαγιές τη φιλοσοφική σκέψη του Αλτουσέρ, μπορεί να πάρει κάποιος από τα κείμενα του Αριστείδη Μπαλτά 'Συνιστούν τα Μαθηματικά «Επιστημονική Ήπειρο»;', *ΝΕΥΣΙΣ*, Τεύχος 3, 1995, σελ. 97-108, και 'Απέναντι στην Επιστήμη: Πρόταση για τη Συγκρότηση της Έννοιας', στο Αριστείδης Μπαλτάς, *Αντικείμενα και Όψεις Εαυτού*, Εστία, 2002. Στα κείμενα αυτά ο συγγραφέας αναλύει την αλτουσεριανή έννοια της επιστήμης.

¹⁸² Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 230

αυτή η μεθοδολογία που απορρίπτει ο Καβαγιές απ' όποιο φιλοσοφικό ρεύμα κι αν προέρχεται, είτε από τη φαινομενολογία, είτε από τον κριτικό ιδεαλισμό, είτε από τον ιντουισιονισμό, είτε απ' όπου αλλού. Για τον Κανγκιλέμ όμως, η αντίθεση ανάμεσα στη φιλοσοφία της έννοιας και τη φιλοσοφία του υποκειμένου, θέτει υπό αμφισβήτηση όχι τόσο τη μεθοδολογία, όσο το θεμελιώδες πεδίο της φιλοσοφίας, το πεδίο δηλαδή του όντος, στο οποίο η φιλοσοφία βασίζει τις αναφορές και τις εξηγήσεις της.¹⁸³

Ο Μισέλ Φουκώ συχνά αναφερόταν στην αντίθεση μεταξύ των φιλοσοφιών της συνείδησης και των φιλοσοφιών της έννοιας στη γαλλική σκέψη του 20^{ου} αιώνα, μία αντίθεση που πρώτος κατανόησε ο Καβαγιές, όπως έλεγε ο Φουκώ. Αλλά ο τελευταίος δίνει πολύ ευρύτερο φάσμα στην παραπάνω διαμάχη, μετασχηματίζοντάς την. Στο βιβλίο του Κανγκιλέμ *Το Κανονικό και το Παθολογικό* που εκδόθηκε στα αγγλικά το 1978, ο Φουκώ γράφει την εισαγωγή και συνοψίζει τη θέση του γι' αυτή τη διαίρεση στη γαλλική φιλοσοφία. Χαράσσει τη γραμμή που διαχωρίζει μία φιλοσοφία «της εμπειρίας, της σημασίας και του υποκειμένου», από μία φιλοσοφία «της γνώσης, της ορθολογικότητας και της έννοιας». Από τη μία πλευρά στέκουν ο Σαρτρ και ο Μερλώ-Ποντύ και από την άλλη ο Καβαγιές, ο Μπασελάρ, ο Κουϋρέ και ο Κανγκιλέμ. Σύμφωνα με τον Φουκώ, στο υπόβαθρο αυτής της διαμάχης υπάρχουν δύο τάσεις οι οποίες έχουν διαμορφώσει τη γαλλική φιλοσοφία από την εποχή του Διαφωτισμού: η επιστήμη (έννοια) και η εμπειρία (υποκείμενο). Στην εισαγωγή του Φουκώ, και ο όρος «έννοια» και ο όρος «υποκείμενο» ανήκουν σε ευρύτερα σύνολα όρων, ώστε εκτός από την αντιπαράθεση έννοιας και υποκειμένου, παρουσιάζεται η αντιπαράθεση εμπειρίας και γνώσης, καθώς και σημασίας και ορθολογικότητας.¹⁸⁴ Ο Φουκώ θεωρούσε πως οι φιλόσοφοι της γενιάς του είχαν στόχο να ξεπεράσουν τη διαμάχη, δείχνοντας κυρίως προς τον Ντελέζ, ο οποίος προσπάθησε να πετύχει αυτή τη φιλοσοφική συμφιλίωση.¹⁸⁵

4.2. Ο Σπινοζικός Ρασιοναλισμός και η Σημασία του Καβαγιές

Το αν πέτυχε ή κατά πόσο πέτυχε ο Ντελέζ τον στόχο του, αποτελεί θέμα που δεν είναι δυνατό να αναπτυχθεί στην παρούσα μελέτη. Μπορεί ο Καβαγιές να ξύπνησε τον Σπινόζα από τον λήθαργό του, όμως η νέα εποχή για τον σπινοζισμό ήρθε ακριβώς με τα έργα

¹⁸³ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 231

¹⁸⁴ Pierre Cassou-Nogues, ό.π., σελ. 219, 220, 233

¹⁸⁵ Knox Peden, ό.π., σελ. 11

των Αλτουσέρ και Ντελέζ, οι οποίοι είχαν πολύ ευρύτερο κοινό ασκώντας έτσι μεγάλη επίδραση στο εσωτερικό της Γαλλίας και αλλού. Παρότι το έργο τους και οι μετασχηματισμοί που ο καθένας επέφερε στον σπινοζισμό είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, τα εργαλεία ωστόσο που οι δύο Γάλλοι φιλόσοφοι χρησιμοποίησαν για να πετύχουν τους μετασχηματισμούς αυτούς τα είχαν κληρονομήσει από μια προηγούμενη γενιά στοχαστών, οι οποίοι πρώτοι χρησιμοποίησαν τον ρασιοναλισμό του Σπινόζα κόντρα στην επιρροή της φαινομενολογίας επάνω στη φιλοσοφία της επιστήμης και στην ιστορία της φιλοσοφίας. Ξεκινώντας πάντα από το έργο του Ζαν Καβαγιές, ο σπινοζισμός θεωρήθηκε από τους πολέμιους της φαινομενολογίας το κατάλληλο εργαλείο για να καταδεικνύονται οι αδυναμίες της.¹⁸⁶ Εδώ πρέπει να αναφερθεί κάτι σημαντικό. Παρότι ο Καβαγιές δεν συνέδεσε τη φιλοσοφία του με πολιτική δράση, με την έννοια ότι δεν τη συνέδεσε με κάποιον στενότερο ή ευρύτερο κομματικό χώρο,¹⁸⁷ οι συνεχιστές του ρεύματος που εκείνος είχε ξεκινήσει, δηλαδή του σύγχρονου σπινοζισμού, υπήρξαν έντονα πολιτικοποιημένοι και εντός και εκτός του χώρου της φιλοσοφίας. Είναι γνωστή η πολύμορφη πολιτική δράση των Ντεσαντί (Jean-Toussaint Desanti), Φουκώ, Αλτουσέρ, Ντελέζ, Μπαλιμπάρ (Étienne Balibar), Μασερέ (Pierre Macherey) στην αριστερά. Για παράδειγμα, ο Αλτουσέρ άσκησε έντονη ρασιοναλιστική κριτική ενάντια σε οποιαδήποτε πολιτική θέση αντλούσε τα θεμέλιά της από τη φαινομενολογία.¹⁸⁸ Από την παραπάνω λίστα δεν πρέπει να λείπει ο Ιταλός μαρξιστής φιλόσοφος Αντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri). Παρότι Ιταλός, ανήκει στον γαλλικό σπινοζισμό, στο γενεαλογικό δέντρο του Καβαγιές. Ο Νέγκρι θεωρείται ένας από τους πιο εμβριθείς μελετητές του Σπινόζα και ανήκει στους θεωρητικούς μαρξιστές που τη δεκαετία του 1970 στράφηκαν στον σπινοζισμό, στην προσπάθεια δημιουργίας μιας ανανεωμένης αριστεράς.¹⁸⁹

Με τη φιλοσοφία του Καβαγιές λοιπόν, ο σπινοζικός ρασιοναλισμός αναδύθηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία ως εναλλακτική στα φαινομενολογικά ρεύματα, ενώ στη συνέχεια καθιερώθηκε και παραμένει μέχρι σήμερα μία ζωντανή και γεμάτη σφρίγος φιλοσοφία η οποία θέτει νέους στόχους. Επιπλέον, η φιλοσοφική σκέψη του Καβαγιές παρείχε εργαλεία στον γαλλικό δομισμό μεταπολεμικά. Άλλωστε, όπως έχουμε δει, ο γαλλικός σπινοζικός ρασιοναλισμός και ο γαλλικός δομισμός είναι συγκοινωνούντα δοχεία. Ο Καβαγιές είναι

¹⁸⁶ Knox Peden, ό.π., σελ. 8

¹⁸⁷ Η αντίσταση στις διάφορες μορφές της είναι σαφώς πολιτική πράξη και συνεπώς ο Καβαγιές ως αντιστασιακός μπορεί να θεωρείται πολιτικοποιημένος, έστω και αν τα κίνητρό του ήταν φιλοσοφικά και όχι κομματικά. Δεν έδωσε κομματικό χρώμα στη φιλοσοφική του σκέψη, αλλά έδειξε ότι η ίδια η φιλοσοφία μπορεί να γίνει ιδεολογία, με τον καθαρά σπινοζικό τρόπο της πίστης στην αναγκαιότητα και στον Λόγο.

¹⁸⁸ Knox Peden, ό.π., σελ. 8-9

¹⁸⁹ Benjamin Aldes Wurgaft, 'Three Contemporary Spinozas', *Los Angeles Review of Books*, 2015

σημαντικός για τους παραπάνω λόγους, αλλά όχι μόνο γι' αυτούς. Είναι σημαντικός και για το ότι διατύπωσε καινούριες και εντελώς πρωτότυπες θέσεις στη φιλοσοφία των μαθηματικών οι οποίες, όπως έχουμε δει, έχουν θέση και στη φιλοσοφία των φυσικών επιστημών γενικότερα. Κατανόησε την εξέλιξη των μαθηματικών ως μία αυτόνομη δυναμική διεργασία που ανανεώνεται και εξελίσσεται συνεχώς διαγράφοντας το παλιό, και αυτό είναι συνέπεια των εσωτερικών δομών των ίδιων των μαθηματικών και όχι συνέπεια εξωτερικών παραγόντων. Ταυτοχρόνως, κατανόησε το νόημα και τον σημαντικό ρόλο της μη-πληρότητας, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι η επιστημονική (μαθηματική) γνώση δεν είναι απόλυτη.

Όμως, παρότι όλα ξεκίνησαν ακριβώς από τη φιλοσοφία των μαθηματικών, δεν αναδύθηκε μία γαλλική σχολή αυτού του φιλοσοφικού κλάδου που να έχει διεθνή αναγνωρισιμότητα, όπως έχει για παράδειγμα ο γαλλικός δομισμός και μεταδομισμός στις ανθρωπιστικές επιστήμες ή όπως έχει η ομάδα Μπουρμπακί η οποία σχετίζεται με τον δομισμό, αλλά το αντικείμενό της ήταν τα μαθηματικά, όχι η φιλοσοφία των μαθηματικών. Αυτό ίσως συνέβη, διότι οι δύο κύριοι εκπρόσωποι της φιλοσοφίας των μαθηματικών στη Γαλλία του Μεσοπολέμου, ο Ζαν Καβαγιές και ο Αλμπέρ Λωτμάν, πλατωνιστής ο δεύτερος, χάθηκαν πρόωρα. Ίσως συνέβη διότι οι επίγονοί τους ενδιαφέρθηκαν για τη φιλοσοφία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών και όχι για τη φιλοσοφία των μαθηματικών. Ίσως συνέβη διότι ο διαχωρισμός του δυτικού στοχασμού στις δύο μεγάλες παραδόσεις της αναλυτικής και της ηπειρωτικής φιλοσοφίας, δυσκολεύει την επικοινωνία μεταξύ τους.

Εάν κάποιος εκτός Γαλλίας ενδιαφερθεί για τη φιλοσοφία των μαθηματικών, δύσκολα θα βρει τον δρόμο προς τη γαλλική επιστημολογική σχολή και τη φιλοσοφία του Ζαν Καβαγιές. Το μονοπάτι που οδηγεί εκεί δεν προσφέρεται «στο πιάτο» αλλά πρέπει όποιος ενδιαφέρεται να το ανακαλύψει, τουλάχιστον σε ό,τι έχει να κάνει με τη φιλοσοφία των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών. Το πιθανότερο είναι ότι θα ξεκινήσει την ενασχόλησή του με το αντικείμενο μελετώντας κείμενα της αναλυτικής φιλοσοφικής παράδοσης, των οποίων η βιβλιογραφία και οι προτάσεις για περαιτέρω μελέτη παραπέμπουν επίσης σε κείμενα της αναλυτικής παράδοσης. Αυτό οφείλεται και σε μία γενικότερη αδιαφορία των αναλυτικών να βρίσκουν διαύλους επικοινωνίας με την ηπειρωτική φιλοσοφία, αλλά και στην εσωστρέφεια της τελευταίας και ειδικά της γαλλικής φιλοσοφικής παράδοσης, η οποία καταναλώνει πολλή ενέργεια στις δικές της εσωτερικές διαμάχες που έχουν πολύ συχνά και πολιτικές προεκτάσεις. Η αναφορά μερικών από τα πιο σημαντικά ονόματα της γαλλικής φιλοσοφίας του 20^{ου} αιώνα, του Αλτουσέρ, του Φουκώ, του Ντελέζ,

του Ντερριντά, παραπέμπει στην πολιτική φιλοσοφία και στις ιστορικές έρευνες και όχι στη φιλοσοφία των μαθηματικών ή των φυσικών επιστημών. Όμως, η φιλοσοφία κάποιων από τους παραπάνω στοχαστές μπορεί να αποτελέσει γέφυρα. Όπως το πολύ σημαντικό έργο του Ζωρζ Κανγκιλέμ στη φιλοσοφία της βιολογίας έγινε σε μεγάλο βαθμό γνωστό σε ένα ευρύτερο κοινό μέσω του Μισέλ Φουκώ, έτσι και η αναγνωρισιμότητα του Καβαγιές αλλάζει προς το καλύτερο μέσω του Λουί Αλτουσέρ και του Ζιλ Ντελέζ. Υπάρχει έντονο ενδιαφέρον σήμερα για τους δύο Γάλλους φιλοσόφους και το έργο τους λαμβάνει νέες αναγνώσεις.¹⁹⁰ Μέσω αυτών των σύγχρονων μελετών, οδηγούμαστε τελικά στον Ζαν Καβαγιές που αποκτά σιγά-σιγά ένα διευρυμένο κοινό, το οποίο είναι σε θέση να αναγνωρίζει τη μεγάλη σημασία που έπαιξε η φιλοσοφία των μαθηματικών του Καβαγιές στη μεταπολεμική γαλλική σκέψη.¹⁹¹

¹⁹⁰ Knox Peden, *ό.π.*, σελ. 11

¹⁹¹ Knox Peden, *ό.π.*, σελ. 8. Δεν σημαίνει ότι οι μοναδικοί δρόμοι για να φτάσουμε στον Καβαγιές μέσω της μελέτης των φιλοσόφων του γαλλικού δορισμού είναι τα έργα του Αλτουσέρ και του Ντελέζ. Προφανώς υπάρχουν και άλλοι δρόμοι, διότι οι στοχαστές αυτού το ρεύματος έχουν επηρεάσει ο ένας τον άλλον με πολλούς τρόπους, των οποίων η καταγραφή και η ανάλυση ξεφεύγει από τους σκοπούς αυτής της μελέτης, εκτός του ότι για κάτι τέτοιο θα χρειαζόταν ολόκληρος τόμος. Όμως ο Νοξ Πέντεν, του οποίου το σχετικό βιβλίο συμβουλευεται εκτενώς η παρούσα εργασία, επικεντρώνεται στον Αλτουσέρ και στον Ντελέζ σε ό,τι αφορά στις επιρροές του Καβαγιές σε μεταγενέστερους στοχαστές.

Επίλογος

Στην παρούσα μελέτη παρουσιάστηκαν, με αρκετά συνοπτικό τρόπο, οι φιλοσοφικές θέσεις του Ζαν Καβαγιές παράλληλα με το ιστορικό-φιλοσοφικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτές γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν, καθώς και η εξέλιξή τους από τους επιγόνους του Καβαγιές εντός της μεταπολεμικής γαλλικής φιλοσοφικής παράδοσης. Παρουσιάστηκαν επίσης βιογραφικά στοιχεία του φιλοσόφου, τα οποία βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση του έργου της ιδιαίτερης αυτής προσωπικότητας. Η ανά χείρας εργασία δεν εξαντλεί σε καμία περίπτωση το θέμα. Το αντίθετο μάλιστα: η βιβλιογραφία για τον Καβαγιές στην ελληνική γλώσσα είναι ελάχιστη και το παρόν κείμενο αποτελεί μία από τις πρώτες προσπάθειες αναφοράς στη ζωή και το έργο του συνολικά. Είναι όμως μία μελέτη εισαγωγικού χαρακτήρα. Είναι αναγκαία μία βαθύτερη ανάλυση και μία λεπτομερέστερη παρουσίαση της φιλοσοφίας του, αλλά και ο παραλληλισμός αυτής με άλλες φιλοσοφικές σχολές που πραγματεύονται παρόμοια ζητήματα. Για παράδειγμα, θα είχε ενδιαφέρον η σύγκριση της θέσης του Καβαγιές για συνεχή αναθεώρηση των περιεχομένων της επιστήμης όπου το νέο διαγράφει το παλιό, με τη θέση του Τόμας Κουν για την αλλαγή επιστημονικού παραδείγματος. Όπως μεγάλο ενδιαφέρον θα είχε και μία έρευνα που θα συνέκρινε τη φιλοσοφία μαθηματικών του Καβαγιές με τον μαθηματικό δομισμό της αναλυτικής παράδοσης, καθώς και με τον μαθηματικό ρεαλισμό, ώστε να εντοπιστούν μεν διαφορές, αλλά κυρίως να αποκρυπτογραφηθούν περιοχές παράλληλης φιλοσοφικής σκέψης, αν υπάρχουν. Μία τέτοιου είδους μελέτη, καθώς και μία κριτική αποτίμηση του έργου του Καβαγιές, ξεφεύγει από τον σκοπό του παρόντος κειμένου, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μίας περισσότερο εκτεταμένης και λεπτομερούς έρευνας, πιθανότατα σε ανώτερο ακαδημαϊκό επίπεδο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Τα Θεωρήματα Μη-Πληρότητας του Γκέντελ¹⁹²

Τα διάσημα αυτά θεωρήματα του Γκέντελ (Kurt Gödel, 1906-1978) είναι αυστηρά αποτελέσματα για την πρωτοβάθμια λογική και για αξιωματικές μαθηματικές θεωρίες που μπορούν να διατυπωθούν σε αυτή, όπως είναι η αριθμητική Peano και η θεωρία συνόλων Zermelo-Fraenkel αλλά και πολλές άλλες. Αυτά τα θεωρήματα μας δείχνουν το τι μπορούμε να κάνουμε με την πρωτοβάθμια λογική και τα μαθηματικά που στηρίζονται σε αυτή, ποια είναι δηλαδή τα όριά μας σε σχέση με την πρωτοβάθμια λογική. Τα θεωρήματα είναι ευαίσθητα, με την έννοια ότι η ακατάλληλη πραγμάτευσή τους δημιουργεί πολλές παρανοήσεις, και κάθε αναφορά σε αυτά απαιτεί ακρίβεια. Η σύντομη και εκλαϊκευτική – δεν χρησιμοποιείται φορμαλισμός – παρουσίασή τους στο παράρτημα αυτό κρίθηκε αναγκαία, αφενός διότι το κείμενο είναι μακροσκελές για να τοποθετηθεί εμβόλιμα στην κύρια εργασία για τον Καβαγιές, αφετέρου διότι η σημασία τους είναι μεγάλη και η επιρροή τους στον Καβαγιές ισχυρή, οπότε πρέπει να υπάρχει μία ιδέα για το περιεχόμενό τους. Για να αναφερθούμε όμως στα θεωρήματα μη-πληρότητας χρειάζονται κάποια προαπαιτούμενα.

Έστω λοιπόν μία πρωτοβάθμια γλώσσα (γλώσσα της πρωτοβάθμιας λογικής) που είναι εφοδιασμένη με ένα κατάλληλο σύστημα αξιωμάτων και αποδεικτικών κανόνων. Μία μαθηματική θεωρία στη γλώσσα αυτή είναι ένα σύνολο προτάσεων της γλώσσας τέτοιο ώστε για κάθε πρόταση της γλώσσας, αν η πρόταση αποδεικνύεται από τη θεωρία (ή είναι αποδείξιμη στη θεωρία) τότε η πρόταση ανήκει στη θεωρία αυτή.

Μία μαθηματική θεωρία λέγεται συνεπής αν και μόνο αν δεν περιέχει αντιφάσεις, δηλαδή αν και μόνο αν δεν υπάρχει πρόταση της γλώσσας τέτοια ώστε να αποδεικνύεται εντός της θεωρίας και η πρόταση αυτή και η άρνησή της.

Μία μαθηματική θεωρία λέγεται πλήρης αν και μόνο αν για κάθε πρόταση της πρωτοβάθμιας γλώσσας της θεωρίας, μπορεί να αποδειχτεί εντός της θεωρίας είτε η ίδια η πρόταση είτε η άρνησή της. Επομένως, μία θεωρία είναι μη-πλήρης αν και μόνο αν υπάρχει τουλάχιστον μία πρόταση της γλώσσας της θεωρίας που ούτε η ίδια ούτε η άρνησή της είναι αποδείξιμη εντός της θεωρίας. Με αυτήν την έννοια, μία μη-πλήρης θεωρία δεν αποφαίνεται ούτε για την αλήθεια ούτε για το ψεύδος της εν λόγω πρότασης της πρωτοβάθμιας γλώσσας,

¹⁹² Άρις Αραγεώργης, *Παραδοξολογίες και Παιχνίδια*, Νεφέλη, 2019, σελ. 153-173. Αυτή είναι η κύρια πηγή πληροφοριών του πρώτου παραρτήματος. Οι πρόσθετες πηγές αναφέρονται στις αντίστοιχες παραπομπές.

και γι' αυτό η πρόταση χαρακτηρίζεται ως «μη αποφασίσιμη», «μη αποκρίσιμη» ή «μη απαντήσιμη» στη θεωρία.

Μία μαθηματική θεωρία σε μία πρωτοβάθμια γλώσσα λέγεται αξιωματικοποιήσιμη αν και μόνο αν υπάρχει ένα σύνολο προτάσεων της γλώσσας που καλείται «τα αξιώματα της θεωρίας» τέτοιο ώστε να ισχύουν τα ακόλουθα: Πρώτον, για κάθε πρόταση της πρωτοβάθμιας γλώσσας, το να είναι αποδείξιμη η πρόταση στη θεωρία ισοδυναμεί με το να είναι αποδείξιμη από τα αξιώματα. Και δεύτερον, υπάρχει πεπερασμένος αλγόριθμος που αποφασίζει για οποιαδήποτε πρόταση της πρωτοβάθμιας γλώσσας, αν αυτή ανήκει στο σύνολο των αξιωμάτων της θεωρίας (δηλαδή αν η πρόταση αποδεικνύεται από αυτά) ή όχι. Αυτό ονομάζεται αποφασισιμότητα.

Μία μαθηματική θεωρία λέγεται αποφασίσιμη όταν υπάρχει αποτελεσματική μέθοδος (πεπερασμένος αλγόριθμος) που να αποφασίζει εάν μία πρόταση της γλώσσας της θεωρίας ανήκει στη θεωρία ή όχι, ουσιαστικά δηλαδή να αποφασίζει εάν η πρόταση αυτή παράγεται από τα αξιώματα ή όχι.¹⁹³

Τώρα μπορούμε να αναφερθούμε στα θεώρημα του Γκέντελ. Το Πρώτο Θεώρημα Μη-Πληρότητας λέει ότι: «Κάθε συνεπής αξιωματικοποιήσιμη θεωρία που επεκτείνει την αριθμητική του Peano, είναι μη πλήρης». Υπενθυμίζεται ότι η αριθμητική Peano είναι μία αξιωματική θεωρία σε μία πρωτοβάθμια γλώσσα, της οποίας το πρότυπο μοντέλο είναι η στοιχειώδης αριθμητική των φυσικών αριθμών. Το θεώρημα γενικεύεται για όλα τα τυπικά συστήματα στα οποία είναι αναπαραστάσιμες όλες οι αναδρομικές συναρτήσεις φυσικών αριθμών. Φυσικά, το θεώρημα ισχύει για όλα τα τυπικά συστήματα που είναι ισχυρότερα από την αριθμητική του Peano, όπως είναι η αξιωματική θεωρία συνόλων Zermelo-Fraenkel με το αξίωμα της επιλογής (ZFC), που διεκδικεί τον τίτλο του θεμελίου όλων των κλασικών μαθηματικών.

Το Δεύτερο Θεώρημα Μη-Πληρότητας προκύπτει ως συνέπεια του πρώτου, και συνεπάγεται αυτό ότι καμία συνεπής αξιωματικοποιήσιμη θεωρία που επεκτείνει την Αριθμητική του Peano, δεν μπορεί να αποδείξει την ίδια της τη συνέπεια. Γενικεύοντας, κανένα συνεπές αξιωματικό σύστημα, που είναι αρκετά ισχυρό ώστε να μπορεί να αναπαραστήσει κάθε αναδρομική σχέση μεταξύ φυσικών αριθμών, δεν μπορεί να αποδείξει την ίδια του τη συνέπεια. Όπως επισημάνθηκε, υπάρχουν πολλές παρανοήσεις σχετικά με τα θεώρημα μη-πληρότητας. Θα αναφέρουμε μερικές που θα μας βοηθήσουν να

¹⁹³ <https://ncatlab.org/nlab/show/decidability>

κατανοήσουμε καλύτερα τα ίδια τα θεωρήματα, στο επίπεδο βεβαίως της εκλαΐκευσης που τα εξετάζουμε.

«Κάθε συνεπές αξιωματικό σύστημα (μαθηματική θεωρία) είναι μη πλήρες». Αυτό είναι λάθος. Η Ευκλείδεια Γεωμετρία, στην κατά Χίλμπερτ ή καλύτερα στην κατά Τάρσκι – διότι εκεί εξαρτάται μόνον από την πρωτοβάθμια λογική και καθόλου από τη θεωρία συνόλων – αξιωματική θεμελίωσή της είναι και συνεπής και πλήρης και αποφασίσιμη.¹⁹⁴ Το ίδιο ισχύει και για την ελλειπτική και για την υπερβολική γεωμετρία. Αυτό δεν παραβιάζει το πρώτο θεώρημα μη-πληρότητας διότι οι γεωμετρίες αυτές δεν περιέχουν αριθμητική, ή καλύτερα δεν περιέχουν αρκετή αριθμητική ώστε να μπορεί να έχει εφαρμογή επάνω τους το πρώτο θεώρημα.¹⁹⁵

«Κάθε συνεπές αξιωματικό σύστημα που περιέχει τους φυσικούς αριθμούς είναι μη πλήρες». Αυτό είναι λάθος. Η αριθμητική Presburger που αποδεικνύει κάθε πρωτοβάθμια πρόταση που αναφέρεται μόνο στην πρόσθεση φυσικών αριθμών, παρότι πολύ ασθενέστερη της αριθμητικής Peano, είναι και συνεπής και πλήρης και αποφασίσιμη.¹⁹⁶

«Δεν μπορεί να αποδειχτεί η συνέπεια της Αριθμητικής». Αυτό είναι λάθος. Το 1936 ο γερμανός μαθηματικός Γκέρχαρντ Γκέντσεν (Gerhard Gentzen, 1909-1945), δημοσίευσε μία απόδειξη της συνέπειας της πρωτοβάθμιας αριθμητικής Peano, χρησιμοποιώντας όμως ισχυρότερα εργαλεία που δεν μπορούσαν να τυποποιηθούν στο πλαίσιο της αριθμητικής Peano. Αυτό είναι πολύ σημαντικό γενικώς, αλλά και ως προς τις θέσεις του Καβαγιές: Υπάρχουν περιπτώσεις που ένα πρόβλημα δεν μπορεί να επιλυθεί από το εννοιολογικό σύστημα, οπότε είναι απαραίτητο το σύστημα να διευρυνθεί. Για να πετύχουμε να αποδείξουμε τη συνέπεια της αριθμητικής, έπρεπε να «βγούμε» από το σύστημα, να το υπερβούμε. Παλινδρομώντας στο εσωτερικό του, δεν ήταν δυνατό να πετύχουμε τον συγκεκριμένο στόχο.

«Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει ότι οι μαθηματικές θεωρίες είναι συνεπείς». Αυτό είναι λάθος. Έχουμε ήδη αποδείξει τη συνέπεια πολλών μαθηματικών θεωριών. Εκείνο που συνεπάγεται το Δεύτερο Θεώρημα Μη-Πληρότητας είναι ότι κάθε μέλος μίας ευρείας κλάσης πρωτοβάθμιων θεωριών, βασισμένων δηλαδή στη γλώσσα της πρωτοβάθμιας λογικής, αδυνατεί να αποδείξει την πρόταση που εκφράζει συντακτικά (μέσα στο τυπικό σύστημα της

¹⁹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Euclidean_geometry

¹⁹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Elliptic_geometry και https://en.wikipedia.org/wiki/Hyperbolic_geometry

¹⁹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Presburger_arithmetic

θεωρίας) τη δική του συνέπεια. Θα το θέλαμε όμως αυτό; Ας πούμε πως έχουμε μπροστά μας μία θεωρία η οποία αποδεικνύει την πρόταση που εκφράζει συντακτικά τη δική της συνέπεια. Θα είχαμε τότε λόγους να πιστέψουμε ότι η θεωρία αυτή είναι πράγματι συνεπής; Όχι, δεν θα είχαμε. Αν η θεωρία είναι ασυνεπής, τότε αποδεικνύει οποιαδήποτε πρόταση, άρα και την πρόταση που εκφράζει συντακτικά τη δική της συνέπεια. Το να πιστεύουμε ότι μία μαθηματική θεωρία είναι συνεπής επειδή αποδεικνύει την ίδια της τη συνέπεια, είναι τόσο ανόητο όσο το να πιστεύουμε ότι ένας άνθρωπος είναι ειλικρινής, επειδή ο ίδιος ισχυρίζεται ότι δεν ψεύδεται ποτέ!

Μιας και η αριθμητική του Peano αναφέρεται στους φυσικούς αριθμούς, ένα αντικείμενο τόσο προσφιλές μας αλλά και τόσο βασικό για τα μαθηματικά, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε αν είναι δυνατό να κάνουμε τη θεωρία πλήρη. Να προσθέσουμε ας πούμε ως αξιώματα όλες τις αλήθειες για τους φυσικούς αριθμούς, δηλαδή όλες τις προτάσεις που αληθεύουν στο πρότυπο μοντέλο των φυσικών αριθμών. Αν το κάνουμε αυτό, η θεωρία που θα προκύψει θα είναι πλήρης αλλά όχι αξιωματικοποιήσιμη, δηλαδή το διευρυμένο σύνολο των αξιωμάτων της δεν θα είναι αλγοριθμικό. Σε μία τέτοια θεωρία δεν μπορούμε να ελέγξουμε μηχανικά (με πεπερασμένο αλγόριθμο) αν μία πεπερασμένη ακολουθία τύπων είναι απόδειξη ή όχι! Τα θεωρήματα μη-πληρότητας του Γκέντελ μπορεί επομένως να τα δει κάποιος και ως δείκτες ανυπαρξίας αλγορίθμων, ότι μας δίνουν δηλαδή την πληροφορία για την αδυναμία μας να κατασκευάσουμε έναν αλγόριθμο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Αυτό είναι γενικώς πολύ σημαντικό, αλλά είναι επίσης σημαντικό να το έχουμε υπόψη όταν διερευνούμε τις συνέπειες των θεωρημάτων του Γκέντελ σε διάφορες περιοχές της φιλοσοφίας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Στοιχεία της Φιλοσοφίας του Ιντουισιονισμού¹⁹⁷

Ο ιντουισιονισμός εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και ιδρυτής του υπήρξε ο Ολλανδός μαθηματικός Μπράουερ (Luitzen Egbertus Jan Brouwer, γνωστότερος ως L.E.J. Brouwer, 1881-1966). Πρόκειται για μία κατασκευασιοκρατική (κονστρουκτιβιστική) μαθηματική φιλοσοφική θεωρία με καντιανές μεταφυσικές προκείμενες,¹⁹⁸ και ως εκ τούτου οι θέσεις που υιοθετεί ανήκουν στον μαθηματικό αντιρεαλισμό. Η δημιουργία της ιντουισιονιστικής σχολής, εντάσσεται στην προσπάθεια αντιμετώπισης των συνολοθεωρητικών παραδόξων που εμφανίστηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και της συνακόλουθης κρίσης των θεμελίων των μαθηματικών, και διαφοροποιείται σημαντικά από τις άλλες δύο φιλοσοφικές σχολές – του λογικισμού και του φορμαλισμού – που δημιουργήθηκαν για την αντιμετώπιση του ίδιου προβλήματος.

Ο ιντουισιονισμός θεωρεί ότι η μαθηματική δραστηριότητα είναι ανεξάρτητη από συγκεκριμένα γλωσσικά συστήματα και την τυπική λογική που παράγεται από αυτά. Η μαθηματική δραστηριότητα δεν είναι άλογη, αλλά προγλωσσική και προλογική, και δεν ανάγεται σε κάποιες λογικές αρχές. Αντίθετα, οι λογικοί κανόνες είναι προϊόν της μαθηματικής δραστηριότητας. Η πρότερη φύση της τελευταίας σε σχέση με τη γενικότερη γλωσσική και λογική δραστηριότητα, οφείλεται σύμφωνα με τον Μπράουερ στην προτερότητα της θεμελιώδους και διακριτής χρονικής εποπτείας, θέση που είναι βεβαίως καντιανής προέλευσης. Ως τέτοια, αδιαφορεί για τη φύση των καθ' εαυτά πραγμάτων και αυτό που έχει σημασία για τη γνώση είναι ο τρόπος που τα πράγματα καθ' εαυτά εικονίζονται μέσα μας. Η απλούστερη μαθηματική πράξη είναι η διάκριση ανάμεσα σε δύο μεταπτώσεις διαδοχικών νοητικών καταστάσεων μέσα στη ροή της συνείδησης. Αυτή η διαδικασία είναι αρκετή για την εσωτερική εποπτεία της δυαδικότητας. Μέσω της επανάληψης και της αλληλουχίας τέτοιων πράξεων, παράγουμε (κατασκευάζουμε) κάθε έναν από τους φυσικούς αριθμούς, τις καθιερωμένες αριθμητικές πράξεις των φυσικών, και τους ρητούς αριθμούς επίσης με τις πράξεις τους.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Διονύσιος Αναπολιτάνος, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών*, Νεφέλη, Αθήνα, 1985, σελ. 272-299. Αυτή είναι η κύρια πηγή πληροφοριών του δεύτερου παραρτήματος. Οι πρόσθετες πηγές αναφέρονται στις αντίστοιχες παραπομπές.

¹⁹⁸ Robert Audi, (επιμ.), ό.π., σελ. 648

¹⁹⁹ Robert Audi, (επιμ.), ό.π., σελ. 648

Τα μαθηματικά λοιπόν για τον Μπράουερ και τους ιντουισιονιστές, είναι το αποτέλεσμα ανθρώπινης κατασκευαστικής νοητικής δραστηριότητας, και όχι ανακάλυψη θεμελιωδών αρχών που υπάρχουν σε μία αντικειμενική πραγματικότητα. Επομένως η λογική και τα μαθηματικά δεν είναι αναλυτικές δραστηριότητες, κατά τις οποίες καλά κρυμμένες ιδιότητες ενός αντικειμενικού κόσμου ξεπροβάλλουν και μελετώνται. Αυτό έχει πολύ ισχυρές συνέπειες. Η μαθηματική αλήθεια είναι διαφορετική για τον ιντουισιονισμό, σύμφωνα με τον οποίο η αλήθεια μιας μαθηματικής πρότασης είναι υποκειμενικό ζήτημα, καθώς μία μαθηματική πρόταση αντιστοιχεί σε μία νοητική κατασκευή. Ένας μαθηματικός μπορεί να ισχυριστεί την αλήθεια μιας πρότασης μόνο επαληθεύοντας την εγκυρότητα αυτής της πρότασης με μαθηματική εποπτεία. Για τον ιντουισιονισμό, ο ισχυρισμός ότι ένα μαθηματικό αντικείμενο με συγκεκριμένες ιδιότητες υπάρχει, σημαίνει ότι αυτό το αντικείμενο μπορεί να κατασκευαστεί σε πεπερασμένα βήματα.²⁰⁰

Το άπειρο είναι μία ιδιαίτερος προβληματική έννοια για τους ιντουισιονιστές, γι' αυτό και το τελευταίο βήμα της μαθηματικής επαγωγής δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Απαγορεύεται η επέκταση αρχών εύλογων για νοητικές διαδικασίες που απαιτούν πεπερασμένα βήματα, σε διαδικασίες που απαιτούν άπειρα βήματα. Έτσι, οι φυσικοί αριθμοί για παράδειγμα, δεν είναι αποδεκτοί ως ολοκληρωμένο άπειρο αντικείμενο, καθώς ενώ υπάρχει πεπερασμένος αλγόριθμος για την κατασκευή κάθε φυσικού αριθμού, δεν υπάρχει πεπερασμένος αλγόριθμος για την κατασκευή της ολότητάς τους. Συνεπώς, η κλασική Θεωρία Συνόλων του Κάντορ απορρίπτεται. Ο ιντουισιονισμός αρνείται την αρχή αποκλεισμού του τρίτου. Ακόμη, η λογική άρνηση έχει διαφορετικό νόημα για τον ιντουισιονισμό. Για την κλασική λογική, η άρνηση μιας πρότασης δηλώνει πως η πρόταση είναι ψευδής. Για την ιντουισιονιστική λογική, η άρνηση δηλώνει ότι η πρόταση είναι διαψεύσιμη. Οπότε, αν μπορούμε να αποδείξουμε την αλήθεια μιας πρότασης έχει καλώς, η πρόταση είναι αληθής και η άρνησή της δεν μπορεί να αποδειχτεί, είναι δηλαδή ψευδής. Αν όμως αποδείξουμε ότι δεν ισχύει η άρνηση μιας πρότασης, τότε αυτό για τον ιντουισιονισμό δεν σημαίνει πως υπάρχει απόδειξη αλήθειας της πρότασης αυτής. Συνεπώς ο ιντουισιονισμός απορρίπτει την απαγωγή σε άτοπο. Κριτήριο της ύπαρξης των μαθηματικών αντικειμένων είναι η νοητή παραγωγή τους με διαδικασίες κατασκευαστικά ελεγχόμενες.²⁰¹

Επιστρέφοντας στην έννοια της μαθηματικής αλήθειας, πρέπει να υπογραμμιστεί πως αυτή είναι για τους ιντουισιονιστές απόλυτα συνδεδεμένη με την έννοια της απόδειξης. Στα

²⁰⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Intuitionism>

²⁰¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Intuitionism>

κλασικά μαθηματικά και την πρακτική τους, υπάρχουν δύο αλληλεπιδρώντα «παράλληλα επίπεδα», το συντακτικό στο οποίο ανήκει η έννοια της μαθηματικής απόδειξης και το σημασιολογικό στο οποίο ανήκει η έννοια της μαθηματικής αλήθειας. Οι έννοιες της αποδειξιμότητας και της αλήθειας συνδέονται στα κλασικά μαθηματικά με το Θεώρημα Πληρότητας του Γκέντελ, το οποίο εδραιώνει την επικοινωνία ανάμεσα στη σημασιολογική αλήθεια και στη συντακτική αποδειξιμότητα στην πρωτοβάθμια λογική, δηλαδή επιτρέπει τη μετάβαση από διαδικασίες αποδειξιμότητας σε διαδικασίες επαληθευσιμότητας και αντίστροφα. Για τους ιντουισιονιστές δεν υπάρχουν δύο επίπεδα, υπάρχει μόνο ένα: η μαθηματική δραστηριότητα είναι ενιαία, υπαρκτό είναι ό,τι κατασκευάζεται και αληθές ό,τι αποδεικνύεται, πάντα μέσα στα πλαίσια των αυστηρών ιντουισιονιστικών νοητικών κατασκευών.

Προκύπτει έτσι το σημαντικό ερώτημα της συμφωνίας μεταξύ των υποκειμένων που παράγουν την ιντουισιονιστική αλήθεια. Αν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η αλήθεια αυτή είναι υποκειμενικό ζήτημα, τότε πώς αποφεύγουμε μια πολυσημία μη αποδεκτή για τη μαθηματική δραστηριότητα; Η πλατωνικής προέλευσης θέση των μαθηματικών ρεαλιστών δηλώνει πως υπάρχει ένας αντικειμενικός κόσμος που ανακαλύπτεται, δεν κατασκευάζεται, και έτσι ανακαλύπτουν όλοι το ίδιο πράγμα, αφού αυτό που ανακαλύπτεται είναι ανεξάρτητο από αυτόν που το ανακαλύπτει. Η καντιανής προέλευσης θέση των ιντουισιονιστών στο συγκεκριμένο ζήτημα, είναι ότι αυτοί που κατασκευάζουν το μαθηματικό σύμπαν είναι έτσι φτιαγμένοι, ώστε να κατασκευάζουν με όμοιο τρόπο. Οπότε αυτό που κατασκευάζεται, είναι δυνατό να αποτελέσει κοινό αντικείμενο συνεννόησης. Συμπλήρωμα της θέσης αυτής είναι η άποψη των ιντουισιονιστών, ότι η αξιολόγηση της μαθηματικής δραστηριότητας δεν είναι ποτέ εσωτερικό θέμα της ίδιας, αλλά εξαρτάται από τις φιλοσοφικές μας ιδέες, ακόμη κι αν δεν χρειαζόμαστε κάποιο φιλοσοφικό προαπαιτούμενο για να κατασκευάσουμε μαθηματικές θεωρίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. Aldes Wurgaft, Benjamin, 'Three Contemporary Spinozas', *Los Angeles Review of Books*, April 2015
2. Babich, Babette, 'Early Continental Philosophy of Science', inside Ansell-Pearson, Keith, and Schrift, Alan, (editors), *The History of Continental Philosophy Volume 3, The New Century: Bergsonism, Phenomenology, and Responses to Modern Science*, Acumen, 2010
3. Berghofer, Philipp, 'Why Husserl's Universal Empiricism is a Moderate Rationalism', *Axiomathes*, 2018
4. Cassou-Nogues, Pierre, 'The Philosophy of the Concept', inside Lawlor, Leonard, (editor), *The History of Continental Philosophy Volume 4, Phenomenology: Responses and Developments*, Routledge, USA, 2014
5. Hartimo, Mirja, (Editor), *Phenomenology and Mathematics*, Springer, 2010
6. Orbe, Mark P., *Constructing Co-Cultural Theory: An Explication of Culture, Power and Communication*, SAGE Publications, USA, 1998
7. Peden, Knox, *Spinoza Contra Phenomenology*, Stanford University Press, California, 2014
8. Turnbull, Neil, 'On Left Spinozism', *New York Telos Conference*, February 2010
9. Wilf, Herbert, 'Mathematics: An Experimental Science', Lecture at California State University, Fresno, October 2006

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

10. Audi, Robert, (επιμ.), *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, Κέδρος, Αθήνα, 2011
11. Hampshire, Stuart, *Σπινόζα, Μία Εισαγωγή Στον Φιλοσοφικό Στοχασμό Του*, (μτφρ. Στέλλα Τσιλεδάκη), (επιμ. Βασιλική Γρηγοροπούλου), Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2013
12. Scruton, Roger, *Σπινόζα, Όλα Όσα Πρέπει Να Γνωρίζετε*, (μτφρ. Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006
13. Sokolowski, Robert, *Εισαγωγή στη Φαινομενολογία*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα, 2003
14. Αναπολιτάνος, Διονύσιος, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία των Μαθηματικών*, Νεφέλη, Αθήνα, 1985
15. Αναπολιτάνος, Διονύσιος, 'Η Εικασία και το Πείραμα στα Μαθηματικά', στο Αναπολιτάνος, Διονύσιος, (επιμ.), *Αξιώματα, Παράδοξα, Υποθέσεις και Εικασίες*, Νεφέλη, Αθήνα, 2020
16. Αραγεώργης, Άρις, *Παραδοξολογίες και Παιχνίδια*, Νεφέλη, Αθήνα, 2019
17. Καβαγιές, Ζαν, *Για τη Λογική και τη Θεωρία της Επιστήμης* (μτφρ. Γιώργος Καράμπελας), Ηριδανός, Αθήνα, 2018
18. Λαπατσιώρας, Σπύρος, 'Μία Παρουσίαση του Έργου του Ζαν Καβαγιές', Μπαλτάς, Αριστείδης, (επιμ.), Αδημοσίευτο, Μάρτιος 1998
19. Μπαλτάς, Αριστείδης, *Αντικείμενα και Όψεις Εαυτού*, Εστία, 2002
20. Μπαλτάς, Αριστείδης, 'Συνιστούν τα Μαθηματικά «Επιστημονική Ήπειρο»;', *ΝΕΥΣΙΣ*, Τεύχος 3, 1995
21. Πελεγρίνης, Θεοδόσης, *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2009

22. Χριστοπούλου, Δήμητρα, 'Ο Φαινομενολόγος Gian-Carlo Rota για τη Φιλοσοφία και τα Μαθηματικά', (επίμετρο), στο Rota, Gian-Carlo, *Μαθηματικά και Φιλοσοφία, Το Χρονικό μιας Παρανόησης*, Ευρασία, Αθήνα, 2015

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

23. https://el.wikipedia.org/wiki/Μπαρούχ_Σπινόζα
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Edmund_Husserl
25. https://en.wikipedia.org/wiki/Elliptic_geometry
26. https://en.wikipedia.org/wiki/Euclidean_geometry
27. https://en.wikipedia.org/wiki/Hyperbolic_geometry
28. <https://en.wikipedia.org/wiki/Intuitionism>
29. https://en.wikipedia.org/wiki/Lived_experience
30. https://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Heidegger
31. [https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_\(philosophy\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Phenomenology_(philosophy))
32. https://en.wikipedia.org/wiki/Presburger_arithmetic
33. https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Cavaillès
34. <https://ncatlab.org/nlab/show/decidability>
35. https://www.reddit.com/r/philosophy/comments/1611mw/phenomenology_and_empiricism
36. <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/french-philosophy-of-science/v-1>

